

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGISTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MEHDİZADƏ GÜLNAR ARİF QIZININ

«SOSIAL İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN REGIONAL
ASPEKTLƏRİ» MÖVZUSUNDA

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı 060404

İqtisadiyyat

İxtisaslaşma

«İqtisadiyyatın tənzimlənməsi»

Elmi rəhbər

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

dos. Mahmudova İ.M.

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

dos. Mahmudova İ.M.

Kafedra müdiri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. Əhmədov M.A.

BAKI - 2015

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ.....	2-5
FƏSİL 1.DÖVLƏTİN SOSIAL SIYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	6-50
1.1. Dövlətin sosial siyasəti və sosial strategiyası.....	6-25
1.2. Sosial siyasətin formalaşma istiqamətləri.....	25-34
1.3. Müasir dövrdə sosial inkişafın tədqiqindəki bəzi keyfiyyət fərqləri.....	35-50
FƏSİL 2.DÖVLƏTİN SOSIAL STRATEGİYASININ İŞLƏNİB HAZIRLANMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ QAYDASI.....	51-73
2.1. Dövlətin məşğulluq strategiyasında məşğulluq siyasətinin məqsəd və vəzifələri.....	51-60
2.2. Sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	61-65
2.3. Dövlətin sosial strategiyasının normativ hüquqi əsasları.....	66-73
FƏSİL 3.AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAVAMLI İNKİŞAFINDA SOSIAL YÖNÜMLÜ İQTİSADİYYATIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ONUN REGIONAL ASPEKTLƏRİ.....	74-111
3.1. Cəmiyyətin sosial siyasətinin prioritetləri və onun strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	74-83
3.2. Azərbaycan Respublikasının sosial inkişafında yoxsulluğun azaldılmasına yönəldilən sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi.....	83-99

3.3. Regionların inkişafında Azərbaycanca muasir sosial siyasətin əsas aspektləri.....	99-111
--	--------

NƏTİCƏ.....	112-113
--------------------	----------------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	114-117
--	----------------

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Muasir dövrdə sosial siyasət anlayışı təkcə bu sahə ilə məşğul olan şəxslərin, alimlərin deyil, həm də cəmiyyətin bütün sosial təbəqələri və qruplarının gündəlik həyatına möhkəm daxil olmuşdur. Sovet dövründə siyasətin bölgüsündə sosial siyasət demək olar ki, fərqləndirilməmiş, çox zaman iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi qəbul edilmişdir. Lakin tarixi inkişaf prosesində sosial məsələlərə bu cür münasibətin yanlışlığı ortaya çıxmışdır.

Sosial siyasət, anlayış olaraq XIX əsrin ikinci yarısında Almaniyada ortaya çıxıb. İlk dəfə sadəcə fəhlə və kapitalist sinfi arasındakı mənəfəət qarşılıqlı nizamlaşdırmaq üçün dövlətin gördüyü tədbirləri nəzərdə tutan bu anlayış, daha sonra inkişaf edərək geniş mənada işlədilmişdir. Bütün sosial sinif və qruplar üçün dövlətin gördüyü tədbirlər bütününi əhatə etmişdir. Sosial siyasət müasir mənada: cəmiyyətdəki bütün sosial sinif və qrupların sosial müdafiə, sağlamlıq, təhsil, məşğulluq və.s kimi problemlərini həll etməyə istiqamətlənmiş, qruplar və siniflər arasında yaranan mübarizə və münaqişələri sosial ədalət prinsiplərinə görə həll etməyə çalışan və cəmiyyətin sosial rifahı üçün həyata keçirilən bütün tədbirlərin cəmidir. Bu anlayış hazırkı mənəni alana qədər uzun bir tarixi inkişaf mərhələsi keçmişdir. Bu mərhələlərdə dövlətlər öz funksiyalarını dəyişdikləri kimi sosial siyasətin də mənasını dəyişdirib və onu daha da genişləndirmişdilər.

Sosial siyasət anlayışına münasibətdə müxtəlif elmi baxışlar mövcuddur. Bu baxışların bir qismini nəzərdən keçirək. Son dövrlərdə sosial siyasətlə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır.

Görkəmli alim P.D.Pavlenka dövlətin sosial siyasətini cəmiyyətin sosial inkişafını, sosial və digər qruplar arasında münasibətləri optimallaşdırmaq, dövlətin vətəndaşların həyatı tələbatını ödəməsi üçün bu və ya digər şəraiti yaratması kimi qiymətləndirir.

İ.Q.Zaynışevə görə, "Sosial siyasət dövlətin daxili siyasətin tərkib hissəsi olub onun həyata keçirdiyi sosial proqramlarda, əhalinin sosial qruplarının marağını əsas götürərək cəmiyyətdəki münasibətlərin tənzimlənməsində təzahür edir.

Rus alimi M.Lavrenenkoya görə, "Sosial siyasət dövlət hakimiyyəti, qeyri-dövlət strukturları və şəxsiyyətin öz həyatının təminatı və insanın inkişafı naminə daimi bərpa olunan qarşılıqlı fəaliyyətidir".

Beləliklə, müasir dövlətin sosial siyasəti ictimai həyatın ən mühüm tərəflərini əhatə edən məzmunu malik olmalıdır. Səmərəli sosial siyasət əhalinin öz tələbatlarını ödəmək imkanlarının genişləndirilməsi, cəmiyyətdə sabitliyin qorunması, hər bir vətəndaşın sabaha inamla yaşaması, sosial gərginliyin azaldılması və bütövlükdə cəmiyyətdə təkrar istehsal prosesinin normal həyata keçirilməsini təmin edən sosial müdafiə sistemini qurmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Sosial siyasətin əsas məqsədi cəmiyyətin qarşıya qoyduğu məqsədlərə yardım etməkdir. Başlıca məqsəd yoxsulluğun aradan qaldırıldığı, sosial təzadların olmadığı və ya kəskin münaqişələrsiz həll edildiyi yüksək həyat səviyyəsinə malik cəmiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

-Gəlirin ədalətli bölgüsü və yoxsulluğun azaldılması: Sosial siyasətin qarşısına qoyduğu ən əsas məsələlərdən biri milli gəlirin cəmiyyətdə ədalətli bölünməsi ilə əlaqədardır. Dövlət bu yöndə siyasətlər həyata keçirərək siniflərarası maddi uçurumun qarşısını alır və sosial ədaləti yaratmağa çalışır. Gəlirin ədalətsiz

bölgüsü zamanı yaranan yoxsulluq probleminin həlli də sosial siyasətin ən əsas vəzifələri sırasındadır.

-Fürsət bərabərliyi: liberal fəlsəfəyə əsaslanan qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin sosial-iqtisadi sahəyə tətbiq olunmasıdır. Bərabərlik prinsipi daha çox təhsil və fərdin özünü inkişaf etdirəcəyi müəyyən sahələrə tətbiq edilir.

-Sosial Müdafiə: hər hansı bir sosial risk, qocalıq, xəstəlik, işsizlik, iş qəzalarına görə vətəndaşın gəlirinin azalması və ya ümumiyyətlə dayanması zamanı onun digər insanlardan asılı olmadan yaşamasını təmin etmək üçün görülən tədbirlər bütünüdür.

-Tam məşğulluğun təmin olunması və işsizliklə mübarizə: bütün vətəndaşların gəlir əldə edə biləcəyi bir iş yerinin olması sosial siyasətin əsas məqsədlərindən biridir.

-Sosial nizam və sülhü təmin etmək: sosial dövlət insanlar arasında aid olduqları fərqli sinif, irq, din, məzhəb, iqtisadi vəziyyətə görə ayrı-seçkilik salınmasının qarşısını almağa çalışır. Cəmiyyətdə müxtəlif tip insanların sülh içərisində yaşamalarını təmin edir.

-İqtisadi inkişafın təmin olunması: dövlətin iqtisadi inkişafı üçün investisiyalara münbit şərait yaradır. İqtisadi fəaliyyətlərdə tam məşğulluq halını təmin etmək üçün buna uyğun fəaliyyətlər həyata keçirilir.

-İşçilərin müdafiəsi: az yaşlı işçilərin müdafiəsi, iş vaxtının nizamlanması, iş yeri şəraitinin tənzimlənməsi, haqsız yerə işdən çıxarılma hallarının qarşısının alınması, normal əmək haqqı təminatı və s bu kimi işçi problemlərinin həllinə istiqamətlənmiş tədbirlər görülür.

Tədqiqatın predmeti.Tədqiqatın predmetini keçid iqtisadiyyatı şəraitində bazar münasibətlərinin formalaşması ilə keyfiyyətcə yeni məzmun kəsb edən sosial münasibətlər sistemi və əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi problemləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyekt.Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında sosial-iqtisadi münasibətləri səciyyələndirən proseslər, sosial

institutların fəaliyyəti, dövlət və yerli idarəetmə səviyyəsində əhalinin sosial müdafiəsi seçilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri əsasının iqtisad elminin klassiklərinin müddəaları, müasir elmi cərəyanların müvafiq konsepsiyaları, görkəmli iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan dövlətinin qanunları və müvafiq qanunvericilik aktları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Sosial və Müdafiə Nazirliklərinin məlumatları, Qlobal İnternet şəbəkəsinin informasiya resursları təşkil edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı, 5 cədvəl və 1 şəkili özündə əks etdirən 117 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL:DÖVLƏTİN SOSIAL SIYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Dövlətin sosial siyasəti və sosial strategiyası

Bazar münasibətlərinin formalaşması prosesində respublikamız əhali gəlirlərində ciddi differensiaslaşma və kütləvi işsizlik kimi ağır sosial problemlərlə üzləşmişdir. Prosesin az ağırlı keçməsi üçün dövlətin bu problemlərə diqqətinin artırılması zəruri idi. Dövlətin tədbirləri müxtəlif əhali qruplarının sosial müdafiəsinə isliqamətlənmişdir. Məsələn müəkkəbləşdirən amillərdən biri də ondan ibarətdir ki, sosial müdafiəyə yalnız maddi çətinliklərlə üzləşənlərin deyil, demək olar ki, bütün bazar subyektlərinin böyük ehtiyacı vardı. Yeni iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar təsərrüfat subyektlərinin mülkiyyətin toxunulmazlığı, gəlirlərin istifadəsində sərbəstliyin təmin edilməsi, fəaliyyət növünün azad seçilməsi və başqa sahələrdə dövlət zəmanətinin olmasına ehtiyacı duyulurdu. Aydın ki, hamını eyni dərəcədə kasıb yaşamağa vadar edən, «humanist» prinsiplərə əsaslanan gəlirlərdə bərabərlik yaratmaq, maddi təminatda fərqləri aradan qaldırmaq kimi başa düşülən «sosial müdafiə» bugünkü reallığa uyğun gəlmirdi. Sosial müdafiə hər kəsin öz əməyi, istedadı, mülkiyyəti əsasında mövqeyi müəyyənənmiş cəmiyyətdə ayrı-ayrı fərdlərin imkan və qabiliyyəti ilə əldə oluna bilməyən, hamı üçün eyni olan vətəndaşlıq mövqeyinin təmin edilməsi zərurətidir. Cəmiyyətin ibarət olduğu kasıblar və varlılar, işsizlər və işləyənlər, qocalar və cavanlar, sağlamlar və əlillər və s. **I** və **II** növ vətəndaşlara bölünə bilməzlər. Belə ki hər bir şəxs cəmiyyətdən, işçi kollektivdən, ailə üzvü ailədən

təminat almalıdır və sosial müdafiə müvafiq institutlar dövlət, müəssisə, ailə tərəfindən reallaşdırılmalıdır. Məsələnin belə anlamında sosial müdafiə iqtisad elminin əhatə dairəsində geniş məzmun kəsb edir və bir çox sosial elmlərin predmeti kimi çıxış edir. Bununla belə sosial müdafiə hər şeydən əvvəl iqtisadi hadisə olub iqtisadi inkişafı müəyyənləşdirir və deməli, iqtisad elminin predmetinə daxildir. Sosial müdafiəni daha çox iqtisadi cəhətdən səciyyələndirən amilləri nəzərdən keçirək. Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, cəmiyyətin bir çox üzvləri məşğulluqla özlərinin yaşayışını təmin edə bilməyənlərdir. Buraya sosial müdafiəsiz keçinə bilməyən əhali qrupları - əlillər, xroniki xəstələr, fiziki cəhətdən zəif insanlar aiddir. Gəlirlərlə təmin olunan məşğul əhəlinin də müxtəlif səbəblərdən (xəstəlik, işsizlik, bədbəxt hadisə, əlillik, qocalıq və s.) sosial müdafiəyə ehtiyacı olanlara çevrilməsi ehtimalı həmişə mövcuddur. ETT və iqtisadi inkişafın yeni mərhələsinə keçid çox zaman mütəxəssisləri, müəyyən peşə sahiblərini, əmək qabiliyyəti və təcrübə toplamış insanları və onların ailə üzvlərini maddi ehtiyac qarşısında qoyur. Yenilənmiş mühitə uyğunlaşmaq dövründə ağırlı keçən bu prosesdə iqtisadi inkişafın doğurduğu sosial problemlər yaranır.

Sosial yönümlü cəmiyyət qurmaq üçün birinci şərt maddi ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi ilə hər bir insana bazarın imkanlarından tam və azad istifadə etməyə ilkin şərait yaratmaqdır. Buraya təhsil və ixtisas almaq imkanları, əmək və qabiliyyətinə görə istənilən (qanun çərçivəsində) fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq və gəlir əldə etmək, dövlətin sosial köməyindən istifadə etmək və s. aiddir. Belə olduqda hər kəs imkanları daxilində öz maddi imkanlarını təmin edər, cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyənləşdirər və imkanları xaricində olan sosial məsələlər dövlətin öhdəsinə düşər. Keçən əsrdə yaranan konsepsiyalar sosial tərəqqiyə inkişafın nəticələri kimi deyil, inkişafın amili kimi baxılması ideyasını irəli sürürlər. Tükənməz yaradıcılıq qabiliyyəti olan insanın bioloji, iqtisadi, sosial varlıq kimi qiymətləndirilməsini əsas götürən bu konsepsiya (XIX əsrdə yayılmış sosial təkamül nəzəriyyəsinin tənqidi əsasında yaranmışdır. Sosial tərəqqi nəzəriyyəsinin tərəfdarları (O.Kont, Q.Spenser, L.Morqan, F.Tennis və s.)

cəmiyyətə vahid inkişaf «məntiqinə» əsaslanan bütöv orqanizm kimi baxırdılar. Onlar təkamülü ardıcıl mərhələlərə bölməklə tərəqqini cəmiyyətin təbii inkişafının nəticəsi kimi qiymətləndirirdilər. Təkamül bir orqanizm kimi cəmiyyətin daxili, təbii qüvvəsinin nəticəsidir. XX əsrin I yarısında bu ideyanın davamçıları (L.Uayt, D.Styuard, T.Parsons və b.) Darvin təliminin «təbii seçim» prinsipini əsas götürməklə ayrı-ayrı mədəniyyətlərin bir-birini əvəz etməsini sosial inkişafın aparıcı qüvvəsi hesab edir. XX əsrdə təkamüllü sosial inkişaf konsepsiyasının tənqidi elmdə sistemli və funksional quruluş istiqamətli ideyaların yaranmasına səbəb oldu. Bu ideyanın tərəfdarları (D.Farley, N.Smelzer, U.Bakli, M.Arçer və b.) sosial dəyişikliklərin həm sistemin özündə, həm də onun daxili elementlərində inkişafı izah edirlər. Onlar hesab edirlər ki, sosial quruluşda müəyyənədicilərin əsas amil məhz insan, onun iqtisadi, bioloji və sosial ölçüləridir.

Sosial inkişaf haqqında fəlsəfi görüşlərin inkişafı öz əksini iqtisad elminin tarixində əhəlinin sosial rifahı və müdafiəsi haqqında təlimlərdə tapmışdır. XIX əsrin görkəmli alimləri V. Zombart, A. Veqner, K. Marks, A. Marşall, S. Klark, A. Piqu və başqaları sosial müdafiəsinin iqtisadi aspektlərinin – sərvətin bölgüsü, gəlirlərin bərabərsizliyi, minimum maddi təminat və sair ciddi tədqiqatlar aparmışlar. Onlar istehsal amillərinin hər ikisinə - əmək və kapitalla, sosial şərtlərin təsirini qeyd edir və gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsünün iqtisadi artıma təsirini təhlil etmişlər. XX əsrdə institusional nəzəriyyəçilər (P. Samuelson, A.Veber və b.) sosial müdafiənin həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında rolunu öyrənməklə problemin həm nəzəri, həm də praktiki məsələlərini təhlil edir. Şəxsi rifah halının və iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsində bazar mexanizminin üstünlükləri və sonuncunun əməyin stimullaşdırılmasında rolu M. Fridmanın tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır. Faydalılıq həddi və insan kapitalı nəzəriyyələri əsasında əhəlinin sosial müdafiəsi problemləri X.Lampert, R.K.Makkonnel, L. Erxardın əsərlərində tədqiq olunmuşdur.

Müasir elmi konsepsiyalar sosial yönümlü cəmiyyət quruculuğunda dövlətin yeri və rolunun düzgün müəyyənləşdirilməsini əsas problem hesab edirlər. Bu

zaman dövlətin iqtisadi funksiyalarından ikisi həlledici istiqamət kimi vurğulanır: birinci - sosial ədaləti təmin edə bilən makroiqtisadi sabitliyin əldə edilməsi; ikinci - mikroiqtisadiyyatda rəqabəti təmin edə bilən bazar mexanizminin inkişafı. Zənnimizcə, keçid iqtisadiyyatı üçün də məsələnin belə qoyuluşu özünü doğruldar. Bu həm də iqtisadi islahatlar gedişində sosial siyasətin yeni iqtisadi əsaslar üzərində qurulması baxımından da aktualdır. Keçid dövrünün iqtisadi siyasəti bazar mexanizminin inkişafına yönəlməli, sosial problemin həllində bazarın imkanlarından daha dolğun istifadə edilməli və dövlətin sosial siyasəti bazar mexanizminə söykənməlidir. «Bazar mexanizmində təcəssüm olunan institut və normaların daha dəqiq anlamı göstərir ki, inkişaf strategiyası - dövlət və bazar arasında seçim məsələsidir - fikri səhvdir. Ölkələrə bazarı inkişaf etdirmək zəruridir; eyni zamanda onlar üçün bazarın inkişafını təmin edən işlək dövlət institutlarının olması zəruridir» Dünya bankının hesabatlarında öz əksini tapmış bu fikir bir daha təsdiq edir ki, institusional dəyişikliklər etmədən səmərəli iqtisadi, o cümlədən sosial siyasət yeritmək mümkün deyil. Məlumdur ki, sovet dövründə sosial siyasətin institusional əsasını dövlətin, iqtisadiyyatla bilavasitə əlaqəsi olmayan, inzibati qurumları və xeyriyyəçi orqanlar təşkil edirdi. Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar sosial siyasətin institusional quruluşu yeniləşməlidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, buraya aşağıdakı sistemlər aid edilə bilər:

- sosial təminat sistemi (minimum sosial standartlar);
- sosial sığorta sistemi;
- sosial yardım sistemi;(o cümlədən özəl sosial yardım da daxil olmaqla)
- sosial təminat sistemi sosial nemətlərin, hamısının istifadə edə bilməsi şərti ilə əvəzsiz verilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman vətəndaşların sosial müdafiəsinə dövlət zəmanət verməlidir. Buraya şəhid ailələrinə, qaçqınlara, müharibə əlillərinə verilən ödəmələr və s. aiddir.

Sosial sığorta sistemi vətəndaşlara sığorta ödəmələrinin və sosial nemətlərin verilməsini onların sığorta haqlarını ödəməsinə uyğun həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Sosial sığorta sistemi ümumi həmrəylik və dövlətin öz vətəndaşlarını

qoruması prinsipləri əsasında qurulmalıdır.

Sosial yardım sistemi cəmiyyətin ən çox ehtiyacı olan üzvlərinə sosial qayğı və sosial prinsiplərini əks etdirir. Buraya aztəminatlı insan qruplarına əvəzsiz kömək göstərilməsi halları aiddir, özəl sosial yardım (bəzən özəl sığorta da) bu sistemə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, institusional və icra mexanizmindən asılı olmayaraq sosial siyasət, bir qayda olaraq, müəyyən problemləri əhatə etməlidir. Ümumiləşdirilmiş şəkildə sosial siyasətin istiqamətləri aşağıdakıları əhatə etməlidir.

- məşğulluq və sosial əmək münasibətləri siyasəti;
- gəlirlər siyasəti;
- əhalinin təkrar istehsalı siyasəti;
- sosial sahələrin inkişafı siyasəti;
- regional sosial siyasət.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin sosial siyasətinin məzmunu və əsas istiqamətləri, problemlərin əhatə dairəsi və icrası ardıcılılığı dövlətin iqtisadi siyasətinin strategiya və taktikasından asılıdır. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının qurulması bir tərəfdən keçid iqtisadiyyatının ziddiyyətlərinin həll edilməsi; digər tərəfdən yeni sistemin möhkəm iqtisadi əsaslarının qoyulması məsələləri ilə səciyyələnir. Belə ki, dövlətin iqtisadi sahədə vəzifələri aşağıdakıların həll olunmasına yönəldilir;

- iqtisadiyyatda böhran hallarının aradan qaldırılması və onların sosial nəticələrinin zəiflədilməsi;
- azad rəqabətin qorunması, sahibkarlığın müxtəlif formalarının fəaliyyəti və inkişafı üçün müvafiq hüquqi və iqtisadi şərtlərin yaradılması;
- iqtisadiyyatda inhisarçılıqla səmərəli mübarizə aparılması;
- pul tədavülünün təşkili və milli valyutanın sabitliyinin təmin edilməsi;
- maliyyə, vergi, valyuta sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ümumi istifadə xarakterli ictimai nemətlərin və xidmətlərin dövlət tərəfindən istehsalının və təminatının təşkili;

- gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsündə əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi;
- məşğulluğun təmin edilməsi və işsizliklə mübarizə və s.

Problemləri tam əhatə etməyən sadaladığımız bu məsələlərlə yanaşı respublikamızın müharibə vəziyyətində olması və xarici iqtisadi əlaqələrin təsirini də nəzərə alsaq gələcək cəmiyyətin, yeni iqtisadi sistemin bu gün sağlam təməlinin qurulmasının nə dərəcədə mürəkkəb iş olduğunu görürük. Son illərin elmi araşdırmaları və dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində bəşəriyyətin mütərəqqi inkişafı insanların sosial problemlərinin həllindən çox, dərəcədə asılıdır. Belə ki, cəmiyyətin sosial durumu iqtisadi inkişafın nəticəsindən çox onun inkişafına təkan verən və ya ləngidən amilə çevrilmişdir. Bu bir daha göstərir ki, bu gün sosial problemlərin düzgün və səmərəli həll edilməsi aktual olmaqla yanaşı, həm də gələcək inkişaf üçün də əhəmiyyətlidir. Keçid iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla dövlətin sosial siyasətini müəyyənləşdirən amillər aşağıdakılardır:

- əhalinin həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və yüksəldilməsi;
- gəlirlərin əhalinin təminatında yaratdığı fərqlərin dərinləşməsinin qarşısının alınması;
- aztəminatlılıq və kasıblıqla mübarizə;
- inflyasiyanın məqbul səviyyəsinin saxlanılması;
- büdcə təminatlı sosial sahələrin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- istehlak malları və xidmətlər sahəsində milli istehsalçıların qorunması və onlara dövlət köməyi;
- istehlak malları və xidmətlər istehsalına elmi-texniki dəstək və innovasiyanın təmin edilməsi.

Bildiyimiz kimi, keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin ən vacib funksiyalarından biri bazara keçidlə əlaqədar meydana çıxan bir sıra mühüm problemləri həll etmək, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirləri həyata keçirməkdir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını sosial siyasət

təşkil edir. Dövlətin sosial siyasəti cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin sosial-iqtisadi şərtlərinin tənzimlənməsinə yönəldilən tədbirləri kompleksindən ibarətdir. Məhz sosial siyasət vasitəsi ilə ilk növbədə əhalinin dövlət himayəsinə ehtiyacı olan hissəsinin vəziyyətini keçid şəraitində qismən yüngülləşdirmək mümkündür.

Sosial sahədə dövlət tərəfindən həyata keçirilən və əhalinin sosial müdafiəsinə xidmət edən əsas tədbirlər sırasına təhsil, səhiyyə, ekoloji problemlərin həllinə yönəlmiş iri proqramların işlənilib hazırlanması, zəhmətkeşlərin sosial mühafizəsi və sosial təminatı (istehlak büdcəsinə uyğun olaraq əmək haqqının və pensiyaların minimum səviyyəsinin müəyyən edilməsi, inflyasiyanın sürətinə uyğun olaraq gəlirlərin indeksləşdirilməsi və sair.) mexanizminin formalaşdırılması daxildir.

Azərbaycanda sosial inkişafın özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu qanunauyğunluqlar son illər daha çox nəzərə çarpır. Milyondan çox pensiyaçının, iki yüz minə qədər tələbənin və işsizliyin yuxarı olması xarakterik xüsusiyyətdir. O cümlədən, əhalinin yaş tərkibində son illərdə nisbi qocalmanın baş verməsi, hər bir işçiyə düşən işsizlərin sayının artması, təbii artımın azalması tempini xarakterizə edir və digər xüsusiyyətlər, sosial təminat, sosial müdafiə, sosial tənzimlənmənin özünəməxsus qanunauyğunluqlarını meydana çıxarır və sosial siyasəti formalaşdırır. Sosial siyasətə uyğun olaraq maliyyə, kredit, bölgü, mübadilə, vergi siyasəti formalaşdırılır. Sosial təminatın pulsuz və güzəştli xidmət istiqamətlərində formalaşmasının tənzimlənməsi mexanizmləri həmin sahələrdə işləyənlərin əmək haqqı, bu sahələrin maddi-texniki bazası və kadr potensialının inkişaf etdirilməsi üçün zəruri olan maliyyə imkanları ilə məhdudlaşır.

Bu sahələrin inkişafının əsas maliyyə mənbəyini mərkəzləşmiş formada dövlət büdcəsi təşkil etdiyi üçün dövlət büdcəsi həmişə sosial yönlü siyasət yeritməlidir.

Maliyyə gərginliyi şəraitində sosial tənzimlənmənin əsaslarını müəssisələrin özlərinin təsərrüfat hesabı vasitəsilə işlənməsi yolu ilə ödənilməsi problemi meydana çıxır. Müasir şəraitdə təhsil ocaqlarının demək olar ki, hamısında pullu təhsil sistemi mövcuddur, özəl təhsil ocaqları inkişaf edir. Mülkiyyət

münasibətlərindən asılı olaraq maliyyəşdirmə mənbələri yeniləşir. Yeni ixtisaslara, xidmətlərə ehtiyac əhalinin xidmətə olan alıcılıq qabiliyyəti ilə müəyyən olunur. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı formalaşdıqca sosial inkişafın yeni formaları meydana çıxır. Bu strukturların təşkilatı-iqtisadi xüsusiyyətləri formalaşır. Maliyyə imkanları yeniləşir və tənzimləmədə indiyə qədər formalaşmış plan, mərkəzləşmiş mexanizmlərdən fərqli olaraq çevik bazar mexanizmləri meydana gəlir. Əlbəttə, sosial tənzimlənmənin bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə imkanları daha da gərginləşir. Ona görə də istər respublikanın daxili imkanları hesabına, istərsə də xarici kreditlərin hesabına bu gərginliyi azaldan, yumşaldan tədbirləri, mexanizmləri tətbiq etmək lazımdır. Bu baxımdan, respublikada sosial müdafiə fondları, kreditlər, dünya bank sistemləri, dünya humanitar təşkilatların vasitələri hesabına sosial fondlar yaradılır.

- Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra çətin problemlərlə üzləşmişdir. Əhali müxtəlif təzadlar məngənəsində sıxılaraq hələ yaşayış tərzini tam müəyyənləşdirməmişdir. Yeni iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar respublikamızın iqtisadiyyatının iflic vəziyyətinə düşməsi xalqın sosial vəziyyətini ağırlaşdıraraq əhalini bir sıra problemlərlə üz-üzə qoymuşdur. Respublikanın üzləşdiyi Dağlıq Qarabağ münaqişəsi bu problemlərin sayını artırmışdır. Azərbaycanda bir milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün olması, fabriklər və zavodlarımızın avadanlıqlarının fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi, cəmiyyətdə gedən inkişafı ləngidir. Bu cür mürəkkəb vəziyyətdə sosial siyasəti formalaşdırmaq çətindir. Belə şəraitdə ölkəmizdə liberal sosial siyasət meyilləri özünü göstərir. Liberal sosial siyasətin gerçəkləşdiyi dövlətlərdə iş yerləri yaradılır, kiçik biznesə üstünlük verilir, insanlar sahibkarlıqla daha çox məşğul olurlar. Buna görə də Azərbaycan dövlətçiliyində bir nömrəli məsələ kiçik və orta biznesin inkişaf etdirilməsi və sahibkarlığa şərait yaradılmasıdır. Əvvəllər tənqid atəşinə tutduğumuz bazar iqtisadiyyatı insanların azad və firavan yaşaması üçün əlverişli quruluşdur. Bu gün insanlarda bazar iqtisadiyyatına xas xüsusiyyətlərin tərbiyə olunmasına səy göstərilməlidir. Son illər ərzində iqtisadi islahatlara paralel olaraq, sosial sahədə də islahatlar həyata keçirilir

və əhalinin sosial problemləri dövlətin daima diqqət mərkəzindədir. Bazar iqtisadiyyatına keçid və keyfiyyətə yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması sosial müdafiə sistemində zəruri islahatların aparılmasını, müasir tələblərə cavab verə biləcək çevik işlək mexanizmlərin, əmək hüquqlarının qorunmasını təmin edən tam əhatəli hüquqi və sosial təminatlar sisteminin yaradılmasını tələb edir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün müvafiq, həmçinin beynəlxalq normalara əsaslanan qanunverici bazanın yaradılması zəruridir. Məhz bütün bunlara görə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və yeni qanunların yaradılması istiqamətində lazımi işlər görülmüş, beynəlxalq normalara uyğun qanunlar, o cümlədən «Əməyin mühafizəsi haqqında», «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında», «Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında», «Minimum istehlak büdcəsi haqqında», «Vətəndaşların pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi haqqında», «Məzuniyyətlər haqqında», «Kollektiv müqavilələr və sazişlər haqqında» və s. qanunlar hazırlanmış və qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşları sosial təminat hüquqlarından başqa digər vacib hüquqlara – əmək, istirahət, sağlamlığın qorunması, təhsil kimi hüquqlara da malikdirlər ki, bu da 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Əsas Qanunda öz əksini tapmışdır.

Sosial müdafiə termini ilk dəfə ABŞ-da istifadə olunub. 1929-cu ildə dünyada hökm sürən Böyük İqtisadi Böhranın ABŞ-ın və digər ölkələrin sosial müdafiə sisteminin inkişafına böyük təsiri olub. Böhran nəticəsində Amerikada işsizliyin səviyyəsi yüksəlib və xalq səfalətlə üz-üzə dayanıb. Sosial risklərə qarşı xalqın kifayət qədər qoruna bilməməsi prezident Ruzveltin başçılığıyla 14 avqust 1935-ci il tarixli "Sosial müdafiə qanunu"nun qüvvəyə minməsinə səbəb olub. Daha sonra bu anlayış 1942-ci ildə məşhur ingilis iqtisadçısı Vilyam Beveric tərəfindən hazırlanan "Beveric hesabatı" ilə öz gerçək mənasını tapıb.

Dünyada qəbul olunmuş əsas sosial müdafiə modelləri - Bismark və Bevericın yaratmış olduğu modellərdir.

Bismark modeli əmək fəaliyyətinə əsaslanan sosial sığorta mexanizminə söykənir. Fərdlər gördükləri iş qarşılığında sosial müdafiə ilə əhatə olunurlar. Modeldə maliyyələşmə sığorta olunanların ödədikləri sığorta haqqı ilə reallaşır. Bununla da işçi qazancına və ödədiyi sığorta haqqına düz mütənasib olaraq sosial müdafiə hüquqları əldə edir. Bu səbəbdən hər kəs sosial müdafiə ilə əhatə olunmaya da bilər. Bismark modeli dedikdə həm də ağıla ilk olaraq məhz pensiya sistemi gəlir.

Beveric modelini isə universal sistem kimi xarakterizə etmək olar. Bu sistemdə fərdin sosial müdafiəsi onun işləməsindən asılı deyildir. İşləyən və işləməyən hər kəs, o cümlədən ölkənin bütün vətəndaşları, həmçinin ölkə daxilində hər bir şəxs, bir sözlə, bütün əhali sosial müdafiə ilə əhatə olunurlar. Bu sistemin əsas fərqli cəhətlərindən biri sosial yardım və sosial xidmət formalarının təqdim edilməsidir. Beveric modelinə ən uyğun ölkə İngiltərədir. İngiltərəni Almaniyadan sonra sosial rifahın inkişafı baxımından ikinci əsas ölkə hesab etmək olar. Almaniyada reallaşdırılan sosial islahatlar sənayesi sürətlə inkişaf edən İngiltərəyə böyük təsir göstərmişdir. II Dünya müharibəsindən dərhal sonra İngiltərədə sosial sığorta əsasında qurulan sosial müdafiə sistemində dövlət işçi və işəgötürəndən sonra üçüncü tərəf kimi iştirak etməyə başlamışdır. Bu sistem də Bismark modeli kimi sosial sığortalar əsasında qurulmuşdur. Amma Beveric modelində ödənilən sığorta haqları və vergilər yalnız şəxsin özünün sosial müdafiəsinə deyil, həm də yoxsulların sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəldilib. Sözünlə əsl mənasında, Bismark modelində sosial siyasət yalnız işləyənlərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaqla bağlıdır, əhalinin yoxsulluğunu azaltmaq və əmək qabiliyyəti olmayanların sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq əsas məqsəd kimi nəzərdə tutulmamışdır. Məhz bu, iki modeli bir-birindən fərqləndirən əsas cəhət hesab olunur.

Digər tərəfdən, heç bir ölkədə bu modellərdən yalnız biri tətbiq edilmir. Hər iki model dünya ölkələri tərəfindən mənimsənilib. Bunlardan biri daha çox, digəri isə qismən sosial müdafiə sistemində yer alır. Bəzi ölkələrdə isə hər iki model

paralel, bərabər səviyyədə həyata keçirilir. Məsələn, ölkəmizdə sosial sığorta prinsiplərinə əsaslanan sosial müdafiə sistemini Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, yoxsulluğun azaldılmasına yönəldilmiş sosial yardım və sosial xidmət formalarını isə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi reallaşdırır.

Sosial təminat sistemində müavinətlər mühüm yer tutur. Əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin ünvanlı sosial müdafiəsinin təşkil edilməsi məqsədilə 22 may 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən imzalanmış «Aztəminatlı ailələrə verilən müavinətlərin artırılması haqqında» sərəncama əsasən müharibə əlillərinə, şəhid ailələrinə və müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların uşaqlarına, yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına, Çernobil qəzası nəticəsində əlil olmuş, yaxud vəfat etmiş valideynlərin uşaqlarına təyin olunan aylıq müavinətləri, uşağa qulluğa görə qismən ödənişli məzuniyyətdə olan şəxslərə müavinətlər, gəlirdən asılı olmayaraq uşaq doğulması və dəfn üçün birdəfəlik müavinətlərin təyin olunması müəyyən edilmişdir. İşləyən aztəminatlı ailələrə müavinətlərin təyin edilməsi uşaqlara görə verilən aylıq müavinətlərin daha çox ehtiyacı olan ailələrə çatdırılmasını mümkün etmişdir. Əhalinin ən zəif təbəqələrinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə qaçqın və məcburi köçkünlərdən birinci qrup əlil olan ailələrə əlavə aylıq müavinətlər təyin edilmişdir.

Respublikamızda bir çox güzəştlərin verilməsi ünvanlı xarakter daşmadığından, həmçinin güzəştlər ölkənin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərdiyindən bəzi kateqoriyalar üzrə güzəştlərin aylıq müavinətlərlə əvəz olunmasına üstünlük verilmişdir.

Müavinət ciddi məqsədli təyinat xarakterinə malikdir. Bir sıra müavinətlər üzürlü səbəbə görə itirilən qazancı əvəz etmək məqsədilə (müvəqqəti əmək qabiliyyətini itirməyə, işsizliyə və s. görə) digərləri isə sosial yardım göstərmək məqsədi ilə verilir (uşaq doğularkən birdəfəlik müavinət, aztəminatlı ailələrin uşaqlarına aylıq müavinət, dəfn üçün birdəfəlik müavinət və s.).

Müavinətlərin verilmə müddətləri müəyyən zamanla məhdudlaşdırılır. Onları

ödənilmə müddətindən asılı olaraq birdəfəlik, aylıq və cari kimi qruplara bölmək olar. Pensiya kimi müavinət də ekvivalentsiz əsaslarla verilir. Müavinətlərin maliyyələşmə mənbələri müxtəlifdir.

Sosial təminatın mühüm növlərindən birini də ahıllara, tək və kimsəsiz vətəndaşlara, əlillərə sosial xidmət göstərilməsi təşkil edir. Sosial təminat sahəsində xidmətin fərqləndirici cəhəti onların ayrı-ayrı vətəndaşlara pulsuz və ekvivalentsiz həyata keçirilməsidir.

Sosial xidmətin tibbi xidmət və müalicə, müvəqqəti əmək qabiliyyətinin itirilməsinin ekspertiza edilməsi, əlilliyin səbəb və qrupunun müəyyən edilməsi, evdə sosial xidmət, qocalar və əlillər evində qocaların və əlillərin saxlanması və s. növləri vardır. Sosial yardım sistemləri əhali təbəqələrinin ehtiyaclarına əsasən onlara güzəştlər təqdim olunmasını təmin edir. Yardım sistemləri hökumət fondlarının vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Bu sistemin tətbiq edilməsi isə test üsulları ilə sosial yardımlara ehtiyacı olan şəxslərin müəyyənləşməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.

Sosial sığorta ilə sosial yardım arasındakı fərq aydınlaşdırılmalıdır. Sosial riskli şəraitin yarandığı hallarda məqsədli hüquqlara malik, sosial cəhətdən sığortalanmış tərəf onlar üzərində test yoxlanması aparılmadan güzəştlər almaq hüququna malik olmalıdır. Sığortalanmış tərəf onların güzəştlərə ehtiyacı olub olmamasından asılı olaraq sığorta güzəştləri almaq hüququna malik olurlar. Lakin sosial yardıma ehtiyacı olan hər hansı bir tərəfsə hökumət tərəfindən onun müavinətlər almaq hüququ olub olmadığını qiymətləndirilməsi faktını nəzərə almalıdır, bu zaman yaşayış üçün müvafiq vəsaitlərin olması imkanları da nəzərdən keçirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son 4-5 ildə sosial sığorta ilə sosial yardım arasındakı məsafə çox qısalmışdır.

Yəni bir tərəf məqsədli hüquqlara malik olmaqla sosial yardımlar ola biləcək tərəf kimi qəbul edildiyi halda, digər tərəf sosial sığorta üzrə güzəştlər isə vəsaitlərin testi aparıldıqdan sonra onların təqdim olunması artırılmaqda davam edir. Eyni zamanda pensiyaların məbləği aşağı olduğu üçün Respublika prezidi-

dentinin fərmanı ilə dövlət büdcəsindən pensiyalara əlavə müavinətlər təyin edilmişdir.

Hər iki hüquqların bu cür bir-birinə yaxınlaşması sosial müdafiə anlayışının açıqlanması üçün onların vahid hala gətirilməsini tələb edir. Sosial sığorta və ya sosial müdafiəyə aid olmasının aydınlaşması mümkün olmayan güzəştlərə «qarıxıq güzəştlər» kimi baxılmalıdır.

Sosial sığorta haqlarından əlavə sosial yardım sistemi və digər milli sosial müdafiə sistemləri sosial müdafiə müavinətlərin digər növlərindən hələ də fərqlənməkdədir. Bununla əlaqədar olaraq, sosial kompensasiyalar sistemi barədə də məsələyə toxunaq. Bu birgə məxrəc sistemlərinin tərkibinə daxil olur ki, bu da çətinliklərə və itkilərə məruz qalmış insanların problemlərinin həllində hökumət və ictimaiyyətin birgə həmrəyliyi nümayiş etdirir.

Bu baxımdan əlillər, ahıl yaşlı və müharibədə ailə başçısını itirmiş və təcavüzə məruz qalmış, eləcə də insan hüquqları tapdanan vətəndaşların pensiya haqları və digər güzəştləri diqqət mərkəzində olmalıdır.

Bir çox güzəştlər nağd ödənişlər şəklindədir və əməyin ödənilməsindən kifayət qədər qazanc əldə etmək iqtidarında olmayan və məcburi xərclərlə üzləşən insanların ehtiyaclarına yönəlmişdir. Başqa sözlə desək, həmrəylik, sosial sığorta və sosial müdafiə sistemləri tərəfindən ifadə olunan və sosial riskli şəraitə məruz qalan insanlara verilir. Həmrəyliyə ehtiyacı olan elə hallar olur ki, bunlardan biri də əsas gəlir anlayışıdır. Bu elə sistemlərə aiddir ki, bütün vətəndaşlar hökumət tərəfindən, insanların işləməyə marağı olmasından və ya ehtiyacları olub olmadığından asılı olmayaraq həmişə müavinətlərlə təmin olunurlar. Bu cür əsas gəlir anlayışı bütün güzəştlərin sosial müdafiə sistemi tərəfindən nağd ödənişli formada təqdim olunmasına səbəb olur və gələcəkdə bu ödənişlərin ünvanlarının artırılması əsas məqsəd sayılır.

Sosial müdafiə müavinətləri sosial sığorta və ya sosial yardım üzrə güzəştlərə bölünə bilməz, lakin öz tərkibinə əsasən təsnifləndirilə bilər. Bununla da, natural formada təqdim olunmuş güzəştlərə də toxunulmalıdır ki, onlar da mahiyyət etibar

ile nağd formada olan güzəştlərdən və digər ödənişlərdən fərqlənir.

Sosial müdafiə sisteminin təsnifləndirilməsinə nəzər salaq. «Bismark» və «Beveriç» ən klassik model hesab olunur. Bu sistemlərdə yalnız sosial sığorta elementləri nəzərə alınır və ön plana çəkilir. Sosial sığortaya «Bismark» sistemindən yanaşsaq görərik ki bu sistem işləyən əhaliyə xidmətlər göstərilməsinə həsr olunmuşdur. Burada işçilərə xüsusi yer ayrılır, əhaliyə təqdim olunan güzəştlərin həcmi onların iş stajlarından və sosial riskli halların baş verməsindən öncə, onların əldə etdikləri gəlirlərdən bilavasitə asılı olur. Burada sosial sığorta sistemi məşğul əhalinin etdikləri ayırmalar və onların işə götürənlərinin ödədikləri tədiyələr hesabına maliyyələşdirilir.

«Beveriç» sosial sığorta modelində məqsəd bütün əhali təbəqələrini yardımlarla təmin etməkdən ibarətdir. Burada güzəştlər birdəfəlik ödənişlər formasında müəyyənləşir və maliyyələşmə vergi sistemləri vasitəsilə həyata keçirilir. Hal-hazırda adları çəkilən hər iki sosial sığorta sistemlərinin öz mükəmməl formalarında fəaliyyət göstərə biləcəklərindən uzaq olduqları barədə rəy formalaşmışdır ki, bu da onların milli sosial müdafiə sistemlərindən kifayət qədər uzaq olmalarından irəli gəlir.

Skandinaviya ölkələrinin sosial müdafiə sistemində öz xüsusi yanaşmaları var. Bu ölkələrdə məhkəmələrin sosial müdafiə problemlərinə əhəmiyyətli təsiri vardır. Bundan əlavə, elə inzibati tədbirlər də mövcuddur ki, hüquqi normativ aktlarla birgə onlar sosial müdafiə məfhumunun açıqlanmasına kömək edirlər. Qanunvericiliyin bu problemləri daha az əhatə etdiyi şəraitdə bu açıqlamalara daha çox ehtiyac duyulur.

Sosial müdafiənin milli modelinin hazırlanması və layihələşdirilməsi fəaliyyətin bir növüdürsə, məsələnin ikinci tərəfi bütün bunların həyata keçirilməsi üçün müvafiq inzibati idarəetmə strukturunun yaradılmasına olan tələblərdir. Bu, ən azı, bir neçə müxtəlif sosial müdafiə sistemlərini, müxtəlif əhali təbəqələri və müxtəlif qruplar üçün sosial müdafiə tədbirləri həyata keçirən sistemləri idarə edən inzibati qurumlar olmalıdır. Fəaliyyətin professional səviyyədə təşkil olduğu

zamanı işçilər və onlara müxtəlif xidmətlər həyata keçirilməsi sxemlərini və özünü işlə təmin edənlərin fəaliyyətini təşkil edən müxtəlif inzibati qurumlar yaradılmalıdır.

«Bəzi ölkələr, əksər hallarda, qanun statusu daşıyan ictimai qruplar yaradaqlar ki, onlar da sosial müdafiə sisteminin inzibati idarə olunmasını həyata keçirəcəklər. Sosial müdafiə ehtiyatlarının yığılması və idarə olunması, eləcə də yığılması üzrə məsul olan müxtəlif fond və qurumların mövcudluğunu vurğulamalıyıq. Onlar içərisində sosial sığorta məsələlərinin inzibati idarə olunmasına görə məsul olan qurumlar da vardır».

Məsələn, belə hallarda üstünlüyü işçilərdən təmsil olunmuş qruplar qazanırlar. İşin bu qaydada təmsil olunması üçün siyasi cəhətdən məsul şəxslər inzibati öhdəlikləri öz aralarında bölüşdürürlər. Onlar, həmçinin, inzibati qurumların tərkibinə təmsilçilərin təyin olunmasını da öz üzərinə götürürlər. Hərdən, məqsədli qrupların sosial müdafiə sistemlərinin spesifik qurumlarına birbaşa cəlb olunmalarını da təmin edə bilirlər. Zərərçəkənlər üçün xidmətlərin təmin olunması, əlillər assosiasiyalarının yaradılması, həmkarlar ittifaqları və ya tibbi yardımını təmin edən istənilən digər birliklərin təsis edilməsi məsələsi həmişə ön planda olur və Fəaliyyətin ilkin mərhələsində səs çoxluğu ilə üstünlük qazanmış təmsilçilərin yarım ictimai qurumların tərkibinə təyin edilməsi prosesinə başlanılır. Bu cür yarım ictimai qurumların inzibati tərkibləri ya tamamilə, ya da hissə-hissə sosial sığortalanmış, seçilmiş insanlardan təşkil oluna bilər. Sosial müdafiə seçimləri bu məqsədlərə nail olmaq üçün aparılacaqdır. Bir sıra ölkələr də mövcuddurlar ki, bu demokratik prinsiplər əsasında həyata keçirilir və müvəffəqiyyətlərə bu yolla nail olunur.

Kommersiya və yaxud gəlirlə işləyən özəl qurumlara da, bəzən sosial müdafiə sistemlərinin gələcəkdə inzibati idarə olunmalara cəlb edilmələri ilə bağlı müraciətlər ola bilər. Özəl sığorta kompaniyalarının cəlb olunmasına yönəldilmiş bu cür funksional qeyri-mərkəzləşmə daha çox hallarda sənayedə baş vermiş qəzalarla bağlı, risk tələb edən hallardan qorunmanı təmin edən sistemlərdə öz

əksini tapır. Funksional qeyri-mərkəzləşmənin yuxarıda qeyd olunan bütün hallarında səlahiyyətlərin ötürülməsi, baş vermiş hadisə ilə əlaqədar yaradılmış xüsusi qurumlara kreditlərin verilməsi və ya baş vermiş hadisə ilə bağlı qeyri-xüsusi qurumlara güzəştlərin təqdim olunması ilə müşayiət oluna bilər. Sosial yardımın inzibati idarə olunması, əksər hallarda qeyri-xüsusi ictimai qurumları, məsələn bələdiyyələri də səlahiyyətlərlə təmin edə bilər.

Əgər işəgötürənlərin nə zamansa «sosial müdafiənin inzibati qurumu» kimi rolu olmasına baxmayaraq, bir neçə hüquq və öhdəliklərin müvafiqliyinə əsasən, qeyri-xüsusi qurumların kreditləşməsində bu işəgötürənlərə qeyri-mərkəzləşmənin digər növü kimi baxılır. İşəgötürənlər, çoxsaylı sosial sığorta sistemlərinin inzibati idarə olunması baxımından, onların həyatında çox böyük rol oynayırlar.

İşəgötürənlər çox zaman sosial tədiyələri onların işəgötürənləri üçün nəzərdə tutulmuş məbləğlərindən çıxır, bunu işəgötürənlərin tədiyələrinə əlavə edərək sosial müdafiənin inzibati idarə olunma qurumlarına göndərirlər. Beləliklə də işəgötürənlər sosial müdafiənin yığım funksiyalarının həyata keçirilməsində əsas rolu yerinə yetirirlər.

Bütün qeyri-mərkəzləşdirilmiş ərazi və funksional qurumlar onlara verilmiş səlahiyyətlərə nəzarət edən orqanların himayəsi ilə fəaliyyət göstərilir. Həmin səlahiyyətlər əvvəldən də işlənib hazırlana bilər. Mənbələrin istifadə və idarə olunması, fəaliyyətə cəlb olunmuş bütün maraqlı tərəflərin vəzifə və öhdəliklərinin müəyyən olunması, güzəştlərin ödənilməsi bütün bunlar ümumi vəzifə və öhdəliklərin tərkibinə daxil edilə bilər. Qeyri-mərkəzləşmiş ərazi və funksional qurumlar özlərinə həvalə edilmiş səlahiyyətlərlə bağlı tapşırıqların yerinə yetirilməsi üzrə xərclərin bir hissəsinin ödənilməsi ilə bağlı maliyyə məsuliyyəti daşıyır.

Müasir dövrdə sosial müdafiə sistemi cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. İqtisadi problemlər içərisində sosial müdafiə problemi əsas rol oynayır. Bütün ölkələrdə sosial güzəştlərdən asılı olan bir sıra insan qruplarının problemlərinin bir hissəsinin həll olunduğu şəraitdə, büdcə kəsrlərinin mövcud olduğu

bir durumda, hökumət sosial müdafiə üzrə xərclərin bir hissəsini öz üzərinə götürməli olur. Sosial müdafiə sistemi və bu sistemin inzibati idarə olunması və tənzimlənməsi ilə bağlı öz üzərinə götürdüyü öhdəliklər ictimaiyyətin bütün problemlərinə yönəldilməlidir. Bir məşvərətçi orqan kimi tərkibinə sosial, iqtisadi, dini və digər qruplar daxil olan qurumlar sosial müdafiənin inzibati idarə olunmasında iştirak etməsə də, onun bir üzvü sayıla bilər, sosial müdafiə məsələlərinə həsr olunmuş müzakirələrdə iştirak edə bilər, bununla da bu sistemin, fəaliyyətinin ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunmasına şərait yaratmış olar.

Beləliklə, sosial təminat vətəndaşlara və onların ailə üzvlərinə yaşayış vəsaitləri mənbəyini itirdiyi və ya zəruri yaşayış minimumu olmadığı hallarda sosial əhəmiyyətli əlavə xərclər çəkilməsi, eləcə də tibbi yardım göstərilməsi, ailəyə, uşaqların saxlanılmasına və tərbiyə edilməsinə kömək olunması, digər sosial xidmətlər göstərməklə və güzəştlər müəyyən etməklə onların tələbatını ödəmək üçün sosial təyinatlı vəsaitlərin bölüşdürülməsi üzrə ictimai münasibətlərin məcmusunu ehatə edir.

Ən mühüm sosial - iqtisadi problemlər sırasında əhalinin pensiya təminatı və sosial ödəmələr məsələsi xüsusi yer tutur.

Azərbaycan Respublikasının yeni «Əmək Məcəlləsi» Milli Məclis tərəfindən 1 fevral 1999-cu ildə qəbul edilmiş və iyulun 1-dən qüvvəyə minmişdir. Respublikamızda 1 milyon 271,5 min nəfərə qədər pensiyaçı vardır. Başqa sözlə, əhalinin hər 6 nəfərindən biri təqaüdcüdür. Bu problemlərin həllinin vacibliyi nəzərə alınaraq pensiya təminatı sistemində islahatın daha səmərəli aparılması məqsədi ilə Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə aidiyyəti nazirlik və orqanların rəhbər işçilərindən ibarət Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahat konsepsiyasına uyğun olaraq, ilk mərhələdə keçid dövrü üçün «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 30-a qədər maddəsinə müvafiq dəyişiklik və əlavələr edilmişdir.[6]

Pensiyaların artırılması dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinin dolması, gəlirlərin

toplanması və vəsaitin daxil olması ilə birbaşa bağlıdır. 2014-cu ildə ölkəmizdə orta aylıq əmək haqının məbləği 2013 illə müqayisədə 1,115 dəfə artmış və 170,45 min manat olmuşdur.[48]

Pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə ölkə prezidentinin fərmanı ilə Pensiya islahatı konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Pensiyaların minimum səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial sığortanın pensiya ödəmələrinin səviyyəsinə yaxınlaşdırılması, işçilərin fərdi hesab sisteminin yaradılması və s.nəzərdə tutulur. 2005-ci ildə pensiyaların minimumunun həcmnin artırılması həyata keçirilmişdir.

Xüsusi islahat konsepsiyasına görə üç pilləli pensiya təminatı sistemi tətbiq ediləcəkdir.

Birinci (baza) pillə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən sosial pensiya olacaq. Bu növ pensiya əmək (sığorta) pensiyası olmaq hüququ əldə etməyən, əmək qabiliyyəti olmayan bütün vətəndaşlara əmək fəaliyyətindən asılı olmayaraq dövlət tərəfindən minimum səviyyədə təminat kimi veriləcək.

Ayrı-ayrı kateqoriya pensiyaçılar qrupuna, məsələn, uşaqlıqdan əlil olanların sosial pensiyasına xüsusi əlavələr edilməsi də nəzərdə tutulacaqdır.

İkinci (əsas) pillə əməyə görə (sığorta) pensiya, dövlət sosial müdafiə fondunda və ya müstəqil sığorta kompaniyalarında yığılan sosial sığorta üzvlük haqqı hesabına maliyyələşdiriləcəkdir. Bu növ pensiya qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vahid normalara görə zəruri (əmək) sığorta stajı olan şəxslərə, əmək fəaliyyətindən (qazancın miqdarından və iş stajından) asılı olaraq fərqləndirilməklə verilir. üçüncü (əlavə) pillə - xüsusi pensiya qeyri-dövlət pensiya fondu hesabına maliyyələşdiriləcəkdir. Bu növ pensiyalar qeyd edilən pensiya fondları ilə şəxsi sığorta müqaviləsi bağlayan şəxslərə veriləcəkdir. Üzvlük haqqı işçinin özü və eləcə də işverənlər tərəfindən ödənilə bilər.

Əlavə pensiyanın şərtləri və məbləği sığorta olunan şəxslə pensiya fondu arasında bu sığorta növünün tipik nümunəvi müqaviləsinə əsasən bağlanmış fərdi müqavilədə müəyyən ediləcəkdir.

Son illərdə dövlət büdcəsinin sosial xarakterli olması ənənəvi hal olmuşdur.

Dövlət büdcəsinin xərclərində sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinin payı ildən-ilə artır. 2014-cü dövlət büdcəsində sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri üçün 2072,2 mln manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 258,7 mln. manat və ya 14,3%, 2012-ci ilin faktiki icra göstəricilərinə nisbətən isə 302,7 mln. manat və ya 17,1% çoxdur.[27]

Neçə illərdir ki, respublikamızda sosial problemlərin həllində qaçqın və məcburi köçkünlərlə əlaqədar məsələlər mərkəzi yer tutur. Bu sahədə respublika prezidentinin 20-dən çox fərman və sərəncamları, 7 dövlət qanunu, 50-dən çox Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının olması qaçqın və məcburi köçkünlərin maddi vəziyyətinin və yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına olan diqqəti göstərir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli məqsədilə 2011-ci ildə dövlət büdcəsindən təxminən 190 milyon manat vəsait ayrılıb: “110 milyon manat isə Dövlət Neft Fondundan ayrılıb.

2011-ci ildə komitə qarşında duran vəzifələrə bunları aid edə bilərik: Ağcabədi rayonu ərazisində 552 evdən ibarət qəsəbə istifadəyə verilib: “Bu qəsəbə laçınlı köçkünlər üçün tikilib. Goranboy rayonunda 9-5 mərtəbəli bina tikilib. Bura vaxtilə Naftalan santoriyasında yerləşdirilən bütün qaçqınlar köçürülüb. Mingəçevir şəhərində 10 ədəd 9 mərtəbəli 502 evdən ibarət qəsəbə salınıb. Ramanı qəsəbəsində bir ədəd 5 mərtəbəli 80 mənzildən ibarət bina tikilib”.

Təhsil sahəsində büdcə idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılması, təhsilin keyfiyyəti və əhalinin təhsil almaq imkanlarının daha da genişləndirilməsi təhsil sahəsində qarşıda duran əsas məqsədlərdəndir.

“Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı”na və “2013-2021-ci illərdə Azərbaycan Təhsilinin İnkişafı üzrə Milli Strategiya”ya uyğun olaraq təhsilin bütün pillələrində maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi, tədris şəraitinin yaxşılaşdırılması, təhsil sahəsində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi və təhsilin inkişafı ilə bağlı digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, məktəb kitabxanalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi təhsil sahəsinin inkişafı istiqamətində əsas prioritetlərdəndir.

Təhsil xərcləri üçün 1653,4 mln. manat 2013-cü illə müqayisədə 123 mln. manat və yaxud 8%, 2012-ci ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 200,3 mln. manat və ya 13,8% çox vəsait ayrılmışdır.

Son illər səhiyyənin inkişafı və əhalinin sağlamlaşdırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Dövlət büdcəsi, qeyri-dövlət fondları, Dünya Bankı və başqa mənbələrdən maliyyəşmə hesabına Respublika klinik xəstəxanası, Artroloji mərkəz, 2N-li uşaq xəstəxanası, «Ailə sağlamlıq mərkəzi» və başqa səhiyyə ocaqları yenidən qurularaq istifadəyə verilmiş, 300-dən artıq səhiyyə müəssisələrində əsaslı və cari təmir aparılmışdır

Respublikamızda mədəniyyət sahələrinin inkişafına, idman və turizmin maddi-lexniki bazasının möhkəmləndirilməsinə sosial siyasətdə xüsusi yer verilmişdir.

Bütün bunlar əhalinin sosial müdafiəsinin daha da güclənməsi, ölkə vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin yaxşılaşması istiqamətində Azərbaycan dövlətinin sosial siyasətinin uğurla reallaşmasının nəticəsidir.

1.2 Sosial siyasətin formalaşma istiqamətləri

Sosial siyasət-əhalinin, ayrı-ayrı sosial qrupların həyati mənafeyinin təmin olunmasına, sosial vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş konkret tədbirlər sistemidir.[30]Hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq sosial siyasət insanların maraqlarına uyğun olmalıdır.Sosial sferanın siyasəti dövlətin siyasətinin bir hissəsidir,hansıki özünü istiqamətləri ilə cəmiyyətdə baş verən neqativ halların, sosial-siyasi itkilərin qarşısını alır. Sosial-iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi cəmiyyətin iqtisadi inkişafının idarəedilməsinin keyfiyyətinə nəzarət edir. Müasir dünyanın heç bir problemlərini texnoloji inovasiya ilə və iqtisadi alətlərlə həll etmək mümkün deyil. Sosial fəaliyyətlərin və proseslərin öyrənilməsi bütün dünya üzrə aparılır.Sosial sferanın siyasətinin subyekti sosial sferanın əsası kimi dövlət durur:

- Dövlət müəssisələri;
- Partiyalar və profsayuzlar;

- Yerli idarəetmə orqanları;
- Büdcədən kənar fondlar;
- Dini və xeyriyyə təşkilatları.

Dövlətin sosial siyasətində əsas yeri əhalinin gəlirlərinin effektiv mexanizmlərini tətbiq olumasının formalaşması durur. Onun əsas tərkibi iqtisadi cəhətdən daha aktiv olan əhaliyə ləvazimatlar yaratmağa imkan verən lazımlı şərait yaratmaqdır.

Sosial müdafiə daha həssas qruplara (təqaüdçülərə invalidlərə işsizlərə çoxuşaqlılara və s.) maddi və digər dəstəyin göstərilməsini birləşdirir. Vətəndaşların sosial müdafiə sferasında ən önəmli yeri məşğulluğun təmin edilməsi durur.

Sosial siyasət səhiyyə təhsil mədəniyyət əmtəə və xidmətlərlə təminatı yaşayış şərtləri onların sonrakı inkişafını və maksimum əlçatan olmasını birləşdirir.

-səhiyyə - dövlət səhiyyə orqanlarında qarantlı səhiyyə köməyinin həcmnin artırılması, maliyyə mənbələrini məqsədə uyğun şəkildə istifadə etməklə səhiyyə müəssisələrinin iqtisadi inkişafına kömək etmək, səhiyyə müəssisələrində maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi və dərman təminatının yaxşılaşdırılması;

-təhsil - iqtisadi artıma aktiv təsir göstərməyə qadir olan əhalinin intellektual potensialını elmi və mədəniyyəti formalaşdırmaq, təhsil-tərbiyə mərkəzlərində rasional şəbəkənin yaradılması, təhsil müəssisələrində maddi-texniki bazanı yeniləmə və genişləndirmə və çoxvariantlı peşəkar təhsil sistemini inkişaf etdirmək;

-mədəniyyət - xidmətin səviyyəsinin və keyfiyyətinin səviyyəsinin artırmaq, mədəniyyət və incəsənət ərazilərinin sadə əhalinin istifadə edə bilməsinə şərait yaratmaq, maddi-texniki bazanı təzələmək və möhkəmləndirmək;

-gənclərlə siyasət- özündə təhsili, peşəkar hazırlığı, məşğulluğu yaşayış şərtlərini yaxşılaşdırmağı, təhsil alan tələbələrə, talantlı gənclərə dəstəyin göstərilməsi və 30 yaşına kimi olan oğlan və qızların əmək fəaliyyətinə daxil olmasını adaptasiya etmək .

Gəlirlərin digər xeyir və xidmətlərin həcmi qruplar üzrə ayrılması həyat səviyyəsini müəyyən edir. Həyat səviyyəsi sosial–iqtisadi kateqoriya kimi əhalinin rifah halını istehlak baxımından səciyyələndirir. Həyat səviyyəsinə insanın istehlak sahəsindəki fəaliyyəti ilə əlaqədar baxılır. Həyat səviyyəsinin göstəriciləri sistemi gəlirlər və insanın müxtəlif təlabatlarını ödəyən maddi nemətlər və xidmətlərin əhali tərəfindən istehlakı haqqında bu və ya digər dərəcədə tam məlumat verir, eyni zamanda qərarlaşmış təlabatların inkişaf etdirilməsi və ödənilməsi səviyyəsini səciyyələndirir. Həyat səviyyəsinin yüksədilməsi əhalinin rifah halının artırılmasının maddi əsasını təşkil edir.

BMT-nin təklifinə əsasən həyat səviyyəsi geniş göstəricilər sistemi vasitəsilə əks olunur. Bu sistemə daxil olan göstəricilərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- səhiyyənin vəziyyəti;
- təhsilin səviyyəsi;
- orta ömür müddəti;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsi;
- əhalinin alıcılıq qabiliyyəti;
- siyasi həyata daxil olma.

Hazırda həyat səviyyəsini əks etdirən vahid ümumiləşdirici yoxdur. BMT həyat səviyyəsini əks etdirən hər hansı tip inteqral göstəricilərindən imtina etmişdir. Bununla belə həyat səviyyəsini beynəlxalq miqyasda müqayisə etmək məqsədilə 1990-cı ildən başlayaraq BMT-də yeni göstəricilərdən istifadə edildilir. Bu insan potensialının inkişaf indeksi və ya qısaca desək insan inkişafı indeksi göstəricisidir. İnsan inkişafı indeksi dörd problemi əhatə etməklə üç göstərici ilə ölçülür. İnsan inkişafının mühüm problemlərinə aşağıdakılar aiddir:

- gəlirlərin və iqtisadi artımın yüksədilməsinə yönəldilmiş iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi olan məhsuldarlıq ;
- qabiliyyətlərin tətbiq edilməsində və nemətlərdən istifadə edilməsində bərabərlik kimi düşülən bərabərlik;

-yalnız indiki nəsillər üçün deyil, həm də gələcək nəsillər üçün sivilizasiya imkanlarına açmağı təmin edən sabitlik;

-inkişafın yalnız insanların mənafehi üçün deyil, həm də onların səyi nəticəsində həyata keçirilməsini nəzərdə tutan imkanların genişləndirilməsi.

Sosial siyasətdə əsas yeri əhalinin gəlirlərini formalaşdırmaqdır. Bir çox dövlətlərdə sosial dövlət termini geniş yayılmışdır. Sosial dövlət insanın lazımlı yaşamasına və inkişafına şərait yaradır. Sosial siyasətin inteqral obyektini kimi sosial sfera tutur.

Keçid dövründə meydana çıxan sosial problemlərin həlli yolları sosial siyasət kimi məsələləri ön plana çəkir. Cəmiyyət sosial qruplardan təşkil olunmuşdur. Sosial qrupların qarşılıqlı əlaqəsi labüddür. Bu əlaqələrin konkret formaları müxtəlifdir: münaqişə, ittifaq, güzəştli partnyorluq, düşmənçilik, müharibə (vətəndaş), zorakılıq, hədə və qorxu formaları. Ümumiyyətlə isə bunlar siyasət adlandırılır. Siyasət müxtəlif sahələrə bölünür. Əgər sosial qruplar iqtisadiyyatla əlaqədar üzləşirlərsə bu iqtisadi siyasətdir. Əgər bu üzləşmə təbii mühitin vəziyyəti və istifadəsi səbəbindəndirsə bu ekoloji siyasətdir. Mədəni demoqrafik maarif və s. siyasətlərdə mövcuddur. Sosial siyasət ictimai rifah insanların maddi sosial və intellektual tələbatlarının ödənilməsi insana hörmətin formalaşdırılması və cəmiyyətdə sabitlik ilə bilavasitə bağlı olan siyasət başa düşülür. Öz daxili təbiətinə görə sosial siyasət insanın inkişafına yönəldilmişdir. Sosial siyasətin mühüm xüsusiyyəti odur ki o, əsasən dövlət büdcəsi vasitəsilə rifahların bölüşdürülməsi və istehlakı ilə təmasda olur. Deməli sosial siyasət maliyyə-büdcə siyasəti ilə o cümlədən dövlətin vergi siyasətilə birbaşa əlaqədardır. Sosial siyasət bölgü siyasəti vəzifəsinin daşdığından insan amilinin güclü təsirinə məruzdur. Sosial siyasət əhalinin ümumilikdə həm də ayrı-ayrılıqda onu təşkil edən təbəqələrin sosial – demoqrafik sosial icmaların sosial vəziyyətlərin saxlanması və dəyişdirilməsi səbəbindən irəli gələn qarşılıqlı əlaqəsidir. Sosial siyasətin əsas mövzusu əhalinin bu və ya digər hissəsini və ümumilikdə bu və ya digər hissəsinin və ümumilikdə bütün xalqın sosial

vəziyyətidir. Sosial siyasətin əsas mövzusunə keçid aldığıda onu qeyd etmək olarki sosial siyasətin əsas mövzusu xalqın sosial vəziyyətidir. Sosial vəziyyət -əhalinin ümumən və ayrı-ayrı təbəqələrinin həyat fəaliyyətinin kompleks xarakteristikasıdır. Sosial vəziyyət cəmiyyətin struktur hissələrinin mövcudluğunun və inkişafının ictimai şəraitini təşkil edən mühüm amillər sisteminin nəticəsi kimi formalaşır. Sosial vəziyyəti formalaşdıran ictimai şərtlər:

1. Cəmiyyətdə rolların istismarçılara və istismar olunanlara əsas yer tutduğu ictimai qrup;
2. Təsərrüfatda hakimiyyət ;
3. Hakimiyyət cəmiyyətdə sosial sabitliyin vasitəsi kimi;
4. Ekoloji təhlükəsizlik;
5. Həyatı və inkişafı təmin edən iqtisadi şəraiti təhsil səhiyyə mənzil məişət və s.daxildir;
6. Sosial təhlükələrdən müdafiə (sosial müdafiə).

Sosial siyasətin subyektləri-real şəkildə sərbəst və həqiqi fəaliyyətdə olan sosial qruplar və onları təmsil edən orqanlar, təşkilatlar, instutlar, strukturlar, sosial qrupların özlərindən başqa onların maraqlarını təmsil edən təşkilatı strukturda sosial siyasətin subyektlərinə aiddirlər. SSSR-i dövründə totalitar cəmiyyətin əsas xüsusiyyətini onun bir çox subyekt passivliyi və formal xarakter daşması idi. Azərbaycanda hal-hazırda totalizimdən uzaqlaşaraq demokratiyaya doğru hərəkət edir və vətəndaş cəmiyyətinin yaratmağa çalışır. Vətəndaş cəmiyyətində qərarların hazırlanmasını, qəbul olunmasını və icrasını yerinə yetirən bir-birindən asılı olmayan subyektlər fəaliyyət göstərir. Sosial siyasətin subyektləri-vətəndaşlar və sosial qruplar, bunları təmsil edən instutlar, təşkilat və hakimiyyət orqanları sosial siyasətin subyektləri fəal sürətdə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir, yəni vətəndaşların maraqlarını formalaşdırır, təqdim edir və müdafiə edir. Konkret olaraq sosial siyasətin subyektlərinə ixtisaslaşdırılmış dövlət orqanları, qeyri dövlət təşkilatları, həvəskar xeyriyyə və digər xarakterli birliklər aiddir. Sosial siyasətdə son iqtisadi nəticələri və məqsədləri qeyd olunur. Bir tərəfdən o iqtisadi artımın məqsədi olur,

digər tərəfdən isə faktoru hansıki,artım əməyə motivasiyanı artırır o cümlədən effektivliyini eyni zamanda iqtisadi artım keyfiyyətinə olan təlabatı artırır, mədəniyyətə, fərdin fiziki və ruhi inkişafına imkan verir ki bu da sosial sferanın gələcək inkişafına imkan yaradır.Sosial siyasət bir neçə səviyyədə mövcuddur.Mikro səviyyədə:firmanın,korparasiyanın, müxtəlif təşkilatların eyni zamanda xeyriyyə təşkilatlarının sosial siyasəti. Makro səviyyədə:regional və ümumudövlət səviyyəsində.İnter səviyyədə beynəlxalq sosial siyasət reallaşır qlobal ekoloji problemlərin ,iqtisadi və sosial cəhətdən geridə qalmış ölkələrə yardım edilməsi durur.Lazımi səviyyədə hazırlanmış sosial siyasət özü-özünə, avtomatik formalaşmır o ilkin makroiqtisadi şərtlərin yaradılmasını tələb edir.Tədqiqatçılar sosial siyasətin əsasən aşağıdakı funksiyalarını qeyd edirlər :

1. Cəmiyyətin sosial sabitliyinin,sosial təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
2. Hakimiyyətin siyasi sabitliyinin təmin olunması;
3. Hakimiyyətin ədalətli bölgüsü, yəni hakimiyyət bölgüsü elə təmin olunmalıdır ki,çoqları tərəfindən bu bölgü ədalətli hesab edilsin;
4. Əhalinin böyük əksəriyyətini təmin edən iqtisadi ehtiyatların və iqtisadi səmərəliliyə aid bölgü sisteminin yaradılması;
5. Cəmiyyət və dövlət tərəfindən ekoloji təhlükəsizliyin zəruri və yetərli səviyyəsini təmin edilməsi;
6. Bütövlükdə əhalinin, hər bir sosial qrupun cəmiyyət və dövlət tərəfindən lazımi səviyyədə sosial müdafiəsinin təmin olunması.[30]

Yerinə yetirilmə funksiyasından asılı olaraq aşağıdakı məsələlər həll olunur:məşğulluq proqramının reallaşdırılması, sosial köməyə ehtiyacı olan əhaliyə yardım edilməsi, təhsil sferasına diqqətin təmin edilməsi, səhiyyə, sağlamlıq və mədəniyyət.Sosial siyasətin nəticələrinin göstəriciləri əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətində özünü göstərir.Həyat səviyyəsi-insanların maddi və mənəvi təlabatlarının ödənilməsidir.Bu təlabatların lazımi səviyyədə ödənilməsi fərdin əməyə olan motivinin və həyat səviyyəsini yüksəldən addımdır. Dövlətin sosial siyasəti cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin sosial iqtisadi şərtlərinin tənzimlənməsinə

yönəldilən tədbirlər kompleksindən ibarətdir.O gəlirlərin bölgüsündəki bərabərsizliyin azadılmasına bazar iqtisadiyyatında gəlir və mülkiyyət sahəsində fərqlərin zəiflədilməsinə iqtisadi fəaliyyətin iştirakçıları arasında ziddiyyətlərin yumşaldılmasına və cəmiyyətdə sosial ixtilafın aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir.Bazar iqtisadiyyatı sistemində sosial siyasət vasitəsilə əhalinin əmlak sahəsində mövcud olan bərabərsizliyin müəyyən dərəcədə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutulan və əhalinin bütün təbəqələri üçün eyni başlanğıc şərtlərinin təmin edən sosial ədalət prinsipləri reallaşır.

Dövlətin sosial siyasəti ilə cəmiyyətin iqtisadi inkişafı arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.*Birincisi*, iqtisadi inkişafın məqsədi birbaşa və dolayı yolla sosial siyasətdə birləşir.Aydındır ki, iqtisadi fəaliyyət cəmiyyətin bütün üzvləri üçün əlverişli yaşayış şəraitinin yaradılması naminə həyata keçirilir.*İkincisi*, sosial siyasət sahəsində bir çox məsələlərin həyata keçirilməsi, dövlətin onların reallaşdırılması üçün yönəldilə biləcəyi iqtisadi ehtiyatlardan asılıdır.*Üçüncüsü*, sosial siyasətə iqtisadi amilin mühüm amili kimi baxmaq olar.Əgər iqtisadi inkişaf xalqın həyat səviyyəsinin yüksədilməsinə təsir etmirsə, insanların həyat fəaliyyətilə məşğul olmasına, iş qüvvəsinin keyfiyyətinin artırılmasına maraq azadılmış olur,cəmiyyətdə sosial gərginlik artır.

Sosial siyasətin xarakteri və məzmunu sosial proseslərin idarə edilməsinə dövlətin müdaxilə etməsi səviyyəsindən də asılıdır.Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin hal-hazırda bütün mövcud olan sosial siyasət növlərini iki qrupa bölmək olar.

Birinci qrupu şərti olaraq qalıq prinsiplərinə əsaslanan sosial siyasət adlandırmaq olar. Bu halda sosial siyasət bazarın sosial səviyyədə tam həyata keçirə bilmədiyi funksiyaları həyata keçirir.Bu öz miqyası və əhatə dairəsinə görə məhdud sosial siyasət olub, əsasən passiv və kompensasiyalaşdırıcı (bərpaedici) xarakter daşıyır.Belə sosial nəzarətin sosial əsasları liberal bazar iqtisadiyyatı modelinin ideyaları əsasında formalaşır.Bu variantın tipik nümunəsi bazarın amerikan modeli ola bilər.

İkinci qrup – institusional sosial siyasət adlanır. Burada dövlətin sosial siyasəti əhalinin sosial xidmətlərlə təmin olunmasında mühüm rol oynayır və xüsusi institutlar sisteminə nisbətən daha səmərəli vasitə kimi çıxış edir. Bu, yenidən bölgü siyasətidir. Belə siyasətin formalaşmasında konseptual baxımdan sosial-demokratik ideologiyanın böyük təsiri vardır. Hər iki qrup arasında fərq bu və ya digər amillərin hansının olub-olmasında deyil, onlar arasında mövcud olan nisbətlərdən, dövlətin sosial sahəyə müdaxiləsi və yenidən bölgü prosesində iştirakından asılıdır.

Bütün bazar iqtisadiyyatı ölkələrində sosial siyasət bu ki qrup arasında yerləşir. Skandinav ölkələrində sosial siyasəti əsasən sosial – demokratik modeli olsa da, bu ölkələrdə dövlətin sosial siyasətində liberal elementlərdə istifadə edilir. Dövlətin sosial siyasəti-üzvi surətdə uzlaşan aspektlərə (iqtisadi, ekoloji, hüquqi, psixoloji, mədəni və s.) malik olan mürəkkəb strukturlu bir anlayışdır. Siyasətin işlənilməsi bütün aspektlərin həm kompleks şəkildə həm də ayrı-ayrılıqda təhlilini tutur. Dövlət siyasəti aşağıdakıların mövcudluğunu nəzərdə tutur:

1. İctimaiyyət tərəfindən dəstəklənən sosial doktrina;
2. Konstitusiya və qanunvericilikdə müəyyən edilmiş aktlar;
3. Dövlət sosial öhdəliklərinin bilavasitə icrası resursları;
4. Monitoring və təşkilatı nəzarət;
5. Dövlətin sosial öhdəliklərinin icrasının təşkilinin mexanizmləri.

Dövlətin sosial siyasətinin məqsədi-cəmiyyətdə əhalinin həyati tələbatlarının ödənilməsinin təmin edən əlverişli sosial iqlim və həmrəlik şəraitinin yaradılmasıdır. Geniş ictimaiyyətin iştirakı ilə dövlətin sosial siyasətinin məqsədlərinin, vəzifələrinin formalaşdırılması və konkret tarixi şəraitdə onun reallaşdırılması üzrə praktiki işi həyata keçirən qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanları dövlətin sosial siyasətinin subyektlərinə aiddir.

Sosial siyasətin əsas struktur həlqələri bunlardır: Sosial rifahın pulsuz təqdim edilməsi və bunların cəmiyyətin hər bir vətəndaşının əldə edilməsi prinsipinə

əsaslanan təlabata görə bölgüyə istiqamətlənməsi sosial təminat sistemi Sosial təminatı qarantı dövlətdir .Sığorta ödəmələrinin məcburi verilməsi.Sosial rifahların qarşılıqlı əlaqəsi prinsiplərinə əsaslanan sosial sığorta sistemi.Burada sosial həmrəlik və dövlətin öz vətəndaşlarına görə sosial məsuliyyəti prinsipləri işləyir. Sosial cəhətdən zəif olan cəmiyyət üzvlərinə dövlətin sosial qayğısı prinsipinə əsaslanan sosial müdafiə sistemi.Bu sistem əhalinin ehtiyac dərəcəsinə görə aztəminatlı qrupların müəyyənləşdirilməsinə diferiansanal yanaşmanı və belə qruplara pulsuz sosial yardımın göstərilməsinin nəzərdə tutur.

Sosial müdafiənin yaradılması sistemi sosial siyasətin əsas funksiyalarından biridir.Sosial müdafiə sistemi yerinə yetirilməsi vacib olan tədbirlərin ümumi məcmusunu birləşdirir.Sosial müdafiənin fəaliyyət və miqyası ən çox bu və ya digər ölkənin iqtisadi potensialında sosial siyasətin yerinə yetirilməsi üçün vacib olan makroiqtisadi şərtlərin məcmusundan ibarətdir.Sosial müdafiənin mexanizmi özündə cəmiyyətin bütün üzvlərinə aid olan tədbirləri eyni zaman ayrı-ayrı sosial qruplaraünvanlanmış tədbirlər kompleksidir.Sosial müdafiənin ayarı-ayrı qruplara olan tədbirləri özündə kasıblara sosial kömək və xeyriyyə fondlarından onları pulla təmin etməsini birləşdirir.Sosial müdafiə tədbirləri *aktiv* və *passiv* formada yerinə yetirilir.*Aktiv formaya* kadrların hazırlanması,yeni iş yerlərinin yaradılması və s. aiddir. *Passiv formaya* isə ehtiyacı olanlara maddi köməyin göstərilməsi nəzərdə tutulur.Hər bir cəmiyyət üçün onun sosial dayanıqlığı vacibdir. Sosial müdafiə instutları transformasiya dövründə onun dayanaqlığının saxlanılmasına kömək edir.Sosila instutlar-qaydaların prinsiplərin göstərişlərin kompleks istifadə etmə üçün istifadə edilən insanın müxtəlif fəaliyyətlərinin sferalarının tənzimləyən anlayışdır.Sosial müdafiə termini «sosial instut» termini ilə sinonimdir.Sosial müdafiə terminin dar və geniş mənada müəyyənləşdirmək olar.Geniş mənada sosial müdafiə termini insanların iqtisadi hüquqi, tibbi, mənəvi müdafiəni, onların həyatının təhlükəsizliyinin təminatını, cinayətdən müdafiəsini təbii fəlakətlər zamanı fəvqəladə hallarda yardım göstərilməsini ifadə edir.Dar mənada sosial müdafiə termini qeyd olunan müdafiə növlərindən birinin və ya bir neçə

növünün həyata keçirilməsi ilə əlaqədar istifadə edilə bilər. Beləliklə sosial müdafiə termini ilə iqtisadi müdafiəni təmin etmək olar və elə bu terminlə eyni vaxta həyata keçirilən iqtisadi hüquqi və mənəvi müdafiəni göstərə bilərik. Belə nəticəyə gələ bilərik ki sosial müdafiə sistemi hər bir şəxsin özünün və ailəsinin taleyinə məsuliyyət daşması prinsipinə əsaslanır. Sosial müdafiə proqramları adətən əmək qabiliyyətinin itirilməsi işin olmaması və digər səbəblərdən ailəsinin tələblərinin ödənilməsi üçün kifayət qədər vəsaitə malik olmayan vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulur. Belə vətəndaşlara qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş arzu edilməyən hadisələr baş verərkən pul və natural formada yardım təqdim edilir. Bununla yanaşı sosial müdafiə sistemi arzu edilməyən hadisələrin qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirilir. Sosial müdafiə sisteminin əsas istiqamət və formalar kompleksi: istehlak qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsi. Ümumdövlət miqyasında kifayət qədər dar çərçivədə əsasən də təbii inhisarların və dövlət mülkiyyəti sektorunun fəaliyyəti (qaz, elektrik, enerji, rabitə) ilə bağlı olan qiymətlər tənzimlənir. Qiymətlərə təsir müxtəlif üsullarla həyata keçirilir. Güzəştli vergilərin köməyi ilə və s. İmtiyazların verilməsi (güzəşt və maddi yardım). İmtiyaz dedikdə müəyyən əhali qrupuna şamil edilən ümumi fəaliyyət qaydaları ilə müqayisədə xüsusi üstünlük başa düşülür. Güzəştlərə misal olaraq, əlillərə müharibə iştirakçılarına pulsuz və güzəştli qiymətlərlə verilən dərmanları nəqliyyatda pulsuz və güzəştli gediş və s. göstərmək olar. Bizdə güzəştlər yalnız əmək qabiliyyətindən məhrum olarlara yox həm də bir sıra işləyən kateqoriya üçün də (polis hərbiçilər məhkəmə işçiləri və s.) mövcuddur ki buda tutduqları ilə bağlıdır. İmtiyazların problemi – onların maliyyə təminatlılığı ilə bağlıdır. Buna görə də güzəştlərin ünvanlı maddi yardım (subsidiya) formasında olmasına keçid baş verir. Sosial yardım daimi xarakter daşımır. Heç də bütün sosial öhdəçiliyə və dəstəklənməyə ehtiyacı olanlara şamil edilmir. O konkretidir, ehtiyac dərəcəsinin yoxlanılmasını nəzərdə tutur. Sosial yardım müavinətlərinin ölçüsü ailənin üzvlərinin sayı mənzil haqqı və digər kommunal xərclər nəzərə alınb differensiallaşdırılır və müəyyən

olunmuş yaşayış minimumu ilə ailənin mövcud gəliri arasında fərqi təşkil edir. Sosial yardım aşağıdakı formalarda göstərilə bilər:

Nağd və nağdsız pul ödənişləri (maliyyə yardımı müxtəlif növ güzəştlər), natural mədaxil (pulsuz yeməxanalar, müvəffiqəti yaşayış yerləri və s.) və pulsuz gözəştlı xidmətlər (təhsil, səhiyyə, və sosial xidmətlər və s.) .

1.3 Muasir dövrdə sosial inkişafın tədqiqindəki bəzi keyfiyyət fərqləri

Hər bir dövlətin qarşıya qoyduğu mühüm vəzifələrdən biri də ölkə əhalisinin yüksək heyat səviyyəsini təmin etməkdən ibarətdir. Yüksək heyat səviyyəsi isə öz növbəsində əhalinin maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi ilə xarakterizə edilir. Bu tələbatların ödənilməsi dövlətin sosial siyasətinin strateji məqsədi kimi qarşıya qoyulur.

Həyat səviyyəsi insanların fiziki, mənəvi və sosial tələbatının təmin edilməsi səviyyəsini xarakterizə edən sosial-iqtisadi kateqoriya kimi, bir tərəfdən insanların tələbatının inkişaf dərəcəsi ilə, digər tərəfdən də, onların tələbatının təmin edilməsi üçün istifadə olunan mühüm nemətlərin və xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyəti ilə müəyyən edilir.[33] İstehlak olunan maddi nemətlərin və xidmətlərin həcmi, məşğulluq səviyyəsi, əhalinin gəlirləri, ərzaq və qeyri-ərzaq məhsullarının, xidmətlərin istehlak səviyyəsi, əmək və mənzil şəraiti, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafı həyat səviyyəsini xarakterizə edən mühüm göstəricilər hesab olunur. Ümumiyyətlə, əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən etmək üçün bu göstəricilərin hər birinin ayrı-ayrılıqda təhlil olunması və ümumiləşdirilməsi vacibdir.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, həyat səviyyəsini xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri məşğulluqdur. Məşğulluğun təmin edilməsi hər bir dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca şərtlərindən biri hesab olunur. Bu baxımdan inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məşğulluq probleminin

həllinə, yoxsulluğun azaldılmasına və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə daha çevik təsir göstərən amil kimi baxılır və bu sahədə xüsusi proqramlar hazırlanıb həyata keçirilir.

Məşğulluq əhalinin pul gəlirlərinin əsas mənbəyi hesab olunur. Məşğulluğun (tam və səmərəli) təmin edilməsi, həmçinin əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarını genişləndirir. Bu da son nəticədə digər problemlərin həllini asanlaşdırır. Məşğulluq həmçinin insanın bilik və təcrübəsinin artması, cəmiyyətə inteqrasiyası və s. bu kimi bir sıra üstünlükləri ilə də xarakterizə olunur.

Məşğulluq əmək bazarı və işsizlik problemlərinin həllində və ölkədə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayan amillərdən olduğundan ölkədə səmərəli məşğulluq səviyyəsinin aşağı olması yoxsulluğun yüksəlməsinə, cəmiyyətdə bir çox xoşagəlməz hadisələrin (aqlıq, xəstəlik, oğurluq, quldurluq və s.) meydana çıxmasına təsir göstərir.

2012-ci ildə ölkədə baş verən yüksək artım məşğulluq göstəricilərinin yaxşılaşmasında da özünü biruzə vermişdir.

DSK-nın məlumatına görə 2012-ci ildə ölkədə iqtisadi fəal əhalinin sayı 4688,4 min nəfər təşkil etmişdir ki, onların 95%-ə yaxın iqtisadiyyatın və sosial bölmənin müxtəlif sahələrində məşğul olan əhalidir. İlin sonuna olan məlumata görə muzzla çalışan işçilərin 1440,5 min nəfəri qeyri-neft sektorunda, 37,2 min nəfəri neft sektorunda çalışır.[14]

Hesabat ilində 120,4 min yeni iş yeri açılmışdır ki, bunun 80%-ə yaxını daimi iş yerləri təşkil etmişdir. Daimi iş yerlərinin 69,2%-i fiziki şəxslər tərəfindən, 21,3%-i mövcud, 9,5%-i isə yeni yaradılmış və fəaliyyətini bərpa etmiş müəssisə və təşkilatlarda yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2013-cü ildə məşğul olan əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sayı kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik üzrə 39,5%, emal sənayesi üzrə 4,8%, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə üzrə 5,0%, təhsil üzrə 8,7%, səhiyyə və sosial xidmətlər üzrə 4,6% məşğul olmuşdur. 1995-ci illə müqayisədə 2004-cü ildə sənayedə məşğul olanların xüsusi çəkisi 9,8%-dən 4,8%-ə, təhsil

sahəsində 10,3%-dən 8,7%-ə qədər azaldığı halda, müvafiq dövrdə kənd və meşə təsərrüfatında 30,0%-dən 39,5%-ə qədər yüksəlmişdir (Cədvəl 1.1).

2008-2013-cü illərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın növləri üzrə məşğul əhəlinin sayı

Cədvəl 1.1

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi	4215,5	4271,7	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2
Emal sənayesi	211,4	214,2	208,9	210,3	215,6	224,1
Kənd və meşə təsərrüfatı	1611,3	1628,6	1655	1657,4	1673,8	1677,4
Tikinti	181,2	183,6	179,1	181,8	182,7	183,8
Ticarət	26	26,3	46,9	48,1	48,9	49,2
Elektrik enerjisi,qaz və buxar istehsalı	34,9	30	30,6	30,8	31,2	32,3
Səhiyyə və sosial xidmətlər	192,4	201,9	170,3	165,2	165,4	171,8
Təhsil	355,2	361	349,8	349	349	366,2
Maliyyə fəaliyyəti	21,5	21,8	24,4	26,3	26,9	30,6
Dövlət idarəetməsi	266,3	269,8	279,1	281	281,7	282,3

Qeyd: Cədvəl DSK-nın materiallarının ümumiləşdirilməsi

əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Xüsusilə son illərdə həyata keçirilən özəlləşdirmə məşğulluğa müəyyən dərəcədə müsbət təsir göstərmişdir. Məlumdur ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, yeni sahibkarların meydana gəlməsi yeni iş yerlərinin yaranmasına, əhəlinin məşğulluğuna və həyat səviyyəsinə təsir göstərən amillərdəndir. Bu baxımdan sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hazırda hökumət birinci məqsəd kimi sahibkarlıq

fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi vəzifəsini qarşıya qoyub.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
--	------	------	------	------	------	------	------	------

Məşğul olan əhalinin mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü (min nəfər)

Cədvəl 1.2

Cəmi iqtisadiyyatda	4110,8	4162,2	4215,5	4271,7	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2
O cümlədən mülkiyyət	1271,9	1234,6	1244,4	1149,7	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4
Qeyri-dövlət	2838,9	2927,6	2971,1	3122	3186,4	3232	3287,6	3351,8
Onlardan kooperativ:	-	-	-	-	-	-	-	-
Fərdi	-	-	-	-	-	-	-	-
Xüsusi	2028,9	2124	2148	2312,8	2174,8	2140,8	2176,8	2226,1
Bələdiyyə	17,8	12,4	11,7	10,6	8	7,9	7,2	7,2
Xarici investisiyalı və birgə	65,2	63,3	66,2	62	61,3	69	87,7	94
Dinə xidmət edən şəxslər	30,5	30,6	30,4	30,1	29,5	28	26,3	25,8
Sərbəst məşğul əhali	696,5	697,3	714,8	706,5	912,8	986,3	989,6	998,7

Ayrılan vəsaitin proqramda investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş daxili vəsaitlərdən 2 dəfə çox olmasına baxmayaraq, bu məbləğ qısa müddət ərzində qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün kifayət edə bilməz. Bundan başqa, sahibkarlar çox vaxt fəaliyyətə başlayarkən və fəaliyyətdə olduğu dövrlərdə bir çox süni maneələrlə qarşılaşırlar. Məsələn, qeyri- neft sektorunda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların işinə polis və vergi orqanları işçilərinin qeyri-qanuni müdaxiləsi, kreditlərin alınmasında bürokratik maneələr, inhisarçılıq daha geniş xarakter alıb. Bu da Azərbaycanda müstəqil sahibkarlıq fəaliyyətinin, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına ciddi mane olur. Hökumətin korrupsiya ilə mübarizə sahəsində gördüyü işlər qənaətbəxş olmasa da bu sahədə vəziyyət əvvəlki illərə nisbətən yaxşılaşmışdır. Bu vəziyyət sahibkarların kredit almaq maraqlarını da nisbətən artırmış, əmək bazarına və məşğulluq səviyyəsinə

müsbət təsir göstərmişdir. Bunun nəticəsi kimi, keçən dövr ərzində sənayenin qeyri-neft sektorunun (istehsal yönümlü) ÜDM-də payının aşağı olaraq qaldığını göstərmək yerinə düşər.

Məlumdur ki, indiki şəraitdə Azərbaycanda neft sektoru ilə yanaşı başqa sahələrin də inkişaf etdirilməsinə geniş imkanlar var və bu istiqamətdə düzgün, məqsədyönlü investisiya və məşğulluq siyasətinin aparılması tələb olunur. Qeyd edək ki, hökumət sahibkarlığın inkişafına təsir edən (birbaşa və dolayısı ilə) bir sıra addımlar atıb. Belə ki, mənfəət vergisi 1 yanvar 2003-cü il tarixdən 27%-dən 25%-ə endirilib, 2004-cü ildən mənfəət vergisi 24% müəyyənləşdirilib. Sadələşdirilmiş verginin tətbiq dairəsi 01.01.2003 tarixdən kifayət qədər genişləndirilib və onun regionlar üzrə dərəcələri müəyyənləşdirilib. Lakin bunlar məşğulluq səviyyəsinin yüksədilməsinə o qədər də təsir göstərməyəcək. Son illərdə bu istiqamətdə görülən tədbirlər (vergi yükünün 27-dən 24-ə salınması) məşğulluğun təmin olunmasında və əhalinin pul gəlirlərinin artırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Nəzəri təhlildən məlum olduğu kimi, əhalinin pul gəlirləri həyat səviyyəsini xarakterizə edən ən mühüm göstəricidir. Əhalinin pul gəlirləri - işləyən insana əmək haqqı formasında verilən, sahibkarlıq fəaliyyətindən, pensiya, təqaüd, müavinət, mülkiyyətdən (faiz, dividend, rentə şəklində, həmçinin qiymətli kağızların, daşınan və daşınmaz əmlakın satışından əldə olunan gəlir) gələn pul vəsaitidir.

Qeyd edək ki, son illərdə əhalinin pul gəlirlərində nəzərə çarpacaq artımlar müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2008-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə əhalinin pul gəlirləri 2,04 dəfə (20,7 mlrd. manatdan 42,3 mlrd. manata) artmışdır.[28]

Qida məhsullarının istehlakı (il ərzində, adambaşına)

Cədvəl 1.3

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ət və ətə çevirməklə ət məhsulları	29,1	29,2	30,2	31,2	31,5	32,4	33,5	33,8
Süd və süd məhsulları	279	280,2	282,6	291,3	301	312,8	294,4	285
Yumurta,ədəd	119,7	122,8	123,8	127,8	131,4	141,4	155	155,4
Qənd və qənnadı məmulatları	30,9	31	31,3	31,4	31,5	32	31,7	31,5
Bitki yağı	8,3	8,4	8,4	8,6	8,8	9,3	9,9	9,9
Balıq və balıq məhsulları	6,6	6,6	6,7	6,8	6,9	6,9	7,1	7,1
Kartof	49,1	50,8	51,5	52,2	54,6	59,3	63,1	64,2
Tərəvəz və bostan məhsulları	78,4	78,6	78,7	83,5	84,1	90,9	98,5	103,8
Meyvə və giləmeyvə	55,3	55,5	57,6	63	65	68,5	74,8	75,2
Taxıl məhsulları	157,9	158,9	156,8	155,7	153,4	147,7	144,3	141,6

Qeyd:Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvələ nəzər salsaq görərik ki, son illerde əhalinin qida məhsullarının istehlakında nəzərə çarpacaq dəyişikliklər baş vermişdir. Əgər 2006-ci ildə ət və ətə çevirməklə ət məhsulları (natura şəklində piy və ıçalatı daxil etməklə) istehlakı 29,1kq idisə, 2013-cü ildə isə 1,16 dəfə artaraq 33,8 kq olmuş, balıq və balıq məhsulları isə müvafiq dövrdə 6,6kq-dan 7,1 kq-ə yüksəlmişdir.

Taxıl məhsulları (un hesabı ilə çörək və makaron məmulatı, un, yarma və paxlalılar) istehlakı isə 157,9 kq-dan 141,6 kq-a qədər azalmışdır. Göründüyü kimi ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakının strukturuna nəzər saldıqda görürük ki, ərzaq istehlakında süd və süd məhsulları, tərəvəz məhsullarının xüsusi çəkisi yüksəkdir. Bunun əksinə ət və ət məhsullarının, balıq və s. kimi yüksək kalorili

məhsulların istehlakı isə aşağıdır. İstehlak xərclərində 10 faiz kasıb və 10 faiz varlı əhali arasında ət və ət məhsullarının istehlakı kasıblarda və varlılarda müvafiq olaraq 17,7 və 43 kq, balıq və balıq məhsulları 4,1 və 8,6 kq, süd və süd məhsulları 176 və 372,3 litr, yumurta 93,7 və 146,7 ədəd, meyvə və giləmeyvə 32,3 və 72,1 kq, qənd və qənnadı məmulatları 21,7 və 38,8 kq və s. olmuşdur. Ölkə əhalisinin böyük əksəriyyəti kasıb olduğu üçün onların istehlak etdiyi ərzaq məhsulları içərisində çörək və çörək məhsulları, tərəvəz və tərəvəz məhsulları üstünlük təşkil edir. Ət və ət məhsulları, balıq və balıq məhsulları kimi yüksək kalorili məhsulların istehlakı aşağıdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, qonşu Rusiyada əhalinin istehlak etdiyi ət və ət məhsulları, balıq və balıq məhsulları ölkəmizə nisbətən 2 dəfə yüksəkdir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi normalara əsasən 1 nəfərin gün ərzində qəbul etməli olduğu enerji 2200 kkal olduğu halda, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün bu norma təxminən 1,5 dəfə (3401 kilokalori) artıqdır. Bu da onu göstərir ki, Nazirlər Kabinetinin nəzərdə tutduğu fizioloji norma adi vətəndaşların normal həyat fəaliyyətlərini davam etdirmələri üçün kifayət deyildir.

Əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərdən biri də əhaliyə göstərilən səhiyyə xidmətləridir.

Səhiyyə xərcləri üçün 2013-cü ilin dövlət büdcəsi 669.250.451,0 manatdır.

- Poliklinikalar və ambulatoriyalar 98.075.966,0
- Xəstəxanalar 329.750.873,0
- Səhiyyə sahəsində digər xidmətlər 4.894.003,0
- Səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlar 4.209.014,0
- Səhiyyə sahəsinə aid edilən digər xidmətlər 232.320.595,0

Son 5 ildə (2009- 2013-cü illər) dövlət büdcəsinin cari xərclərində səhiyyə xərcləri 263,9 milyon manat və ya 65,6 faiz artmışdır:

2013-cü ildə səhiyyə xərcləri üçün ayrılan vəsaitin 173,9 milyon manatı məqsədli proqram və tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə sərf ediləcəkdir, o cümlədən

- Əməkhaqqı sisteminin təkmilləşdirilməsi, pensiya təminatının yaxşılaşdırılması və digər tədbirlərin maliyyələşməsinə 21,6 milyon manat
- Xroniki böyrək çatışmazlığı üzrə tədbirlərə 25,8 milyon manat
- Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəlikləri üzrə tədbirlərə 21,2 milyon manat
- Onkoloji xəstələrin şiş əleyhinə əsas preparatlarla təminatına 25,1 milyon manat
- “Şəkərli diabet üzrə Dövlət Proqramı”na 33,7 milyon manat
- Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikasına dair tədbirlərə 4,5 milyon manat
- Vərəmlə mübarizə üzrə tədbirlər proqramının maliyyələşdirilməsinə 5,0 milyon manat
- Azərbaycan Respublikasında HIV/AIDS-in qarşısının alınması və onunla mübarizəyə 3,0 milyon manat
- Səhiyyə müəssisələrinin yenidən qurulması və əsaslı təmirinə 3,3 milyon manat
- Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə tədbirlərə 2,0 milyon manat
- Qanın və qan komponentlərinin donorluğu və xidmətlərinin inkişafına dair tədbirlərə 1,6 milyon manat
- Və digər tədbirlərə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

İlk dəfə olaraq 2013-cü ilin dövlət büdcəsinin Səhiyyə xərcləri bölməsində dağınıq skleroz xəstəliyinə tutulmuş insanların müalicə tədbirləri üçün 4.0 milyon manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin balansında olan Mərkəzi Neftçilər Xəstəxanası və müalicə diaqnostika mərkəzləri müvafiq əmlak və qurğularla birlikdə əvəzsiz olaraq

Azərbaycan Respublikası Səhiyyə nazirliyinin balansına verilmiş və bununla bağlı tələb olunan vəsait 2013-cü ilin dövlət büdcəsində nəzərə alınmışdır.

Eyni zamanda, 2013-cü il dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərində də səhiyyə təyinatlı infrastrukturlara aid olan investisiya layihələri üzrə müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

2014-cü ildə səhiyyə xərcləri üçün 725,6 milyon manat, 2013-cü ildə müqayisədə 56,3 milyon manat və yaxud 8,4 faiz çox vəsait ayrılmışdır. Səhiyyə xərclərinə ayrılan vəsaitin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 3,6 faiz olacaqdır.

- Poliklinikalar və ambulatoriyalar 106.051.025,0
- Xəstəxanalar 367.188.628,0
- Səhiyyə sahəsində digər xidmətlər 6.182.339,0
- Səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlar 5.592.580,0
- Səhiyyə sahəsinə aid edilən digər xidmətlər 240.571.594,0

2014-cü il dövlət büdcəsindən Səhiyyə sistemində ayrılacaq vəsait səhiyyənin maddi-texniki bazasının güclənməsinə, müasir tibbi avadanlıq və qurğulara təhcizatın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına, yeni tibb mərkəzlərinin yaradılması istiqamətində geniş miqyaslı işlərin görülməsinə, bütövlükdə səhiyyə sistemində struktur əməliyyatların həyata keçirilməsinə və tibbi xidmətin səviyyəsinin yaxşılaşmasına imkan verəcəkdir. Bu bölməyə əhəlinin sağlamlığının qorunması sahəsində əhəliyyə tibb xidməti göstərən poliklinikaların, ambulatoriyaların, xəstəxanaların, qan köçürmə stansiyalarının və digər səhiyyə müəssisələrinin saxlanması ilə bağlı xərclər daxildir.

Eyni zamanda 2014-cü il dövlət büdcəsindən Səhiyyə bölməsi üzrə aşağıdakı proqram və tədbirlər maliyyələşdiriləcəkdir :

- Əməkhaqqı sisteminin təkmilləşdirilməsi, pensiya təminatının yaxşılaşdırılması və digər tədbirlərin maliyyələşməsinə 11,9 milyon manat;

- Onkoloji xəstəliyə düçar olmuş şəxslərin həyat tərzinin yaxşılaşdırılması və ömürlərinin uzadılması, onların dərman preparatlarına olan tələbatlarının

ödənilməsi, onkoloji xəstəlik nəticəsində əmələ gələn əlilliyin, sağlamlıq imkanları məhdudluğunun və ölüm hallarının azaldılması, onkoloji xidmət göstərən tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazalarının gücləndirilməsi və müasir tibb avadanlığı ilə təchizatının yaxşılaşdırılması və bu kimi digər məqsədlərə 38,9 milyon manat;

- Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəliyinə düçar olmuş şəxslərə göstərilən tibbi yardımın təkmilləşdirilməsi, bu şəxslərin qan komponentləri, dərman preparatları və tibbi materiallar və digər ləvazimatlarla tam təmin edilməsi, hemofiliya və talassemiya xəstələrin ömürlərinin uzadılması, həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bu xəstəlikdən əlillik və ölüm hallarının azaldılması, hemofiliya və talassemiyalı uşaqların doğulmasının qarşısının alınması, hemofiliyalı xəstələrdə qanaxmaların profilaktikası məqsədi ilə faktor preparatları ilə müalicənin təşkili və bu kimi işlərin həyata keçirilməsi üçün 21,2 milyon manat (“2011-2015-ci illər üçün hemofiliya xəstəliyi üzrə Tədbirlər proqramı” və “2011-2015-ci illər üçün talassemiyanın müalicəsi və profilaktikası üzrə Tədbirlər Proqramı”, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları);

-Şəkərli diabet xəstəliyinin yayılmasının qarşısının alınması, şəkərli diabet xəstələrinin dərman və özünə nəzarət vasitələri ilə təminatının yaxşılaşdırılması, əhalinin şəkərli diabetə dair maarifləndirilməsi, şəkərli diabet xəstələrinin ömürlərinin uzadılması, həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bu xəstəlikdən əlillik və ölüm hallarının azaldılması məqsədi ilə 33,7 milyon manat (“2011-2015-ci illər üçün şəkərli diabet üzrə Tədbirlər Proqramı, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 26 noyabr tarixli 222 nömrəli Qərarı);

-Xəstələrin keyfiyyətli qan və qan komponentləri ilə tam təmin olunması və əhaliyə göstərilən transfuzioloji yardımın səviyyəsinin artırılması, tədarük edilən və istifadə olunan qan və onun komponentlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, qan xidməti müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, qan və qan komponentlərinin donorluğunun inkişaf etdirilməsi, donorluğun təbliği tədbirlərinə 1.6 milyon manat (“2011-2015-ci illər üçün qanın qan komponentlərinin

donorluğu və qan xidmətinin inkişafına dair Tədbirlər Proqramı” , Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 13 dekabr tarixli 233 nömrəli Qərarı)”

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli 227 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “2011-2015-ci illər üçün xroniki böyrək çatışmazlığı üzrə Tədbirlər Proqramı”nın icrası olaraq xroniki böyrək çatışmazlığı ilə xəstə olan şəxslər üçün ixtisaslaşmış nevroloji xidmətin təşkili, onların dərman preparatları ilə təmin olunması və bu xəstəliyin fəsadlarının profilaktikası məqsədi ilə 27,8 milyon manat vəsait ayrılacaqdır;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli 225 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “2011-2015-ci illər üçün yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikasına dair Tədbirlər Proqramı”nın icrası olaraq respublika ərazisində bəzi yoluxucu xəstəliklərin və infeksiyaların qarşısının alınması məqsədi ilə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, əhalinin xüsusi təbəqələrinin peyvənd almalarının planlaşdırılması, immunlaşdırmanın təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi, vaksinlərin fasiləsiz alınması, daşınması, saxlanması və yerlərə çatdırılması, müvafiq laboratoriyaların fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi işləri növbəti ildə də davam etdirilməklə bu məqsədlərə 4.5 milyon manat xərc aparılması proqnozlaşdırılır;

- Ana və uşaqların sağlamlığının möhkəmləndirilməsinə , əhalinin reproduktiv sağlamlığının qorunmasının təşkilinin və təhlükəsiz analığın təmin edilməsinə, sağlam və arzu olunan uşaqların doğulması üçün zəruri şəraitin yaradılmasına, ana və uşaqlar arasında xəstələnmə və ölüm hallarının azaldılmasına, doğuşa yardım müəssisələrinin dərman preparatları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına, mama-ginekoloji neonatoloji xidmətin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 2,0 milyon manat ;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli 226 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “2011-2015-ci illər üçün vərəmlə mübarizə üzrə Tədbirlər Proqramı”nın icrası olaraq müvafiq dispanserlərdə qeydiyyatda götürülmüş vərəm xəstələrinin profilaktikası , xəstəliyin yayılmasının qarşısının alınması , diaqnostikası və müalicəsinin yaxşılaşdırılması, xəstələrin vərəm

əleyhinə preparatlarla davamlı təminatı məqsədi ilə 3,0 milyon manat xərc aparılması proqnozlaşdırılır ;

- Azərbaycan Respublikasında HIV/AIDS-in qarşısının alınması və onunla mübarizə xərcləri üçün 3,0 milyon manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

-2014-cü ilin dövlət büdcəsinin səhiyyə xərcləri bölməsində dağınıq skleroz xəstəliyinə tutulmuş insanların müalicə tədbirləri üçün 5,0 milyon manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən də bu bölməyə müvafiq məbləğdə vəsait yönəldiləcəkdir.

Səhiyyənin əsas göstəriciləri (ilin sonuna)

Cədvəl 1.4

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün ixtisaslardan olan həkimlərin sayı	32,4	32,5	32,8	33,1	31,4	32,3	32,4
Əhalinin hər 10000 nəfərinə	37,4	37	36,9	36,8	34,5	35	34,7
Orta tibb işçilərinin sayı,min nəfər	62,2	62,5	62,9	60,1	57,8	57,5	56,9
Əhalinin hər 10000 nəfərinə	71,9	71,2	70,9	66,8	63,4	62,3	60,9
Xəstəxana müəssisələrinin sayı	748	752	756	516	523	539	553
Xəstəxana çarpayılarının sayı,min	68,1	67,8	67,4	45,8	42,4	43,2	44,1
Əhalinin hər 10000 nəfərinə	78,6	77,3	76	50,9	46,5	46,8	47,2
Əhaliyə ambulatoriya-poliklinika yardımı göstərən	1692	1695	1692	1688	1690	1725	1744
Ambulator-poliklinik müəssisələrin gücü(bir növbədə)	104,7	104,2	102,7	102,1	103,1	105,5	106,2
Əhalinin hər 10000 nəfərinə	120,9	118,7	115,7	113,6	113,1	114,2	113,5
Qadın məsləhətxanalarının,uşaq poliklinikalarının sayı	315	321	315	214	175	152	152

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014,

Səhiyyə sahəsində dövlət siyasətinin başlıca məqsədi əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasından, orta ömür müddətinin uzadılmasından, əhalinin bütün

təbəqələrinin keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin edilməsindən ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün səhiyyə sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılar olacaqdır:

- dövlətin maliyyə imkanları çərçivəsində pulsuz səhiyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi və onun keyfiyyətinin artırılması;
- ölkədə tibbi sığorta;
- orta sisteminin yaradılması;
- səhiyyə müəssisələrinin dərman və avadanlıq təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə tibb sənayesi müəssisələrinin yaradılmasının və fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;
- tibbi profilaktika tədbirlərinin əhatəliliyinin və keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi;
- əhalinin sosial cəhətdən ən aşağı təminatlı təbəqələrinə tibbi yardımın göstərilməsi ilə bağlı tədbirlər sisteminin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Təhsil - əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin və İnsan İnkişafı indeksinin ən mühüm amillərindən biri olmaqla ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə hərtərəfli təsir göstərir. Bu amil indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə təhsil səviyyəsinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilməsinin zəruriliyini qarşıya qoyur.

Əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərdən biri də təhsil səviyyəsidir. Belə ki, 2015-ci ildə Azərbaycanda büdcədən təhsilə çəkilən xərclər 1711,2 milyon təşkil edir. Bu da 2014-cü illə müqayisədə 57,7 milyon manat və yaxud 3,5 faiz çox deməkdir. Ölkədə təhsilə ayrılan xərclər 2009-cu ildən etibarən hər il artır. Belə ki, həmin ildə 1147,9 milyon manat, 2010-cu ildə 1180,8, 2011-də 1268,5, 2012-də 1511,5, 2013-də isə bir qədər az - 1 437,7 milyon olsa da, keçən il 1653,4 milyon manat təşkil edib.[27] Məsələn, 2013-də Dünya İqtisadi Forumunun (DİF) 2013-2014-cü illərdə global rəqabətqabiliyyətliliyə aid hesabatında 7 pillə yüksələrək 148 ölkə sırasında 39-cu pilləyə çıxmağımıza dair şərhimizdə yazmışdıq ki, qeyd olunan nəticə ölkəmizdə yüksək ixtisaslı kadrların

hazırlanması, yeni iqtisadi artım mənbələrinin yaradılması məsələlərinin həllini - insan kapitalını inkişaf etdirməyi ciddi vəzifə olaraq qarşıya qoyur.

DİF hesabatı hazırlayarkən institusional vəziyyətə, infrastruktura, makroiqtisadi sabitliyə, səhiyyə, ibtidai təhsil ilə ali təhsildə professional hazırlıq səviyyəsinə, istehlak mallarıyla əmək bazarının səmərəliliyinə, maliyyə bazarının inkişafına, texnoloji səviyyəyə, daxili bazarın həcmiylə yanaşı, şirkətlərin rəqabət bacarığına, o cümlədən innovativ potensiala diqqət yetirir.

Keçən ilki hesabatda isə Azərbaycan bir il əvvəlki göstərici ilə müqayisədə 1 pillə irəlilədi. Bu da müsbət nəticə idi. Ancaq hesabatda makroiqtisadi sabitliyə görə 9-cu, əmək bazarının effektivliyi üzrə 33-cü yeri tutsaq da, biznesə dəstək üzrə 80-ci, infrastruktur üzrə 70-ci, ali təhsilə görə 90-cı, tibb və ibtidai təhsil üzrə isə 104-cü yerlərə layiq görüldük. Halbuki ölkəmizi 2020-ci ilədək daha sürətlə inkişaf etdirmək üçün iqtisadiyyatı modernləşdirmək, yüksək texnoloji avadanlıq və texnologiyalar cəlb etmək, innovativ inkişaf və ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi insan kapitalından istifadə əsas hədəf olaraq seçilmişdir.

Ev təsərrüfatlarının ailə başçısının təhsilinə görə gəlirlər

Cədvəl 1.5

	Cəmi	Ali	Orta ixtisas	Ümumi, orta	Əsas	İbtidai və ondan aşağı
Gəlirlər-cəmi	100	236,2	217,6	207	196,6	211
Məşğulluqdan	100	128,2	76,4	50,8	38,2	34,4
Özünüməşğulluqdan	100	36,1	58,8	62	47,1	39,9
Kənd təsərrüfatından	100	15,2	25,2	35,8	40,9	44,8
İcarədən gəlirlər	100	2,3	1,7	1,3	2	1,2
Əmlakdan gəlirlər	100	0,8	0,5	0,4	0	-
Alınmış cari transfertlər	100	33,5	33,2	34,5	37,9	57,8
Pensiyalar	100	28,5	29,3	28,3	34,7	55,1
Müavinət və sosial yardım	100	3,2	2,5	4	2,2	1,3
Naturada sosial transfertlər	100	1,8	1,4	2,1	1	1,4
Digər gəlirlər	100	20,1	21,8	22,3	30,5	32,9

Digər ailələrdən gəlirlər	100	15,1	16	16,6	21,5	20,7
---------------------------	-----	------	----	------	------	------

Şəhər və kənd yerlərində 2013-2014-cü tədris ilində Azərbaycanda 1680 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi olub. Bu, əvvəlki ildəkindən 3 vahid çoxdur. Rəsmi məlumata görə, 2001-ci ilin əvvəlində ölkədə 1790 uşaq bağçası və körpələr evi olub. Beləliklə, 13 ildə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı 110 vahid və ya 6,2% azalıb. 2012-ci ildə bu müəssisələrdə 111 min.90, ötən il 107 699 uşaq (şəhərlərdə – 75,2 min) uşaq təhsil alıb. 2013-2014-cü dərs ilində dövlət ümumtəhsil məktəblərinin sayı 4485, şagirdlərin sayı isə 1283303 nəfər olmuşdur. Orta ixtisas məktəblərinin sayı 59, tələbələrin sayı isə 61053 olmuşdur. 2013-2014-cü ildə isə dövlət ali məktəblərinin sayı 39, tələbələrin sayı isə 126672 nəfər olmuşdur.

Dövlət Statistika Komitəsinin 2014-cü ilin 3-cü rübünə olan məlumata görə, Azərbaycanda uşaqlar üçün nəzərdə tutulan internat məktəblərinin sayı 45, orta təhsil və tərbiyə alan uşaqların sayı isə 9 min 356 nəfərdir.[14]

Məlumata əsasən, 4 körpələr evində 163 uşaq, 6 uşaq evində isə 509 nəfər uşaq tərbiyə alır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün xüsusi internat məktəblərinin sayı 12, oradakı uşaqların sayı isə 2 min 653-dür. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar üçün internat evlərinin sayı 2, tərbiyə alan uşaqların sayı isə 297 nəfərdir. Ümumi təhsil internat məktəblərinin sayı 21, uşaqların sayı isə 5 min 734 nəfərdir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi yollanndan biri də mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasıdır. 2014-cü ildə ölkədə mənzil fondunun ümumi sahəsi 166,4 milyon kvadratmetr təşkil edib. Bunun 112,2 milyon kvadratmetri yaşayış sahəsi olub. Orta hesabla əhalinin hər nəfərinə düşən yaşayış sahəsi 12,0 m² (Bakı şəhəri üzrə bu rəqəm 11,6 m²-dir) qeydə alınıb. 2013-cü ildə isə həmin rəqəm 11,7 m² təşkil edib. Əslində bu rəqəmlərin özü əhalinin mənzil şəraitinin hansı vəziyyətdə olmasını açıq göstərir. Məlumat üçün bildirək ki, xarici ölkələrdə əhalinin hər nəfərinə düşən yaşayış sahəsi ən pis halda 20

kvadratmetrdir. 2014-cü ildə 1 191,3 milyon manatlıq mənzil tikintisi həyata keçirilib. Bu da əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin (17 milyard manat) cəmi 6,8 faizi deməkdir. 2013-cü ildə 2403 min kvadratmetr mənzil sahəsi istifadəyə verilib. Bunun 1567 min kvadratmetri şəhərdə, 836 min kvadratmetri kənd yerlərində olub. Əhalinin hər min nəfərinə düşən istifadəyə verilmiş mənzillər və yaşayış evlərinin ümumi sahəsinə gəlincə, 2013-cü ildə mənzillərin sayı 2,3, kvadratmetri 258 olub. 2012-ci ilə nisbətə cüzi artım baş verib. Həmin ildə əhalinin hər min nəfərinə 2,2 mənzil və ya 234 kvadratmetr düşüb. Avropa ölkələri ilə müqayisə edəndə isə sözügedən artımın belə kiçik rəqəm olduğu ortaya çıxır. Belə ki, Fransada hər 1000 nəfərə 490 mənzil, Böyük Britaniya və Hollandiyada 420 mənzil düşür.

Bazar iqtisadiyyatına keçid hər bir ərazidə sosial-infrastruktur sahələrinin səmərəli inkişafına geniş imkanlar yaratmalıdır. Belə ki, hər bir konkret regionda əhalinin sosial müdafiəsi real vəziyyətdən asılı olaraq düzgün müəyyənləşdirilməlidir. Mövcud iqtisadi münasibətlərin pozulduğu, yeni münasibətlərin isə hələ tam formalaşmadığı müasir dövrdə əhalinin sosial müdafiəsi dövlətin qarşısında duran ən aktual-strateji əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biri hesab edilir. Buna görə də iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərə tam uyğun olaraq, hər bir regionda sosial-infrastrukturun tənzimlənməsində dövlətin rolu və funksiyası genişləndirilməlidir. Bu mürəkkəb və çoxcəhətli vəziyyəti tənzimləmək üçün makro və mikro səviyyələrdən asılı olaraq sosial infrastrukturun formalaşdırılması tamamilə yeni prinsiplərə əsaslanmalıdır. Ən başlıca prinsiplərdən biri əhalinin milli xüsusiyyəti, təbii iqlim şəraiti, sosial-iqtisadi inkişafın mövcud səviyyəsi hesab edilir. Məlumdur ki, makroiqtisadi tənzimləmə abstrakt, ümumi icmal xarakter daşımaqla, sosial infrastrukturun formalaşmasını müəyyən mənada tədric edir, Buna görə də müasir qarışıq iqtisadiyyat şəraitində ən mühüm problem bazar iqtisadiyyatı tələblərinə tam uyğun olaraq sosial infrastrukturun formalaşması və tənzimlənməsidir. Cəmiyyət miqyasında sosial-infrastrukturun tərkib hissəsi hesab edilən sahələrin, xüsusilə, təhsilin, səhiyyənin və digər ictimai əhəmiyyəti yüksək olan sosial

sferaların inkişafı dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməli və tənzimlənməlidir. Bununla belə, indiki müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarına əsaslanan müəssisələrdə sosial infrastrukturun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsində dövlət seyredici mövqe tutmamalı, onun da tənzimlənməsində bilavasitə iştirakçısı olmalıdır.

II FƏSİL: DÖVLƏTİN SOSIAL STRATEGİYASININ İŞLƏNİB HAZIRLANMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ QAYDASI

2.1. Dövlətin sosial strategiyasında məşğulluq siyasətinin məqsəd və vəzifələri.

Dövlətin sosial siyasətinin əsas sahələrindən biri məşğulluq siyasətidir. Azərbaycanın öz müstəqilliyini əldə etməsi, bazar iqtisadiyyatına keçid ölkədə əhalinin əmək məşğulluğu sahəsində ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu.

İqtisadi kateqoriya kimi məşğulluq əhalinin əmək fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı münasibətlər toplusu olub, əhalinin əməkdə iştirak ölçüsünü, işçilərə olan ictimai tələbin təmin olunma dərəcəsini, haqqı ödənilən iş yerləri və gəlir əldə olunması üzrə fərdi tələbləri ifadə edir. Bu baxımdan məşğulluq əmək bazarının əsas xüsusiyyətləri kimi çıxış edir.

“Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda məşğulluq anlayışı belə verilir: “Məşğulluq - Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara qazanc (gəlir) gətirən hər hansı fəaliyyətidir”. Bu anlayış həm sosial-iqtisadi, həm də hüquqi məzmun daşıyır.

Məşğulluq insanların ictimai-faydalı fəaliyyətidir. Bu fəaliyyətlə ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin böyük bir dəstəsi əmək müqaviləsi əsasında işləyənlər, haqqı ödənilən vəzifələrə təyin və təsdiq olunanlar, sahibkarlıq fəaliyyəti göstərənlər, özünü işlə müstəqil təmin edənlər, istehsal və s. kooperativlərin üzvləri, hərbi xidmət keçənlər, ümumtəhsil və ali məktəblərdə əyani təhsil alanlar, iş yerində

müvəqqəti olmayanlar (əmək qabiliyyətini itirmə nəticəsində müvəqqəti işləməyənlər, məzuniyyətdə, təkmilləşmədə və ixtisasartırmada olanlar, tətillər, və s. səbəblər nəticəsində əmək fəaliyyətini dayandıranlar) əhatə olunur.

Əmək fəaliyyətinə cəlb olunma formasına görə iqtisadiyyatla məşğul olanları üç qrupa bölmək olar:

1. Muzdlu işləyənlər;

2. İşəgötürənlər;

3. Özləri məşğul olanlar.[30] Bu qrupa öz hesabına işləyənlər, muzdlu işçi qüvvəsini daimi əsaslarla istifadə etməyən istehsal kooperativlərinin üzvləri daxildir.

Vətəndaşın məşğulluq dərəcəsi müxtəlif meyarlarla ölçülə bilər. Bu məsələyə zaman meyarı baxımından yanaşsaq, şərti olaraq tam zamanlı, natamam zamanlı məşğulluq anlayışlarını qəbul edə bilərik. Tam zamanlı məşğulluq işçinin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün nəzərdə tutulmuş iş vaxtı ərzində əmək fəaliyyətinə cəlb olunmasıdır. Məsələn, işçi səkkiz saatlıq iş günü ərzində işlə məşğul olur. Natamam zamanlı məşğulluq isə nəzərdə tutulmuş iş vaxtının bir hissəsində əmək fəaliyyətinə cəlb olunmağı əhatə edir. Bununla yanaşı müvəqqəti məşğulluq anlayışından da istifadə olunur. Müvəqqəti məşğulluq-vətəndaşların müəyyən müddət ərzində ictimai-faydalı fəaliyyətidir. Bu növ məşğulluq iş günü ilə deyil, ümumi iş müddəti ilə ölçülür. Məsələn, vətəndaş mövsümi işə cəlb oluna bilər. Bu müddət bitdikdən sonra o, yenidən məşğullar cərgəsindən kənar qalmış olur.

Elmi ədəbiyyatda məşğulluğun müxtəlif formaları göstərilir. Bunlardan əsası tam və səmərəli məşğulluqdur. Tam məşğulluq ölkənin bütün əmək ehtiyatlarının işə cəlb olunmasıdır. Tam məşğulluğun mərkəzləşdirilmiş və planlaşdırılan şəkildə həlli zamanı həyat fəaliyyətinin bir çox vacib sahələrinə ziyan vurulmuş olur. İşçi onu təmin edən iş yerində çalışmır, işçinin fəaliyyəti onun səhhətinə, ailəsinə ziyan vurur. İş yerinin sərbəst seçilməsi, əmək və yaradıcılıq qabiliyyətindən istifadədə sərbəstlik göstərir ki, işaxtaranlar heç də həmişə istədikləri işi tapa bilmirlər.

Tam məşğulluqla yanaşı, səmərəli məşğulluq anlayışından da istifadə edilir.Səmərəli məşğulluq əməyin ictimai məhsuldarlıq səviyyəsinin artımı əsasında cəmiyyətin hər bir üzvünün sağlamlıq, təhsil və peşə səviyyəsini artırmaq kimi tələbatını ödəyən kafi gəlirin əldə olunmasını təmin edən məşğulluqdur.Bu cür məşğulluq bir sıra göstəricilərlə-əhalinin peşəkar əməklə məşğulluq səviyyəsi, əmək qabiliyyətli əhalinin ictimai təsərrüfatda məşğulluq səviyyəsi, cəmiyyətin əmək ehtiyatlarının ictimai faydalı sahələr üzrə paylanma nisbəti, işləyənlərin iqtisadi sahələr üzrə rəasional paylanması kimi göstəricilərlə səciyyələnir.

Məşğulluğun müxtəlif formaları arasında ikiqat məşğulluq da mövcuddur.Bu əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların təkrar əmək fəaliyyətinə cəlb olunmasıdır.İkiqat məşğulluğun əsas səbəblərindən biri işçinin daha artıq gəlir əldə etmək istəyindən doğur.

Azərbaycanda məşğulluqla bağlı dövlət siyasətinin öyrənilməsi “işsizlik” və “işsizlər” anlayışlarının açıqlamasını tələb edir.Ölkədə işsizlik məsələsinin öyrənilməsi və ümumi durumu ilk dəfə müstəqillik illərində öyrənilmə obyektinə çevrilmişdir. İşsizlik sosial-iqtisadi hadisədir.Bu zaman əmək qabiliyyətli,iqtisadi cəhətdən fəal əhali özünün işçi qüvvəsini tətbiq etmək imkanına malik olmur.

2013-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə ölkədə iqtisadi fəal əhalinin sayı 4688,4 min nəfər olmuş, onlardan 4445,3 min nəfərini iqtisadiyyatın və sosial bölmənin müxtəlif sahələrində məşğul olan əhali təşkil etmişdir.[14]

2013-ci ilin yanvar ayının 1-i vəziyyətinə məşğul əhalinin tərkib hissəsi olan muzzla işləyənlərin sayı 1477,7 min nəfər, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət bölməsində 899,1 min nəfər, qeyri-dövlət bölməsində isə 578,6 min nəfər təşkil etmişdir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın neft sektorunda 37,2 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1440,5 min nəfər çalışmışdır.

2013-cü il yanvarın 1-i vəziyyətinə məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən ölkə üzrə rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı 37,3 min nəfər olmuş, onların 41,9 faizini qadınlar təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləği 252,3 manat olmuşdur.

İşsizlik səviyyəsi 2011-ci ildəki 5.4 %-dən 2012-ci ilin yekunlarına əsasən 5.2%-ə enmişdir.

Yaranma səbəblərinə görə işsizliyi friksion, struktur və dövri işsizlik olmaqla üç qrupa bölürlər. Friksion işsizlik işçinin bir müəssisədən digərinə keçid prosesində müvəqqəti işsiz qalması hadisəsidir. Bu, məcmu əmək təklifinin ona olan məcmu əmək tələbini üstələməsi halına uyğun gəlir. Friksion işsizlik halında olan işçinin bilik bacarıqları istehsalatın və işəgötürənlərin tələblərinə uyğun gəlir. İşçi isə öz bilik və bacarıqlarının daha yaxşı tətbiqi ilə bağlı yeni iş yeri axtarır. Struktur işsizlik əməyə olan tələbatının kifayət qədər olmamasıdır. Bu məhsul istehsalının aşağı düşməsindən irəli gəlir. Məhsula tələbatın və məcmu xərclərin azaldılmasının nəticəsində baş verir. Struktur işsizliyə yaxın işsizlik növü texnoloji işsizlik adlanır. Belə işsizlik istehsalatda yeni texnologiyanın tətbiqi ilə işçi qüvvəsinin azaldılması prosesində baş verir.

İnsanların məşğulluğunun təmin edilməsi və işləyənlərin əmək hüquqlarının qorunması dövlətin qarşısında duran başlıca vəzifələrdəndir. Bu məqsədlə dövlət məşğulluq sahəsində siyasəti həyata keçirir. Məşğulluqla bağlı dövlət siyasəti əsasən aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- işlə təminatda vasitəçiliyi. İşsiz və işəxtaran vətəndaşlara məşğulluq xidməti orqanının vasitəçiliyi ilə münasib işin seçilməsinə və işə düzəlməyə kömək göstərilməsini;
- işçilərə ixtisası dəyişmə ilə bağlı köməkliyi;
- işə müvəqqəti itirməklə bağlı müavinət almağı;
- işdən çıxarmanı məhdudlaşdırmağı və işdən çıxarma üzərində nəzarəti və s.;
- vətəndaşların qanun çərçivəsində həyata keçirilən əmək və sahibkarlıq təşəbbüsünün müdafiə edilməsi və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə onlara kömək göstərilməsini;
- işsizlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsini;
- işə düzəltməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsinə kömək göstərən xüsusi tədbirlərin görülməsini;

-sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəltməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvotanın müəyyən edilməsini;

-beynəlxalq əmək normalarına riayət olunmasını.

Əhalinin məşğulluğunun sosial səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəldilən dövlət məşğulluq siyasətinin formalaşması və əmək ehtiyatlarının səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 noyabr 2011-ci il tarixli, 1836 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (bundan sonra - Dövlət Proqramı) əhalinin məşğulluğu sahəsində dövlət siyasətinin ardıcılığını təmin edərək, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 26 oktyabr tarixli 1068 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)”nın ikinci mərhələsinin reallaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Dövlət Proqramı işçi qüvvəsinə tələbatın stimullaşdırılmasını, səmərəli işgüzarlıq mühitinin formalaşmasını, struktur islahatlarının dərinləşdirilməsini, investisiya fəallığının daha da artırılmasını və insan kapitalının yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Dövlət Proqramının məqsəd və vəzifələri:

2006-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında məşğulluq strategiyasının əsas məqsədi əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunu təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- sahibkarlığın, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlığın, əhalinin özünü məşğulluğunun inkişafı üçün zəruri şərait yaratmaq;

- məşğulluğun səmərəli inkişafını təmin edən investisiya fəallığını dəstəkləmək;

- işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsini gücləndirmək, qeyri-formal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirmək;

- əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş institusional infrastrukturunu təkmilləşdirmək;

- kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma şəbəkəsinin fəaliyyətini dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırmaq.

Yaxın onillikdə həyata keçiriləcək məşğulluq strategiyası bir-birini tamamlayan iki mərhələdə reallaşdırılacaqdır.

2006-2010-cu illəri əhatə edən birinci mərhələdə əsas hədəf olaraq hazırda mövcud olan işsizliyin nəzərə çarpacaq dərəcədə azaldılması, işsizlərin, sosial həssas əhali təbəqələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, əmək bazarının təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş addımların atılması nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, əmək ehtiyatlarının keyfiyyətcə yaxşılaşması, onun rəqabət gücünün artırılması, iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması daim diqqət mərkəzində olacaqdır.

2011-2015-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələdə fəaliyyət istiqaməti, əsasən, işçi qüvvəsinə tələbatın stimullaşdırılmasını təmin edən, yüksək beynəlxalq standartlara uyğun işgüzarlıq mühitinin formalaşmasına, struktur islahatlarının dərinləşdirilməsinə, investisiya fəallığının daha da artırılmasına və insan kapitalının yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəldiləcəkdir.[5]

Məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm istiqamətlərdən biri yeni iş yerlərinin yaradılmasını məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını stimullaşdıran institusional şərait yaradılmışdır. Bu baxımdan dövlət tənzimləmə mexanizminin əsas tərkib hissələri olan fiskal və monetar siyasətin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi və sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş tədbirlərin görülməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu sahədə aşağıdakı prioritet istiqamətlər müəyyən edilmişdir:

- sahibkarlığın inkişafına mane olan problemlərin aradan qaldırılması, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarında sağlam rəqabət şəraitinin yaradılması sahəsində

müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyünün ölkə iqtisadiyyatına və xüsusilə əmək bazarı və məşğulluğa təsirinin araşdırılması və bununla bağlı zəruri qabaqlayıcı tədbirlərin işlənilməsi;

- ölkədə makroiqtisadi sabitlik sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin möhkəmlənməsinə, inflyasiyanın qarşısının alınmasına, manatın məzənnəsinin sabit saxlanılmasına, beynəlxalq normalara uyğun valyuta ehtiyatlarının yaradılmasına və ölkənin tədiyə qabiliyyətinin yaxşılaşmasına yönəldilmiş pul-kredit siyasətinin davam etdirilməsi;

- sahibkarların maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarını daha dolğun ödəmək məqsədilə verilən kreditlər üçün girov təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- dövlət satınalmaları ilə əlaqədar keçirilən tenderlərdə yerli mallar (işlər və xidmətlər) təklif edən təşkilatlara üstünlük verilməsi;

- yerli sənaye məhsullarının dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ölkədə sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsi, sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, sığorta bazarında investisiya siyasətinin formalaşması;

- beynəlxalq maliyyə qurumlarının orta və kiçik sahibkarlığın inkişafına cəlb edilməsi;

- regional iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərində yeni texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması və yerli xammaldan istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi.

Dövlət Proqramında 2011-2015-ci illər üçün nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsindən aşağıdakı nəticələr gözlənilir:

- səmərəli məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- əmək ehtiyatlarının keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması və iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi üçün əlverişli şərait yaradılması, kadr hazırlığı sisteminin, o

cümlədən peşə hazırlığı və əlavə təhsil şəbəkəsinin fəaliyyətinin dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması;

- işaxtaran və işsiz şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi;
- əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş institusional mühitin təkmilləşdirilməsi;
- yüksək beynəlxalq standartlara uyğun işgüzarlıq mühitinin formalaşdırılması;
- struktur islahatların dərinləşdirilməsi, investisiya fəallığının artırılması;
- insan kapitalının yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsi.[5]

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı:

Dövlət Proqramının maliyyə təminatını dövlət büdcəsinin vəsaiti və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər mənbələr təşkil edir.

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı:

2014-2017-ci illərdə məşğulluq sahəsində məqsədlərin həyata keçirilməsi və hədəflərə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- ölkədə makroiqtisadi sabitlik sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi, inflyasiyanın məqbul səviyyədə saxlanmasını dəstəkləyən siyasətin davam etdirilməsi;
- yerli sənaye məhsullarının dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- regional iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi;
- ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması və inkişafı;
- elmi tutumlu sahələrin inkişafı ilə bağlı qabaqcıl texnologiya və innovasiyaların tətbiq edilməsi;
- təklif olunan işçi qüvvəsi ilə mövcud iş yerlərinin sayı arasında tarazlığı təmin edən şəraitin yaradılması;
- qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması;
- neft ixracından əldə olunan gəlirlərin bir hissəsinin insan kapitalının inkişafına istiqamətləndirilməsi;

- işsizlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsinə kömək edən xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- sahibkarlığın, kiçik və orta biznesin inkişafının, eləcə də fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların (xüsusilə də əmək bazarında gərginlik olan ərazilərdə) iqtisadi həvəsləndirilməsinin təmin edilməsi;
- peşə təhsilinin əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədi ilə bu sahədə yeni ixtisas və ixtisaslaşma təsnifatının hazırlanması;
- peşə hazırlığı (əlavə təhsil), iqtisadiyyatın sahələri üzrə əhalinin məşğulluğu və boş iş yerləri haqqında məlumatı əhatə etməklə, əmək bazarının vəziyyətinə dair analitik-informasiya sisteminin yaradılması və tətbiq olunması;
- işləyənlərin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək məqsədi ilə iqtisadiyyatın inkişafından asılı olaraq minimum əməkhaqqının mərhələli artımının həyata keçirilməsi;
- məşğulluq və işsizlik səviyyəsinin real vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə tədbirlərin davam etdirilməsi;
- əmək qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarətin təmin edilməsi;
- əmək şəraiti və əməyin ödənilməsi müasir tələblərə cavab verən iş yerlərinin yaradılması və mövcud iş yerlərinin səmərəliliyinin artırılması;
- qeyri-neft sektorunda, xüsusilə aqrar, toxuculuq, emal müəssisələri və xidmət sahələrinin inkişafı hesabına yeni iş yerlərinin yaradılması;
- kənd yerlərində sosial və kommunal infrastrukturun inkişaf etdirilməsi yolu ilə əhalinin, xüsusən də gənclərin miqrasiya səviyyəsinin azaldılması;
- əmək bazarının tələblərini nəzərə alaraq rəqabət qabiliyyətli ixtisaslar üzrə kadrların hazırlanması istiqamətində peşə təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- İSCO-88/ISCO-08 beynəlxalq məşğulluq təsnifatına əsaslanan təkmilləşdirilmiş peşə və təlim standartlarının hazırlanması və tətbiqi;
- işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsinə köməklik göstərilməsi;

- qadınların əmək bazarında rəqabət qabiliyyətlərinin artırılması, onlar arasında sahibkarlığın və özünüməşğulluğun inkişaf etdirilməsi, işsiz və işaxtaran qadınların peşə hazırlığı və əlavə təhsilinin təmin edilməsi;
- gənclərin məşğulluğunun artırılması;
- əməkqabiliyyətli əlillərin cəmiyyətə, o cümlədən əmək bazarına inteqrasiyasının təmin edilməsi, onların məşğulluq səviyyəsinin artırılması;
- qaçqın və məcburi köçkünlər üçün peşə hazırlığının təmin edilməsi, onlar arasında özünüməşğulluğun inkişaf etdirilməsi;
- cəzaçəkmə müəssisələrindən azad ediləcək şəxslərin məşğulluğunun təmin edilməsinə köməklik göstərilməsi məqsədi ilə peşə hazırlığı kurslarının təşkil edilməsi;
- işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsinin ünvanlı dövlət sosial yardım sistemi ilə əlaqələndirilməsi işinin təkmilləşdirilməsi;
- sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan əhali qrupları üçün yeni iş yerlərinin yaradılması;
- işsizlik müavinətinin minimum məbləğinin artırılması və onun mərhələlərlə minimum yaşayış standartlarına çatdırılması;
- sahə səviyyəsində kollektiv sazişlərin və müəssisə səviyyəsində kollektiv müqavilələrin bağlanması işinin təşkil edilməsinə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi;
- kollektiv saziş və müqavilələrdə məşğulluğun təmin olunması, kadrların hazırlanması və işçilərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məsələlərinin əks etdirilməsi;
- əhalinin məşğulluğunun artırılması sahəsində tədbirlərin sosial tərəfdaşlıq prinsipi əsasında həyata keçirilməsi;
- sosial tərəfdaşlığın səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə sosial və iqtisadi məsələlər üzrə daimi fəaliyyət göstərən üçtərəfli komissiyanın yaradılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi.

2.2.Sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Hər bir dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasət həmin dövlətin idarəetmə sistemindən, siyasi rejimdən birbaşa asılıdır.Bu mənada hər bir dövlətin sosial siyasəti digərindən fərqlənir.Məsələn, totalitar dövlətdə sosial siyasət sosial sahədə totalitar fəaliyyətinə qədər məhdudlaşdırılır.Demokratik cəmiyyətdə isə sosial siyasət demokratik dövlətin daşdığı funksiyarı və vətəndaş cəmiyyətinin subyektlərini təmsil edir.Dövlətin müxtəlif sahələrdə həyata keçirdiyi geniş islahatlar sosial siyasətin qarşısında duran kompleks vəzifələrin həllini,bəzi hallarda isə bir sıra mənfi halların və ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasını tələb edir.Göründüyü kimi, sosial siyasət anlayışı özündə cəmiyyətin ümumi inkişaf xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir.Belə ki, hər bir dövlət öz inkişafına və məqsədlərinə uyğun olaraq sosial siyasəti formalaşdırır və bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasını təmin etməyə çalışır.

Sosial siyasətin həyata keçirilməsi onun məqsəd və vəzifələrinin düzgün müəyyənləşdirilməkdən asılıdır.Sosial siyasətin məqsədi qarşıya qoyduğu məqsədlərə yardım etməkdir.Sosial siyasətin başlıca məqsədi yoxsulluğun aradan qaldırıldığı, sosial təzadların olmadığı və ya kəskin münaqişələrsiz həll edildiyi yüksək həyat səviyyəsinə malik cəmiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Sosial siyasətin məqsədi təkcə bu günü deyil, gələcəyi də mütləq nəzərə almalıdır.Bu siyasət elə bir şərait yaratmalıdır ki, insanlar layiqli əmək fəaliyyəti ilə məşğul olsunlar, yüksək sosial fəallıq göstərərək cəmiyyətin maddi rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində təməli möhkəmləndirsinlər və onun sosial təminat səviyyəsini yüksəltsinlər.

Sosial siyasətin qarşısında duran məqsəd insanlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdırmaqdan, cəmiyyətin ümumi rifahını, humanistləşdirmə səviyyəsini

yüksəltməkdən, maddi imkanlardan səmərəli istifadə etməyi öyrətməkdən, cəmiyyətin əmək qabiliyyətli hər bir üzvünün həyat səviyyəsinin onun öz söylərindən asılı olduğunu dərk etdirməkdən, insanların tələbatının və maraqlarının ödənilməsi üçün şərait yaratmaqdan, ayrı-ayrı vətəndaşlara, əhalinin zəif müdafiə təbəqələrinə sosial yardım göstərməkdən, onların sosial müdafiəsini və reabilitasiyasını təşkil etməkdən ibarətdir.

Sosial siyasətin məqsədinin təhlili onun bəzi tiplərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Tədqiqatçıların fikrincə, sosial siyasətin əsasən dörd tipi mövcuddur:

- Birincisi, sosial cəhətdən sabit cəmiyyətlərdə sosial siyasət;
- İkincisi, sistemli böhran vəziyyətində olan cəmiyyətlərdə sosial siyasət;
- Üçüncüsü, deformasiya vəziyyətində olan cəmiyyətlərdə sosial siyasət;
- Dördüncüsü, əsaslı islahatlar yolu ilə sistemli böhrandan çıxan cəmiyyətlərdə sosial siyasət, başqa sözlə, keçid dövrünün sosial siyasəti.

Sosial siyasət dövlətin, onun təsisatlarının, yerli özünüidarə orqanlarının, bütün mülkiyyət formalrından olan yerli və xarici müəssisələrin, ictimai fondların, ictimai və dini birliklərin, vətəndaş cəmiyyətlərinin fəaliyyəti nəticəsində həyata keçirilir.

1995-ci ildə Kopenhagendə keçirilən konfransda hazırlanmış sənəddə sosial siyasətin əsas məqsədləri dairəsinə aşağıdakılar daxil edilmişdir:

- a) ölkənin fiziki, intellektual, mənəvi-etik potensialının maksimal saxlanması;
- b) leqal bazarın tələblərinə cavab verən dayanıqlı əməyi motivləşdirmə təbəqəsinin formalaşdırılması; bu formalaşdırma “insan kapitalı”nın geniş təkrar istehsalına köklənməlidir. Çünki əks təqdirdə iqtisadi yüksəliş baş verməz, səmərəli iqtisadiyyat, tam yararlı bazar yaratmaq olmaz;

c) vətəndaşların, əhalinin müxtəlif ictimai təbəqə və qruplarının öz tələbləri və maraqlarını gerçəkləşdirə biləcək, fəallıqlarını nümayiş etdirməyinə imkan verəcək, şəxsiyyətin qabiliyyətlərinin yardım göstərəcək institusional qurumların və əsaların yaradılması. Bunsuz vətəndaş cəmiyyəti, şəxsi azadlıq, real demokratiya üçün zəmin yaranmır. [30]

Sosial siyasətin həyata keçirilməsi şəxsiyyətin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə, insanlararası mədəni münasibətlərin inkişafına, eləcə də bu münasibətlərin lokal səviyyədə reallaşmasına kömək edir. Beləliklə, insanın optimal inkişafı və onun yaradıcı xüsusiyyətlərinin açılmasına geniş imkanlar yaranır. Belə fəaliyyət toplusu cəmiyyətin strukturunda dəyişikliklər və yeniliklər aparılmasına yol açır. Struktur dəyişikliklər sənayeləşdirməni, məşğulluğun getdikcə artmasını, urbanizasiyanı, geri qalmış regionların inkişafını, kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsini və s. nəzərdə tutur. Ölkənin sosial- iqtisadi strukturundakı tərəqqi həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə və tələbatların daha artıq ödənilməsinə yardım göstərir. Deməli, sosial siyasətin rolu, bir tərəfdən, göstərilən istiqamətdə dəyişiklik yaratmaq, digər tərəfdən yeni imkanlardan istifadə etməkdir.

Azərbaycanın müasir sosial siyasəti güclü dövlət ideyasına sadıq qalaraq, ilk növbədə sosial problemlərin həlli sahəsində dövlətin rolunun artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Bir tərəfdən inflyasiya, iqtisadiyyatın güclü böhran yaşaması, əvvəlki iqtisadi əlaqələrin dağılması və yenilərinin yaranmaması, digər tərəfdən isə ölkəmizin zorla cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi fonunda əhali yoxsulluq həddinə düşmüş, özlərinin minimal sosial tələbatlarını ödəmək imkanlarından məhrum olmuşdu. Təbii ki, cəmiyyət həyatının bütün sahələrində olduğu kimi yenə də bütün yük sosial siyasətin başlıca subyektinin-dövlətin üzərinə düşürdü.

Təhlillər göstərir ki, ilk müstəqilliyin Heydər Əliyev mərhələsində Azərbaycanda sosial siyasətin başlıca istiqamətləri-sosial prioritetləri əsasən aşağıdakılardan ibarət olmuş və eyni zamanda ölkəmizdə onların səmərəli həlli yolları tapılmışdır.

Pensiya islahatları. Bütün sivil cəmiyyətlərdə pensiya təminatı sosial müdafiə sisteminin mühüm sahəsi kimi qəbul olunmuşdur. Bu isə pensiya təminatının mükəmməl və sivil qanunvericilik əsasında həyata keçirilməsini tələb edir. Hər bir ölkənin pensiya siyasəti pensiya sisteminin iki əsas funksiyasının gerçəkləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Birinci funksiya sosial funksiyadır-bu, əmək

qabiliyyətini itirmişşəxslərin normal həyat şəraitini təmin etməyi nəzərdə tutur. İkinci, iqtisadi funksiya olub pensiya ilə əmək fəaliyyəti arasında asılılığı təmin etməkdir.

1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında siyasi sabitlik bərqərar edilməklə əldə olunan dayanıqlı iqtisadi inkişaf əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinin əsas amilinə çevrildi. Məhz bu dövrdə ölkənin pensiya təminatı sisteminin qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun yenidən qurulması sosial siyasətin strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirildi.

Ötən illər ərzində həyata keçirilən islahatlarla Azərbaycanda müasir və sosial baxımdan yüksək səmərəyə malik pensiya təminatı sisteminin yaradılmasına nail olunmuşdur. Bunun nəticəsində pensiya yaşında olan əhali təbəqəsinin sosial rifah durumu əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşmış və bu təbəqədə yoxsulluq, demək olar ki, tam olaraq aradan qaldırılmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər 2006-2013-cü illərdə əmək pensiyalarının orta aylıq məbləğinin 5,7 dəfə yüksəldilməsinə və beləliklə də bu göstərici üzrə ölkəmizin postsovet coğrafi məkanında öncül mövqelərdə qərarlaşmasına imkan vermişdir.

Hazırda ölkəmizdə mövcud olan pensiya təminatı sistemində bir sıra sosial sığorta ilə əlaqəli olmayan öhdəliklər sistemin maliyyə yükünü xeyli artırmaqla pensiya sisteminin xərclərinin, eləcə də dövlət büdcəsindən ayırımların (transfərtin) artımını şərtləndirmişdir. Nəticədə, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun təsdiq edilmiş büdcəsində xərclərin məbləği 2014-cü ildə 2928,5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da 2006-cı ildəki 589,5 milyon manatla müqayisədə 5 dəfə artmışdır. Həmin müddətdə dövlət büdcəsindən ayırımların (transfərtin) məbləği 6,8 dəfə artmaqla, 167 milyon manatdan 1142 milyon manata, cəmi xərclərdə xüsusi çəkisi isə 28,3 faizdən 39 faizə yüksəlmişdir. Göstərilənlərlə bağlı, pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişaf dövrü üçün maliyyə dayanıqlılığının daha da möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə müvafiq tədbirlər işlənilməli, sosial sığorta prinsiplərinə əsaslanmayan dövlət öhdəlikləri üzrə xərclərin maliyyə yükünün

sistemə təsiri tənzimlənməli, sosial sığorta haqları ilə sosial sığorta ödənişləri arasında əlaqə gücləndirilməlidir.

Yoxsulluğun azaldılması.

Yoxsulluq sosial və institusional məsələlərlə yanaşı, iqtisadi məsələləri də əhatə edən çoxşaxəli bir problemdir. Yoxsulluğun azaldılması yalnız iqtisadi siyasət sahəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində əldə edilməsə də, iqtisadi artım və makroiqtisadi sabitlik kimi məsələlər yoxsulluğun azaldılmasına zəmin yaradaraq, çoxşaxəli və davamlı inkişaf tempinin təmin edilməsində mühüm amildir.[23]

İqtisadi artımın davamlılığını təmin edən ən başlıca cəhətlərdən biri iqtisadi inkişafın sahəvi və coğrafi diversifikasiyasıdır. Bu baxımdan, qeyri-neft sektorunun inkişafı, həmçinin, regionların tarazlı inkişaf etdirilməsi xüsusi önəm daşıyır. Məhz dayanıqlı iqtisadi artım makroiqtisadi sabitliyin əsasını təşkil etməlidir.

Makro səviyyədə iqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılması ölkənin bütün dövlət xərclərinin davamlı və inflyasiya yaratmayan şəkildə idarə edilməsini tələb edir. Tədqiqatlar göstərir ki, inflyasiyanın sürətli artımı ilk növbədə əhalinin yoxsul təbəqələrinə daha ağır zərbə vuraraq, yoxsulluq həddindən bir az yuxarı səviyyədə olan ailələrin yoxsulluğa düşməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan makroiqtisadi sabitlik, davamlı olaraq iqtisadi artımın təmin edilməsi, ölkənin gəlir və xərclərinin səmərəli idarə edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Yoxsulluğun azaldılması hazırda beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında duran ümumbəşəri bir problemdir. Ölkəmizdə bu problemin həlli aktual olsa da, bu sahədə ciddi nailiyyətlərin əldə olunması üçün irimiqyaslı maliyyə resursları tələb olunurdu. Heydər Əliyevin neft strategiyasının həyata keçirilməsi, "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində ölkəmizə maliyyə vəsaitlərinin daxil olması yoxsulluqla ciddi mübarizəyə başlanmasına zəmin yaratdı.

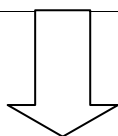
2.3.Dövlətin sosial strategiyasının normativ hüquqi əsasları

Qeyd edək ki, hər bir ölkədə sosial siyasətin tənzimlənməsi sistemi müəyyən hüquqi, təşkilati-idarəetmə və iqtisadi əsaslara malik olur. Hazırda Azərbaycan Respublikasında sosial siyasətin tənzimlənməsi sisteminin hüquqi əsasını ölkənin mövcud Konstitusiyası, Milli Məclisin qərarları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları və sərəncamları, müvafiq nazirliklərin və digər dövlət orqanlarının normativ aktların və iştirakçısı olduğumuz və tərəfdaş çıxdığımız beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Bu baxımdan, ölkəmizdə sosial siyasətin tənzimlənməsi sisteminin hüquqi-normativ bazasını aşağıdakı kimi göstərmək olar

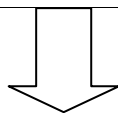
Şəkil 2.1

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın sosialyönümlüyünün tənzimlənməsinin hüquqi-normativ bazası:

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında və müvafiq Qanunlar əsasında ölkə Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş normativ aktlar,qaydalar,əsasnamələr

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş qaydalar,əsasnamələr,nizamnamələr,təlimatlar və digər normativ aktlar

Müvafiq nazirliklərin və digər dövlət idarəetmə orqanlarının(Əmək, və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi,Təhsil Nazirliyi,Səhiyyə Nazirliyi, İqtisadi

İnkişaf və s.)təsdiq etdikləri təlimatlar,sərəncamlar,əmrilər və digər normativ aktlar

Konstitusiyanın maddələrində, sosial həyatın müxtəlif sferalarında dövlətin öhdəliklərini təsbitdən müddəalar mövcuddur. Bunlardan əsaslan kimi sosial təminat, əmək, təhsil, mənzil,istirahət,sağlamlıq və s. hüquqlarını da göstərmək olar.

Elmi ədəbiyyatlarda sosial müdafiənin 3 əsas təşkilati-hüquqi forması göstərilir.Bunlar aşağıdakılardır:

- sosial sığorta sistemi;
- dövlət və bələdiyyələr tərəfindən göstərilən sosial yardım;
- xüsusilə həssas əhali qruplarına yönəlmiş müdafiə və xüsusi sosial tədbirlər.[30]

Sosial müdafiənin təşkilati-hüquqi formalarından biri sosial sığortadır.Bu forma bazar iqtisadiyyatı şəraitində keçmiş ölkələrin böyük əksəriyyətində digər formalarla müqayisədə daha geniş istifadə olunur.”Sosial sığorta” anlayışının əsasında sosial risklər və onların məcburi və könüllü sığortalanması dayanır.Sosial sığorta haqları sığortaedən və sığortaolunan şəxslər tərəfindən əmək haqqı nisbətə faizlərlə ödənilir.

Sosial müdafiənin digər elementi-hər hansı gəlir mənbəyi və beləliklə,məcburi dövlət sosial sığortası olmayan, yaxud gəlirinin məbləği qəbul olunmuş meyarlar baxımından yetərli olmayan aztəminatlı insanlara dövlət büdcəsi hesabına ödənilən ünvanlı dövlət yardımından və sosial müavinətlərdən ibarət sosial yardım sistemidir.Sosial yardım ünvanlı xarakter daşıyır, maddi təminat üçün başqa vəsait mənbələrinə malik olmayanlara verilir.Bu qəbildən olan şəxslər xüsusi yoxlama əsasında müəyyənləşdirilir və sosial yardım yalnız belə yoxlamadan sonra verilir.

Sosial müdafiənin üçüncü elementi sosial cəhətdən xüsusilə həssas əhali qruplarını(qaçqınlar, məcburi köçkünlər, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar, tənha ahıl vətəndaşlar və s.) əhatə edən sosial müdafiə və xüsusi sosial

tədbirlər sistemidir.Sosial müdafiənin təşkilati hüquqi formalarından biri əmək qabiliyyətli olmayan əhalinin bilavasitə dövlət təminatıdır.Bilavasitə dövlət təminatı dedikdə,xərclərin dövlət büdcəsi tərəfindən ödənilməsi, bu şəkildə təminat alan şəxslər kateqoriyasının, onların təmin olunma səviyyəsinin dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilməsidir.Hazırda respublikamızda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar tam dövlət təminatına götürülməklər.

Sosial müdafiənin təşkilati-hüquqi formalarından biri də provident fondların yaradılması, müəyyən şəraitin yaranma halı üçün vəsaitin məcburi toplanmasıdır.Belə fondlar ayrı-ayrı ölkələrdə (Asiya və Afrikanın müstəmləkə ölkələrində) mövcud olub, ümumdövlət təşkilatı sayılır.Provident fondların olması işləyən (gəliri olan) hər bir vətəndaşa özünün gələcək rifahı üçün fərdi yığımlar etmək imkanı verir.Onlar əmanət bankı tipli idarələr kimi fəaliyyət göstərir.Bu əmanətlərdən müvəqqəti itirmə, işi dayandırma, işsizlik hallarında istifadə olunur.

Sosial müdafiənin bir forması da insanların fərdi qaydada könüllü olaraq müxtəlif sığorta növlərindən istifadə etməsidir.Sosial müdafiənin bu forması məcburi qaydada deyil,bu münasibətlərdə iştirak edən şəxslərin sosial müdafiəsini həyata keçirmək öhdəliklərini öz üzərlərinə götürürlər.

Sosial müdafiə pul formasında, natural formada, eləcə də sosial müdafiə olunan şəxslərə göstərilən müxtəlif xidmətlər olu ilə həyata keçirilə bilər.Sosial müdafiə kompensasiya və profilaktik xəbərdaredici səciyyə daşıyır.

Qeyd edək ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi sosial siyasətin təşkilati-idarəetmə baxımından aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

-Əmək, sosial müdafiə, pensiya təminatı, demoqrafiya və miqrasiya sahəsində dövlət siyasətini hazırlamaq və qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirmək;

-Əmək qabiliyyətli əhalinin işgüzarlıq və təşəbbüskarlığının artırılması üçün rəruri şərait yaratmaq, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq

bütün müəssisə, idarə və təşkilatlarda çalışan işçilərin əmək və sosial hüquqlarının qorunmasını təmin etmək;

-İşsizliyin səviyyəsinin azaldılmasına, əmək bazarında zəif rəqabətli əhali qruplarının, xüsusilə gənclərin, çoxuşaqlı qadınların, qaçqın və məcburi köçkünlərin, əlillərin, şəhid ailəsi üzvlərinin, sərbəstləşdirilmiş işçilərin məşğulluğuna yönəldilmiş siyasəti həyata keçirmək;

-Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, dövlət və qeyri-dövlət müəssisələri ilə birgə yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönəldilmiş tədbirlər hazırlamaq, əmək ehtiyatların bazar şəraitinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə peşə hazırlığı mexanizmini təkmilləşdirmək;

-Əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət yardımının tənzimlənməsi üzrə təkliflər hazırlamaq, tənha ahıl vətəndaşlara və əlillərə sosial-məişət xidmətini təşkil etmək;

-Demoqrafiya, əmək və sosial müdafiə məsələləri üzrə elmi-tədqiqat və beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində işləri əlaqələndirmək və s.[51]

Mövcud təhsil qanunvericiliyinə görə təhsili idarə etmək üçün dövlət və ictimai özünüidarə orqanları sistemi yaradılır. Təhsil müəssisələrinin idarə olunmasında yerli dövlət orqanları, müvafiq elmi-pedaqoji kollektivlər, peşə yaradıcılıq ittifaqları, cəmiyyətlər və geniş ictimaiyyət iştirak edir. Bununla belə, təhsil sistemini idarə edən başlıca subyektlər Nazirlər Kabineti və Təhsil Nazirliyidir.

“Təhsil haqqında” Qanuna görə, Nazirlər Kabineti təhsilin strategiyasını müəyyənləşdirən əsas orqan olmaqla aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- təhsil Qanununun, bu barədə müvafiq qanunvericilik aktlarının və sənədlərin icrasına nəzarət edir;
- təhsil sisteminin idarə olunmasının təşkilat strukturunu müəyyən edir;
- təhsilin mərkəzi dövlət idarə strukturlarını yaradır və onlara rəhbərlik edir;
- dövlət idarəçiliyində olan peşə-ixtisas təhsili müəssisələrini yaradır, yenidən təşkil edir və ləğv edir;

- peşə-ixtisas təhsili müəssisələri üçün ixtisasların siyahısını təsdiq edir, sosial sifarişdən asılı olaraq belə ixtisaslar açır və bağlayır;

dövlət təhsil standartlarını təsdiq edir, təhsil barədə qəbul olunan sənədlərin həmin standartlara müvafiq olmasına nəzarət edir;

- təhsil müəssisələri, onların attestasiyası, akkreditasiyası və lisenziyalaşdırılması barədə dünya standartına müvafiq olan əsasnamələri təsdiq edir;

- təhsilin inkişafına dair dövlət həmçinin beynəlxalq proqramlar hazırlayıb həyata keçirir;

- təhsilin maliyyələşdirilməsi üçün milli gəlirdən pay ayrılması, təhsillə bağlı respublika büdcəsinin, təhsilin inkişaf fondlarının formalaşdırılması barədə təkliflər verir;

- təhsilin maliyyələşdirilməsinin dövlət normativlərini, təhsil sistemi işçilərinin əmək haqqının ödənilməsi qaydasını, əmək haqqı minimumunu, güzəşt və imtiyazları, tələbələrin təqaüdlə təmin olunmasının, digər kateqoriyalardan olan pedaqoji işçilərin, təhsil və tərbiyə alanların sosial müdafiəsinin norma və qaydalarını inüəyyən edir;

- təhsilin inkişafını stimullaşdıran vergi siyasəti yeridir;

- yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin attestasiyasının təşkil olunmasına rəhbərlik edir;

- təhsil sistemi işçiləri üçün fəxri adlar və mükafatların təsis olunması barədə məsələ qaldırır.

Sosial sahədə tətbiq edilən normativlər və standartlar dövlətin ali məqsədi olan insanların daha layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasına xidmət edir. Bu normativlər və standartlar, ilk növbədə ölkə konstitusiyasından, dövlətin tərəfdar çıxdığı ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrdən irəli gəlir və dövlətin sosial sahədə siyasətinin normallaşdırılmasına, meyarı və ölçüsünə çevrilir. Azərbaycanın sosial hüququnun təhlili aşağıdakı sosial normativlərin olmasını şərtləndirir:

- minimum istehlak səbəti, yaşayış minimumu;
- ehtiyac meyarı;
- minimum əmək haqqı;
- əmək pensiyasının baza hissəsi;
- ailədə adambaşına düşən orta gəlir;
- əmək pensiyasının orta aylıq məbləğinin orta aylıq əmək haqqı ilə nisbəti və s.

İstehlak səbətinə insanın sağlamlığını və həyat fəaliyyətini təmin etmək üçün tələb olunan zəruri ərzaq, qeyri-ərzaq məhsulları və xidmətlər daxildir.”Yaşayış minimumu haqqında”qanunun 3-cü maddəsinə əsasən minimum istehlak səbəti əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə, bir nəfərin və ya ailənin xərc maddələri üzrə aşağıdakı tərkibdə formalaşdırılır:

- 1.Ərzaq məhsullarının minimum toplusu;
- 2.Fərdi və ailəvi istifadə olunan qeyri-ərzaq mallarının minimum toplusu (geyim, ayaqqabı və dəftərxan ləvazimatı, təsərrüfat, mədəni-məişət, sanitariya əşyaları, dərmanlar və s.);
- 3.Xidmətlərin minimum toplusu (mənzil-kommunal, nəqliyyat, rabitə, məişət, təhsil, mədəni-maarif, mualicə-istirahət xidmətləri və s.).

İstehlak səbətinə görə yaşayış üçün zəruri olan aşağı həddin pulla ifadəsi təyin olunur.Bu zaman mal və xidmətlərin real qiymətləri əsas götürülür.İstehlak səbətinin pulla ifadəsi hökumət tərəfindən müəyyənləşdirilir.Bu zaman bazarda qiymətlərin dəyişməsi nəzərə alınır.Ərzaq mallarına, məcburi ödəncələr üzrə qeyri-ərzaq mallarına və xidmətlərə dair qiymətlər əsas götürülür.İstehlak səbəti haqqında Azərbaycan hökumətinin də bir sıra qərarları olmuşdur.

Yaşayış minimumu minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial normadır.Yaşayış minimumu sosial norma olaraq çox geniş tətbiq dairəsinə malikdir.Yaşayış minimumundan əsasən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunur:

- 1.Aztəminatlı ailələrə ünvanlı dövlət sosial yardımının göstərilməsi sisteminin formalaşdırılmasında və tətbiqində;

2.Aztəminatlı ailələrin rifahının yüksəldilməsi konsepsiyasının və Dövlət proqramlarının hazırlanmasında;

3.Əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və proqnozlaşdırılmasında;

4.Fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə və icbari ödənişlərə cəlb edilməyən həddinin əsaslandırılmasında;

5.Əhalinin pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində;

6.Dövlət büdcəsinin, yerli büdcələrin, büdcədən kənar dövlət fondlarının, qanunvericiliklə tənzimlənən qiymət və tariflərin formalaşdırılmasında.

Göründüyü kimi, yaşayış minimumu böyük nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir və o, sosial-iqtisadi həyatın ən müxtəlif sahələrinə nüfuz edir.

Yaşayış minimumunun məyyən edilməsi üçün əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə istehlak səbətinə daxil olan ərzaq məhsulları, qeyri ərzaq malları və xidmətlər orta bazar qiymətləri ilə, icbari ödənişlər isə normalaşmış faktiki məsrəflər əsasında hesablanır.

Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumu ildə birdə yenidən hesablanır və dövlət büdcəsi ilə birgə təsdiq edilir.2014 cü il üçün yaşayış minimumu ölkə üzrə 125 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 136 manat,pensiyaçılar üçün 103 manat, uşaqlar üçün 103 manat müəyyən edilmişdir.[10]

Yaşayış minimumu əmək haqqının minimum məbləğinin, pensiyaların baza hissəsinin, müavinətlərin, təqaüdlərin, digər ödənişlərin və ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədi ilə ehtiyac meyarının müəyyən edilməsinin əsasını təşkil edir.Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatlar ixtisassız əməklə məşğul olan işçilərinə əmək haqqını minimum əmək haqqı məbləğindən az olmayaraq ödənilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki,Azərbaycan dövləti minimum əmək haqqı və pensiyaların baza hissəsinin,ehtiyac meyarının həddinin mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumum səviyyəsiə yüksəldilməsini qarşısına hədəf kimi

qoymuşdur.Əmək pensiyalarının “Əmək pensiyalı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq artırılması və indeksləşdirilməsi pensiyaların yaşayış minimumuna çatdırılmasına və insanların real alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasına xidmət edir.

Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları dedikdə yaş-cins əlamətlərinə, sosial vəziyyətlərinə görə fərqlənən əhali qrupları (əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar, əlillər, uşaqlar, və s.) nəzərdə tutulur.

Minimum əmək haqqı qanunvericiliklə ixtisasız əməyə və xidmətə görə aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativdir.Eyni zamanda minimum aylıq əmək haqqı da 105 manat təşkil etməklə yaşayış minimumuna yaxınlaşdırılmışdır.

III FƏSİL: AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAVAMLI INKIŞAFINDA İQTİSADİYYATIN TƏNSİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ONUN REGIONAL ASPEKTLƏRİ.

3.1. Cəmiyyətin sosial siyasətinin prioritetləri və onun strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın sosialyönlüliyünün təmin olunması məsələsi nə qədər vacib olsa da, buna nail olunması bir o qədər də mürəkkəbliyi ilə seçilir. Belə ki, bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində iqtisadiyyatın vəziyyətinə çoxsaylı və müxtəlif xarakterli amillər təsir göstərir. Bunlardan əsasları kimi iqtisadi münasibətlərin yeni prinsiplər əsasında qurulması, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, milli iqtisadi və sosial maraqların qorunması, gəlirlərin səmərəli bölgüsü, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi və s. bu kimi digər amilləri göstərmək olar. Buna görə də, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın sosialyönlüliyünün təmin olunması üçün ilk növbədə, milli iqtisadiyyatın inkişaf potensialı, dünya təsərrüfat sistemində gedən qlobal proseslər, ölkənin konkret iqtisadi şəraiti və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məqsədyönlü siyasətin aparılması məqsədəuyğun hesab olunur. Bu isə öz növbəsində, ölkədə sosial iqtisadiyyatın beynəlxalq hüquq normalarına və mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanan və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini və perspektivlərini nəzərə alan mükəmməl və çevik tənzimlənmə sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Tədqiqatlar göstərir ki, müasir dövrdə, demək olar ki, bütün ölkələrdə sosial siyasətin tənzimlənməsi sistemləri mövcuddur. Azərbaycan Respublikasında sosial siyasətin tənzimlənməsi sistemi müstəqil olaraq dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkədə sosial sahədə hüquqi-normativ aktların qəbul edilməsi prosesindən başlanılmışdır. Qeyd etmək vacibdir ki, müstəqilliyin ilk illərindən ölkədə siyasi və sosial böhranın baş

verməsi, əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərin kəskin şəkildə pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Lakin, 1996-cı ildən etibarən ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olunması sosial sahədə də bir sıra zəruri göstəricilərin müsbət istiqamətdə dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə öz növbəsində müasir dövrün tələblərinə cavab verən çevik, işlək və ədalətli hüquqi-normativ, təşkilati-idarəetmə və iqtisadi tənzimlənmə sisteminin tədricən formalaşdırılması imkanlarını xeyli genişləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında iqtisadiyyatın sosial yönümlülüyü açıq aydın göstərilməsə də, bu istiqamətdə dünya təcrübəsinə əsaslanan mütərəqqi müddəaların olduğu da görünür.

18 mart 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ümumxalq referendum yolu ilə edilən əlavələr və dəyişikliklər nəticəsində iqtisadi siyasətin sosialyönümlülüyü müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının “Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir”. [1]

İqtisadiyyatın sosialyönümlülüyünün təmin edilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri minimum əmək haqqının dövlət tərəfindən tənzimlənməsidir. Bununla əlaqədar qeyd edək ki, son illər minimum əmək haqqının bir neçə dəfə artırılmasına baxmayaraq, onun səviyyəsi yoxsulluq həddini müəyyən edən səviyyədən hələ də aşağıdır.

Ölkə prezidentinin 5 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamına əsasən təsdiq edilmiş “Yaşayış minimumu haqqında” qanun Azərbaycan Respublikasında yaşayış minimumunun müəyyənləşdirilməsinin, ona dövlət təminatının, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq yaşayış minimumunun yüksəldilməsinin prinsiplərini və qaydalarının müəyyən edilməsi üzrə atılan növbəti addımdır. Bu qanuna əsasən, onun məqsədləri üçün istifadə edilən əsas anlayışlar, yaşayış minimumunun təyinatı, minimum istehlak səbətinin formalaşdırılması və ona

yenidən baxılması və tədqiqi qaydaları, ölkədə əmək haqqının, pensiyaların minimum məbləğinin, müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial ödənişlərin müəyyənləşdirilməsi zamanı yaşayış minimumunun nəzərə alınması məsələləri öz əksini tapmışdır. Burada göstərilir ki, ölkə əhalisinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumu ildə bir dəfə yenidən hesablanır və dövlət büdcəsi ilə birgə təsdiq edilir.

Fikrimizcə, belə vacib bir qanunun qəbul edilməsi ilə yanaşı, onun səmərəli fəaliyyəti üçün işlək mexanizmin də yaradılması məqsədəuyğundur. Belə mexanizmlər kimi əhalinin gəlirlərini bəyan etməsi (deklarasiyası) mexanizminin işlənilməsi və tətbiq edilməsi də nəzərdə tutulmaqla vətəndaşların gəlirlərinin fərdi uçot sisteminin qurulması üçün zəminin yaradılmasını göstərmək olar. Eyni zamanda, bu addımın əhalinin sosial müdafiə sistemində şəffaflığın yaradılması və həmçinin, onun ünvanlılığını təmin edə biləcək bir vasitə kimi də qeyd etmək olar.

Aparılan iqtisadi islahalar çərçivəsində sosial siyasətin müvəffəqiyyətinin əmin olunması üçün ilk növbədə, cari qiymətlərlə əmək haqqının uzlaşdırılmasını tələb edir. Başqa sözlə, əmək haqqı sistemini tənzimləməklə, mövcud iqtisadi sistemin transformasiyasına minimal sosial gərginliklə nail olmaq olar.

Sosial siyasətin ən həssas və eləcə də son dərəcə vacib istiqamətlərindən biri də pensiyaçılara diqqətin artırılması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkədə orta aylıq pensiya məbləği son on ildə 9,2 dəfə, minimum pensiya alanların, ailə başçısını itirənlərin, şəhid ailələri üzrə nəzərdə tutulan pensiyalar 7,1 dəfə, “20 yanvar” əlillərinin və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün müdafiəsi ilə əlaqədar əlil olanların pensiyalarına hesablanan aylıq mavinətləri orta hesabla 50%-ə qədər artmışdır.

Məlumdur ki, sərbəst bazar münasibətləri iqtisadi səmərəliliyin yüksəlməsini şərtləndirsə də, cəmiyyətdə sosial ədaləti, o cümlədən əhalinin aztəminatlı hissəsinin (ahıllar, əlillər, uşaqlar, xəstələr, ailə başçısını itirmiş ailələr, tək valideynlər, çox-uşaqly ailələr, tələbələr, işsizlər və s.) sosial müdafiəsini təmin edə bilmir. Ona görə də bu sahədə də dövlət tənzimlənməsi obyektiv zərurətə çevrilir.

Bunun üçün dövlət özünün səmərəli sosial müdafiə sistemini yaradır və əhalinin sosial müdafiəyə ehtiyacı olan aztəminatlı təbəqələrinə mütəmadi olaraq ünvanlı sosial yardım göstərir.

Qeyd etmək vacibdir ki, 1995-ci ildən başlayaraq beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarının (xüsusən, Dünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun), proqramlarının (xüsusən, İnkişaf Proqramının-UNDP) və sair qurumlarının, həmçinin digər beynəlxalq təşkilatların texniki və maliyyə dəstəyi ilə ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına, struktur yenidənqurulması aparılmasına, iqtisadi artımın bərpa olunmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş bir sıra proqramlar hazırlanmış və həyata keçirilməyə başlanılmışdır. Dünyada mövcud olan yoxsulluq probleminin qlobal miqyasda həll edilməsi üçün BMT-nin təşkilatçılığı ilə 147 ölkənin başçısı 2000-ci ilin sentyabrında Nyu-Yorkda Minilliyin Sammitinə toplaşaraq, Minilliyin İnkişaf Maqsədlərini əks etdirən birgə Bəyannamə imzalamışlar. Həmin Bəyannaməyə əsasən 2015-ci ilə qədər dövlətlər yoxsulluğun azaldılması məsələlərini ölkələrinin öhdəlikləri kimi müəyyənləşdirmişlər. Nəzərdə tutulan vəzifələri həyata keçirmək üçün 18 hədəfi və 48 göstəricini özündə əks etdirən 8 qlobal məqsəd müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd olunanlar nəzərə alınaraq, “Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Programı (2008-2015-ci illər)” hazırlanmış və artıq həyata keçirilmişdir. Bu proqramda BMT-nin Minilliyin Bəyannaməsində qarşıya qoyulan “Minilliyin inkişaf məqsədləri”nə istinad edilməklə ölkədə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilməsi zəruri olan kompleks siyasət tədbirləri və onların həyata keçirilməsi mexanizmləri müəyyənləşdirilmiş və siyasət matrisində əks olunmuşdur.

Proqramda Ölkədə yoxsulluğun azaldılması davamlı iqtisadi inkişaf ilə əlaqələndirilməklə, əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının artırılması üçün əlverişli mühit yaradılmasına xidmət etmişdir. Başqa sözlə, ehtiyatların məhdudluğu nəzərə

alınaraq, onların müxtəlif sosial məqsədlər üçün ünvansız paylanmasının səmərəsiz olduğu, bu yolun gələcəkdə həmin ehtiyatların özlərinin getdikcə azalmasına və sosial vəziyyətin, müvəqqəti yaxşılaşmasına baxmayaraq, davamlı olaraq yaxşılaşmaq imkanlarını itirəcəyinə səbəb olacağı əsaslandırılaraq, davamlı inkişafa xidmət edən şəkildə səmərəli istifadə olunması ön plana çəkilir. Bunun üçün, hazırki şəraitdə makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması və davamlı inkişaf potensialının gücləndirilməsi, o cümlədən sahibkarlar üçün investisiya mühitinin və kredit təminatının yaxşılaşdırılması, infrastrukturun (o cümlədən, yollar, kommunal xidmətlər, rabitə, meliorasiya və s.) inkişafı, insan resurslarının inkişafına investisiya qoyuluşunun artırılması (əsas səhiyyə və təhsil xidmətləri üzrə keyfiyyətin və həmin xidmətlərdən istifadə üçün bərabər imkanların yaxşılaşdırılması), kənd təsərrüfatı və regional inkişafın dəstəklənməsi, ətraf mühitin mühafizəsinin yaxşılaşdırılması, enerji sahəsində islahatlar aparılması, turizmin təşviq olunması istiqamətində nüvəfiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ölkədə bu istiqamətlərdə qəbul edilmiş digər vacib proqramlardan biri kimi Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) -ni da xüsusi olaraq qeyd etmək olar. Bu proqramda aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunur:

- müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq;
- yeni resurslardan istifadənin səmərəsini artırmaq;
- regionların inkişafı üçün yeni zəruri infrastrukturun yaradılmasını və inkişafını təmin etmək;
- aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək;
- investorların regionlara cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etmək;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasını həvəsləndirmək;
- əhəlinin kommunal xidmətlərlə təminatını yaxşılaşdırmaq.[24]

Bu proqramdan sonra 2008-ci ildə Ümumi Daxili Məhsul 2003-cü illə müqayisədə 2,3 dəfə artaraq 15,26 milyard manat, Ümumi Daxili Məhsulun adambaşına düşən həcmi 1578 ABŞ dolları, qeyri-dövlət sektorunun Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisi 85 faiz təşkil etməsi proqnozlaşdırılırdı. Lakin həmin dövrdə neftin qiymətinin kəskin sürətdə artması nəticəsində proqnozlardan daha yuxarı bir göstərici əldə edildi. Belə ki, 2008-ci ildə ölkədə ÜDM 40 milyard manatdan çox olmuşdur. 2004-2008-ci illərdə ÜDM-un strukturunda bütün sahələrin, o cümlədən kənd təsərrüfatının artım tempi orta hesabla 10-15 faiz səviyyəsində olacağı ərzində kənd təsərrüfatı istehsalının real artımı 62,5 faiz təşkil etməsi gözlənilirdi. Lakin ötən beş il ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım olmuşdur. Bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşunun həcmi 16,8 mlrd. ABŞ dollarına çatması, bunun da təxminən 60 faizi regionlara yönəlməsi proqnozlaşdırılırdı. Halbuki ölkə iqtisadiyyatının inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla qoyulmuş investisiyanın həcmi son beş ildə 33,5 mlrd. manat təşkil etmiş, bunun 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi isə xarici investisiyalar olmuşdur. 2008-ci ildə istifadə edilmiş investisiyanın həcmi 2003-cü il səviyyəsini 3 dəfə üstələmiş, adambaşına düşən investisiyanın həcmi 2003-cü illə müqayisədə 605,8 manat çox olmuşdur. 2003-cü ildə ümumi investisiyaların həcmində daxili investisiyaların payı 24,8 faiz olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 78,6 faiz təşkil etmişdir. Bu proqram dövründə planlaşdırılan 600 min yerinə nisbətən həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 766 mindən çox yeni, o cümlədən 547,5 min daimi iş yeri açılmışdır. Bu dövrdə respublikada 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmışdır ki, bunun da 40 faizə qədəri regionlarda fəaliyyət göstərir. Yeni yaradılmış müəssisələrin 88 faizdən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edir.

İcrasına 2004-cü ildən başlanılmış bu proqramın əsas məqsədlərindən biri də ölkənin regionlarında yaşayan vətəndaşların mənəvi ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsi və onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması təşkil etmişdir. Proqramda ölkənin regionlarında yeni iş yerlərinin yaradılması vasitəsilə əhalinin

məşğullüğünün təmin edilməsi, yerli istehsalın genişləndirilməsi, əsasən, dağ rayonlarında məskunlaşan əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sağlamlığın bərpası və həmçinin, istirahət üçün turizm və sanatoriya-kurort sisteminin inkişafının sürətləndirilməsi, pensiyaların və digər sosial müavinətlərin əhaliyə vaxtında və rahat çatdırılmasının təmin edilməsi, təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, xarici ölkələrdə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan vətəndaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gənc ailələrin məşğulluğu və onların faydalı əməklə məşğullüğünün təbliği, istedadlı gənclərin müasir peşə və ixtisaslara yiyələnməsinə şərait yaradılması və s. bu kimi istiqamətlərdə sosial məsələlər həyata keçirilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı(2004-2008-ci illər”nin) uğurlu icrası bütün regionların inkişafında yeni bir mərhələnin yaranmasına səbəb olmuş, formalaşmış əlverişli iqtisadi mühit ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində başlanmış tədbirlərin davam etdirilməsi zərurətini yaratmışdır.Ölkədə qeyri neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olunması məqsədilə 2004-cü ildən başlanmış tədbirlərin davam etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”təsdiq edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsinə yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır.

2009-2013-cü illəri əhatə edən dövlət proqramında aşağıdakı prioritet istiqamətlər müəyyən edilmişdir:

-ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;

-infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

-sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;

-iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;

-ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;

-muasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması,mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlar uyğunlaşdırılması;

-əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması ;

-əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

-yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.[25]

Qeyd edək ki, istənilən makroiqtisadi səviyyədə sosial tənzimlənmə əsasən büdcə-vergi siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirilir. Azərbaycan iqtisadiyyatında 1995-ci ildən sonra makroiqtisadi sabitlik yarandıqdan sonra bu istiqamətdə sosial yönümlü tədbirlər daha çox ikinci istiqamətdə, yəni büdcə-vergi tənzimlənməsi üzrə həyata keçirilməsi zəruridir. Bunun üçün də hazırda Azərbaycanda sosial siyasətin tənzimlənməsinin iqtisadi əsasları kimi aşağıdakıların araşdırılması məqsədəuyğun hesab edirik:

-Dövlət büdcəsinin sosial məsrəfləri;

-Dövlət sosial müdafiə fondunun sosial məsrəfləri;

-Neft fondunun sosial məsrəfləri.

İndi isə göstərilən istiqamətlər üzrə aşağıdakı təhliləri həyata keçirək. Bunun üçün ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin sosial xərclərini təhlil edək. 2015-ci il dövlət büdcəsinin xərclərində sosial yönlü xərclərin (büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatına uyğun olaraq əməyin ödənişi,pensiya və

müavinətlər, dərman, sargı ləvazimatları və materiallarının, ərzaq məhsullarının alınması üzrə xərclərin cəmi) xüsusi çəkisi 27,6 faiz olmaqla, 2014-cü illə müqayisədə 1,1 faiz-bənd artmışdır. Mütləq ifadədə bu məqsədə 5826,4 mln. manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2014-cü ilə nisbətən 489,2 mln. manat və ya 9,2 faiz, 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə isə 920,0 mln. manat və ya 18,8 faiz çoxdur.

2015-ci il dövlət büdcəsində elm, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və sosial təminat, incəsənət, mədəniyyət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən xərclər üçün 5019,6 mln. manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 2014-cü ilə nisbətən 110,1 mln. manat və ya 22 faiz, 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə isə 820,7 mln. manat və ya 19,5 faiz çoxdur.

Təhsil xərcləri üçün ayrılmış vəsaitin 898,3 mln. manatı və ya 52,5 faizi ümumi təhsil xərclərinin, 525,7 mln. manatı və ya 30,7 faizi təhsil sahəsində digər müəssisə və tədbirlərin (2014-cü illə müqayisədə 41,8 mln. manat və ya 8,6 faiz çox), 165,6 mln. manatı və ya 9,7 faizi məktəbəqədər təhsil xərclərinin (2014-cü illə müqayisədə 14,2 mln. manat və ya 9,4 faiz çox), 39,2 mln manatı və ya 2,3 faizi ali təhsil xərclərinin (2014-cü illə müqayisədə 6,2 mln. manat və ya 18,9 faiz çox), 44,6 manatı və 2,6 faizi orta ixtisas təhsil xərclərinin (2014-cü illə müqayisədə 0,2 mln. manat və ya 0,4 faiz çox), 34,3 mln. manatı və ya 2,0 faizi ilk-peşə ixtisas təhsilin, (2014-cü illə müqayisədə 0,1 mln. manat və ya 0,4 faiz çox), 3,5 mln manatı və ya 0,2 faizi əlavə təhsilin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir.[29]

Ölkədə əhalinin sosial problemlərinin həlli, o cümlədən pensiya və müavinətlərin, ünvanlı sosial yardımın, məcburi köçkünlərin sosial məsələlərinin və digər sosial tədbirlərin maliyyə təminatı üçün 2015-ci ilin dövlət büdcəsində sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri üçün 2040,5 mln. manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır, ki bu da 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 290,2 mln. manat və ya 16,6 faiz çoxdur.

2015-ci ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə ayrılan vəsaitin 1100,0 mln. manat Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu vasitəsilə həyata keçirilən əmək pensiyalarının maliyyələşdirilməsinə, 548,4 mln. manatı (2014-cü ilə nisbətən 41.6 mln. manat və ya 8.2 faiz, 2013-cü ilin faktiki icrasına nisbətən 90,3 mln. manat və ya 19,7 faiz çox) Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun müvafiq orqanları vasitəsilə həyata keçirilən sosial müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial xarakterli ödənişlərin, 224,5 mln. manatı (2014-cü ilə nisbətən 2.3 mln. manat və ya 1,0 faiz, 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 12,7 mln. manat və ya 6,0 faiz çox) Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi vasitəsilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir.

Bununla yanaşı, 2015-ci il dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərində də sosial müdafiə və sosial təminat təyinatlı infrastrukturulara aid olan investisiya layihələri üzrə müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə 10388,0 mln. manat transfert nəzərdə tutulur ki, bu da cari ilin proqnozuna nisbətən 1051,0 mln. manat və ya 11,3 faiz çoxdur.

3.2. Azərbaycan Respublikasının sosial inkişafında yoxsulluğun azaldılmasına yönəldilən sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsi göstərir ki, bütün dünyada, eləcə də Azərbaycanda (xüsusilə müstəqillik illərinin əvvəllərində) yoxsulluq problemi çox ciddi xarakter almışdır. Odur ki, yoxsulluqla mübarizə bir çox beynəlxalq təşkilatların prioritetinə çevrilmişdir. Bu baxımdan yoxsulluğun azaldılması üzrə həyata keçirilən tədbirlərdə yalnız iqtisadi aspekt deyil, həmçinin siyasi və hüquqi amillər də nəzərə alınmalıdır. Lakin problemlə bağlı əsas diqqət dövlət tərəfindən əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməlidir. Bu

zaman iqtisadi inkişafın ölkə üzrə bərabər paylanması, həyata keçirilən sosial müdafiə sisteminin daim təkmilləşdirilməsi və sosial yardım proqramlarının effektivliyinə nail olunması əsas ötürülməlidir.

Yoxsulluğun yaranma səbəbi kimi ilk növbədə əhali gəlirlərində baş verən proseslər göstərilir. Belə ki, ölkə əhalisinin gəlirləri artdıqda elə onun bütün təbəqələrinin gəlirləri bərabər sürətlə çoxalmır. Əsas etibarilə kasıb təbəqənin gəlirləri aşağı tempə artır. Nəticədə gəlirlərin qeyri-bərabər bölgüsü sosial gərginlik yaratmaqla əvvəlcə ölkə daxilində, sonra isə beynəlxalq miqyasda sabitliyin pozulmasına səbəb olur. Bəzi hallarda isə iqtisadi artım yoxsulluq problemini daha da kəskinləşdirir. İqtisadi artım o zaman səmərəli ola bilər ki, o, yoxsul əhalinin tələbatlarını ödəyə bilsin.

Qeyd edək ki, ölkədə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasətin başlıca həlqələrindən biri də yaşayış minimumunun düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Qeyd etdiyimiz kimi yaşayış minimumu, minimum istehlak səbətinin dəyərini və icbari ödənişləri özündə cəmləşdirən xərclərin məcmusunu təşkil edir. Yəni bu hədd yoxsulluğun müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan əsas normadır və dövlətin yoxsulluqla mübarizə siyasəti ilə bağlı olan mühüm sosial normativ kimi qəbul edilməlidir.

Bildiyimiz kimi, hazırda Azərbaycanda yaşayış minimumu minimum istehlak büdcəsini üstələyir. Yüksək rifah büdcəsi insanın sosial və fizioloji tələbatlarının tam şəkildə təminatına, həmçinin icbari ödəniş və yığımlara, büdcənin saxlanması üçün zəruri olan əmanətlərin formalaşmasına təminat verən səmərəli xidmət və rifah dəstindən ibarətdir. Yüksək rifah büdcəsi insanın hərtərəfli inkişafına imkan verən resurslardan yararlanmağa şərait yaradır. Bura insanın seçim imkanının genişliyi, uzun və sağlam ömür yaşaması, təhsil almaq və ləyaqətli ömür sürmək imkanları daxildir. Buna görə də ona sosial siyasətin müvəqqəti aləti kimi baxılır. Bu, iqtisadiyyatı böhran vəziyyətindən çıxarmaq üçün məhdud dövr ərzində istifadə olunmaq məqsədini güdür və insan üçün yalnız ən zəruri olan xidmətlərin

istehlakının minimal mümkün həddini xarakterizə edir. Lakin ölkənin iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olaraq həyat səviyyəsi göstəricilərinin daim yüksəldilməsi yaşayış minimumunun da artımına müsbət mənada təsir göstərir. Belə ki, yaşayış minimumu yalnız əhalinin maddi və mənəvi ehtiyac normasının minimal həcmnin qiymətləndirilməsi üçün deyil, həmçinin yoxsulluq həddinin müəyyən edilməsində, minimum əmək haqqı, pensiya, müavinət və digər sosial vəsaitlərin ödənilməsində istifadə olunur.

Minimum istehlak büdcəsi insanların maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi prosesidir. Minimum istehlak büdcəsi insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusudur.[9]

Yoxsulluğun ölçülməsini gəlir imkanları ilə xarakterizə edərkən ilk olaraq insanların onu əldə etməsi üçün hansı vasitələrdən yararlanmasını öyrənmək vacibdir. Bu zaman əhalinin səhiyyə, təhsil və digər zəruri xidmətlərindən istifadə imkanları araşdırılmalıdır. Fikrimizcə, dövlət yoxsulluğun uzaq perspektivdə azaldılması üçün əhalinin təhsil və səhiyyə imkanlarını genişləndirməlidir. Məlumat üçün bildirək ki, DB-nin 1990-cı il «Dünya inkişafı haqqında hesabat»ında da yoxsulluqla mübarizədə fiziki kapitaldan əlavə təhsil və səhiyyəyə diqqətin artırılmasının zəruriliyi qeyd olunmuşdur.[40]Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, təhsilin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yuxarı həddə olması gəlirlərin də yüksək olmasına zəmin yaradır. A.Muradov təhsilin dərəcəsinin artmasını məşğulluğun təmin olunması imkanlarının genişlənməsinə, pul gəlirlərinin çoxalmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə və yoxsulluğun azalmasına xidmət etdiyini bildirir və təhsilin yoxsulluq riskinin azaldılmasında mühüm rol oynadığını qeyd edir.

Təcrübə göstərir ki, yaxşı təhsilli və sağlam insanın gəlir əldə etmə imkanları yüksək olur. Əks təqdirdə, yəni lazımi dərəcədə olmayan sağlamlıq və təhsil səviyyəsi, kifayət qədər qidalanmama əmək məhsuldarlığını aşağı salır. Ümumiyyətlə insanın təhsili onun yoxsulluq həddində yaşaması və yaxud da

həyatının təminatlı və sağlam yaşamasını şərtləndirir. Bu baxımdan yoxsulluqla mübarizədə təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir.

Təhsilə ayrılan investisiyalar davamlı iqtisadi artıma təminat verməklə yanaşı, bərabərsizliyi aradan qaldırmaqla yoxsulluğun azaldılmasına şərait yarada bilər. Aparılmış tədqiqat materiallarından məlum olmuşdur ki, 1 il orta təhsil fərdi gəlirin 10% artımına səbəb olur. Məhz bu baxımdan son illər dünyanın bir çox ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının da qoşulduğu «Təhsil hamı üçün» Proqramı 2015-ci ilə qədər hər bir oğlan və qızın tam ibtidai təhsilə riyələnməsini nəzərdə tutur. Fikrimizcə, bu cür proqramların həyata keçirilməsi əhalinin, xüsusilə də onun aztəminatlı hissəsinin təhsil və səhiyyə xidmətlərindən istifadə imkanlarının yaxşılaşdırmaqla yoxsulluğun azaldılmasını göstərir. Əhalinin gəlir əldə etmə imkanlarının çoxalması isə öz növbəsində təhsilin və səhiyyənin də inkişafına xidmət edir. Belə ki, gəlirlərin çoxalması nəticəsində insanların səhiyyə xidmətlərindən istifadəsi və təhsil alması üçün daha yaxşı şərait yaranır və insanlar bu sahələrə daha çox pul xərcləyirlər. Nəticədə əhalinin intellektual səviyyəsi yüksəlir, sağlamlığı artır, bunlarla yanaşı onların yoxsulluq riski aşağı düşür.

Göründüyü kimi, əhalinin yoxsulluğu ilə onların təhsili və sağlamlığı arasında sıx bağlılıq vardır. Yoxsul insanlar qida çatışmazlığı üzündən sağlamlıqları və onun bərpası ilə bağlı bir sıra problemlərlə üzləşirlər. Düzdür son illərdə dövlət büdcəsindən səhiyyə sektoruna ayrılan vəsaitlərin həcmi bir neçə dəfə artırılmış, yeni xəstəxanalar istifadəyə verilmiş, təmir edilmiş və zəruri avadanlıqlarla təmin edilmişdir. Lakin bir çox hallarda yoxsul insanların bu xidmətlərdən yararlanmaq imkanları məhdud olur. Bundan başqa büdcədən səhiyyəyə çəkilən adambaşına xərclərin azlığı, tibbi xidmət xərclərinin Azərbaycan reallığı ilə uzlaşmaması yoxsul insanların vəziyyətini ağırlaşdırır.

Yoxsulluğun azaldılması istiqamətində aparılan tədbirlər sırasında təhsil və səhiyyə sahəsində islahatların tələb olunmasına baxmayaraq, yeni iqtisadi-siyasi münasibətlər sisteminə daxil olmuş ölkələrdə radikal islahatların həyata keçirilməsi mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Bu baxımdan islahatlar təhsil və səhiyyə

xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin artması və iqtisadi yüksəlişin səviyyəsi ilə əlaqəli həyata keçirilməlidir. Bu isə insan kapitalının inkişaf etdirilməsinə şərait yaradar.

Hazırda insan inkişafı problemləri aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır.

- Gəlirlərin və iqtisadi artımın yüksəlməsinə yönəlmiş iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi olan məhsuldarlıq;

Qabiliyyətlərin tətbiq edilməsində və nemətlərin istifadə edilməsində

- bərabərlik kimi başa düşülən bərabərlik;
- Yalnız indiki nəsillər üçün deyil, həm də gələcək nəsillər üçün sivilizasiya imkanlarına çatmağı təmin edən sabitlik;
- İnkişafın yalnız insanların mənafeyi üçün deyil, həm də onların səyi nəticəsində həyata keçirilməsini nəzərdə tutan imkanların genişləndirilməsi.

“Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat”da qeyd edilir ki, davamlı insan inkişafı milli, sosial və iqtisadi inkişafın planlaşdırılmasının əsas hissəsinə çevrilərək tərkibinə yoxsulluğun aradan qaldırılmasını da daxil etmişdir. «İnsan seçiminin genişləndirilməsi konsepsiyası»nın əsasında isə rifah halı, adambaşına düşən gəlir deyil, insanların özləri üçün layiq bildiyi həyatı yaşamaq imkanı durur. Bu konsepsiya inkişafın əsas qüvvəsini insanın imkanlarının genişləndirilməsində görür. Bu nöqteyi-nəzərdən maddi sərvətlərə olan baxış da dəyişir. Uzun müddət o, ölkənin inkişafında mühüm amil kimi qiymətləndirilmişdir. İnsan inkişafı Konsepsiyası iqtisadi artımla insan inkişafının əlaqəsini 4 üsul ilə optimallaşdırmağı təklif edir:

1. İnsanların öz imkanlarını reallaşdırmaq üçün istehsal və maddi nemətlərin bölgüsündə iştirakını təmin etmək məqsədilə təhsilə, səhiyyəyə, peşə hazırlığına investisiyaların artırılması;
2. İİP-nin maddi əsasını təmin edərək sərvətlərin və gəlirlərin daha ədalətli bölgüsü;
3. Sosial sahənin iqtisadi bazasını gücləndirməklə sosial xərclərin dəqiq tarazlaşdırılmasının əldə olunması;

4. İnsanların sosial, siyasi və iqtisadi sahələrdə seçim imkanlarının artırılması və bu zaman imkanları müxtəlif səbəblər üzündən məhdudlaşdırılan əhali qruplarına daha çox diqqət yetirilməsi ;

Qeyd etmək lazımdır ki, 2006-2015-ci illərdə məşğulluq strategiyasının məqsəd və vəzifələri kimi insan inkişafına xidmət edən kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı ixtisasartırma şəbəkəsinin fəaliyyətini dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırmaq və bu strategiyayı iki mərhələdə reallaşdırmaq tutulur. Lakin bilavasitə insan kapitalının yüksək inkişaf səviyyəsini təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin 2011-2015-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələdə həyata keçirilməsi fikrimizcə düzgün hesab edilə bilməz. Belə ki, insan inkişafının səviyyəsinin daim diqqət mərkəzində olması istər fərdin, istər ölkə vətəndaşlarının, istərsə də bütün dünya əhalisinin rifah halının yaxşılaşmasına və davamlı tərəqqiyə nail olunmasına zəmin yaradır.

Təsadüfi deyil ki, son illərdə insan inkişafı problemləri çərçivəsində insan yoxsulluğu indeksi hesablanmağa başlanmışdır. Bu indeks inkişaf etməkdə olan və sənayecə inkişaf etmiş dövlətlər üçün müxtəlif göstəricilər əsasında hesablanır. Əgər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu indeksin hesablanmasında 40 yaşa qədər ömür sürə bilməyən insanların ümumi əhalinin tərkibində xüsusi çəkisi; yaşlı əhalinin tərkibində savadsızlıq səviyyəsi və həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstərici kimi içməli su ilə təmin olunmayan insanların, səhiyyə xidmətindən istifadə edə bilməyən, beş yaşına qədər çəkisi qeyri-normal olan uşaqların əhalinin tərkibində xüsusi çəkisi kimi göstəricilərdən istifadə edilirsə, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə isə 60 yaşa qədər ömür sürə bilməyənlərin; savadsızların; yoxsulluq həddində yaşayanların; 12 aydan çox işləməyən iş qüvvəsinin əhalinin ümumi sayına faiz nisbətini xarakterizə edən rəqəmlər əsas götürülür.

Məlum olduğu kimi insan kapitalının formalaşmasında ailə və ev təsərrüfatları əhəmiyyətli rol oynayırlar. Bu baxımdan indiki şəraitdə insan kapitalının formalaşmasına əlverişli şəraitin yaradılması və bu istiqamətdə dövlət siyasətinin gücləndirilməsi vacibdir. Çünki, insan kapitalının formalaşdırılması, ilk

növbədə, yaradılmış əlverişli şərtlərlə əlaqədardır. Belə ki, burada ailə büdcəsi və ondan istifadə, həmçinin təsərrüfatın idarə olunması əsas götürülməlidir. İnsan kapitalının istehsalı prosesində isə demografik amillər, onların təhsil və səhiyyə xidmətlərindən yararlanması, mədəni-məişət imkanlarından hansı dərəcədə istifadə edilməsi əhəmiyyətli yer tutur. Yaradılmış insan kapitalının realizə prosesi isə ev təsərrüfatı üzvlərinin həm fərdi, həm də korporativ qaydada bazar münasibətlərində iştirakı ilə baş verir. Burada həmçinin ailə biznesinin hansı səviyyədə olması əsas rol oynayır. Beləliklə, insan kapitalının cəmiyyətdə rolu və iştirakı qapalı bir sistem olduğundan ona çəkilən xərclərin və yığımının ödənilməsi prosesi bərpa olunduqdan sonra təkrar istehsal mərhələsi həyata keçməyə başlayır.

Beləliklə, yoxsulluqla mübarizə üzrə hazırlanan müxtəlif proqram və iqtisadi, sosial, hüquqi islahatlarda, aparılan siyasətdə ilk növbədə insan amili, onun öz hüquq və imkanlarını həyata keçirməsinin hansı səviyyədə olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi, yoxsulluğu yaradan amillər sırasına sosial amillər də daxildir. Hökumət yoxsul vətəndaşların rifah halının yaxşılaşdırılması üçün onlara sosial yardım göstərir. Bu tədbirlərə ayrılan vəsaitlər əsasən dövlət büdcəsində təsbit olunmaqla həyata keçirilir. YADİDP-də əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ötrü sosial təminat sahəsində ciddi islahatların aparılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. Bu məqsədlə ünvanlı sosial yardım və sosial islahatların həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Sosial təminat sistemi sosial sığorta və sosial yardım növlərinə ayrılır ki, birinci təminat növü işləyən əhali tərəfindən ödənilən sosial sığorta ayırmaları hesabına, İkincisi isə dövlət büdcəsi hesabına yoxsul əhalinin rifah halının yüksəldilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, sosial təminatın əsas funksiyası cəmiyyətin əmək qabiliyyətli olmayan üzvlərinin həyat səviyyəsinin kəskin surətdə aşağı düşməsinin qarşısını almaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə respublikamızda sosial təminat sistemində islahatlar aparılır. Bu islahatların tərkib hissəsi kimi 7 fevral 2006-cı il «Sosial müavinətlər haqqında» və «Əmək pensiyaları haqqında» Qanunların qəbulundan

sonra sosial müavinətlər və əmək pensiyaları bir-birindən ayrılmışdır.

Sosial müavinətlər - ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaitidir. Aylıq müavinətlər - yaşa, əlilliyə, 16 yaşadək əlil uşaqlara, ailə başçısını itirməyə görə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə, üç yaşınadək uşağa qulluğa, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərin 16 yaşadək (ümumi təhsil müəssisələrində əyani təhsil alanlar üçün 16 yaşadək) uşaqlarına, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə), bir yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə, dövlət qulluqçularına ömürlük verilən müavinətlərdir.

Birdəfəlik müavinətlərə isə radiasiya qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkərək əlil olmuş şəxslərə müalicə üçün, uşağın anadan olmasına görə və dəfn üçün ödənilən vəsaitlər daxildir.

Son illər əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində ayrı-ayrı müavinətlər üzrə artımlar müşahidə olunmuşdur.

Cari ilin ötən dövründə respublika əhalisinin 4,4 faizinə və ya 421245 nəfərə aylıq və birdəfəlik sosial müavinət təyin olunub ödənilmişdir. Sosial müavinət alanların 333750 nəfəri və ya 79,2 faizi aylıq, 87495 nəfəri və ya 20,8 faizi isə birdəfəlik sosial müavinət alanlardır. Bundan əlavə, 50896 nəfərə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müxtəlif Fərman və Sərəncamlarına əsasən Prezident təqaüdləri təyin olunaraq ödənilir. Bununla bərabər, 2014-cü ilin on bir ayı üzrə penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş, tibbi və sosial yardıma ehtiyacı olan 3971 nəfərə birdəfəlik pul müavinəti təyin edilib ödənilmişdir.

Son bir ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən yalnız sosial cəhətdən həssas qruplarla bağlı 10-dan artıq fərman və sərəncam imzalanıb ki, bu sənədlər sosial cəhətdən həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə və sosial təminat sisteminin əhatə dairəsinin daha da genişləndirilməsinə xidmət edib. Həmin sənədlərdən sosial ödənişlər sahəsinə dair 4 Fərman və 1 Sərəncama əsasən,

orta aylıq Prezident təqaüdü müharibə əlilləri və onlara bərabər tutulan şəxslər üçün 50%-ə yaxın, Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmiş bəzi kateqoriyalardan olan şəxslər üçün 81,8%, Qarabağ müharibəsi veteranlarına aylıq sosial müavinətin məbləği 21,6% artırılıb.

Həmçinin bu fərman və sərəncamlar ölkədə bir sıra yeni təminat növlərinin formalaşmasına da səbəb olmuşdur. Belə ki, 23 dekabr 2013-cü il tarixli Sərəncamla İkinci Dünya müharibəsində Leninqrad şəhərinin mühasirəsi zamanı şəhərin müəssisələrində işləmiş, müvafiq medal və döş nişanı ilə təltif edilmiş şəxslərə Prezident təqaüdlərinin ödənilməsinə başlanılıb. 27 dekabr 2013-cü il tarixli 72 nömrəli Fərmanla ölkədə ilk dəfə olaraq bu ilin əvvəlindən beşdən çox uşağı olan qadınların uşaqlarının hər birinə görə ayda 30 manat müavinət, 2014-cü il 17 mart tarixli 128 nömrəli Fərmanla I qrup əlilliyə görə sosial müavinət alan şəxslərə ayda 67 manat sosial müavinətdən əlavə olaraq 60 manat məbləğində Prezident təqaüdü təyin olunaraq ödənilir. Eyni zamanda, Azərbaycan Prezidentinin 18 mart 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə müharibə əlilləri və şəhid ailələrinin ödənişli ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində təhsil alan övladlarının təhsil haqlarının 2014/2015-ci tədris ilindən etibarən dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsinə başlanmışdır. 11 avqust 2014-cü il tarixli Fərmana əsasən isə gələn ilin əvvəlindən Əfqanıstanda sovet qoşunlarının tərkibində beynəlmiləl borcunu yerinə yetirərkən həlak olan, itkin düşmüş və məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilən hərbi qulluqçuların ailələrinə ayda 200 manat məbləğində Prezident təqaüdləri təyin olunacaqdır.

2014-ci ilin on bir ayı ərzində aylıq və birdəfəlik sosial müavinət, təqaüd və kompensasiyaların ödənilməsi üçün 268,0 milyon manat vəsait xərclənmişdir. Bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 48,3 milyon manat və ya 22 faiz çoxdur.

Respublikamızda da «Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» Qanunun qəbul edilməsi aztəminatlı əhali qruplarının sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi daşıyır. Sosial yardım istər inkişaf etməkdə, istərsə də inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilməklə minimal yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsində yoxsulluqla

mübarizə çərçivəsində və aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən verilən vəsaitdir. Əhalinin sosial müdafiəsi elə təşkil edilməlidir ki, bu cəmiyyət üzvlərinin işləmək hüququ, təminatlı yaşayış minimumu, sağlamlığının qorunması, təhsil, peşə hazırlığı və yenidən hazırlanması, hüquqlarının təmin edilməsinə imkan versin. Lakin bu yaşayış nemətlərinin bölüşdürülməsində bərabərliyə və himayəçiliyə gətirib çıxarmamalı, əməyə olan həvəsin azalmasına səbəb olmamalı, əksinə, ona müsbət təsir göstərməlidir. Pulla verilən dotasiya və milli köməklik o adamlara verilməlidir ki, onlar obyektiv səbəblər üzündən qazanc əldə etmək imkanına malik deyildirlər. Bunlara çoxuşaqlı ailələr, gənclər və natamam ailələr, uşaqlar, tələbələr, əlillər, təqaüdçülər və sair məhdud və natamam əmək qabiliyyətinə malik olan vətəndaşlar daxildir.

Respublikada son illərdə sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə dair bir sıra mühüm sənədlər qəbul olunmuşdur. Ölkə Prezidentinin 2006-cı il 17 aprel tarixli 1413 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nda tənha ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması üçün sosial xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, internat evlərində və pansionatlarda yaşayan ahıl vətəndaşlar üçün sosial-məişət və tibbi xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi, həmin müəssisələrin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılmasına nail olunması sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Uşaq müəssisələrində böyüyən və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial müdafiəsi də daim diqqət mərkəzindədir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, uşaq müəssisələrində böyümə və valideyn himayəsindən məhrumolma uzun müddət uşaqların inkişafında öz mənfi izlərini saxlayır. Bu müəssisələrdəki uşaqların sayını azaltmaq, onları maddi yardımla təmin etmək, öz ailələrində və ya qəyyum ailələrdə böyümələrini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 29 mart tarixli 1386 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (deinstitutionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)”

təsdiq edilmişdir.

Son illər ərzində internat məktəblərində və uşaq evlərində olan uşaqların sayında xeyli azalma qeydə alınmışdır. Belə ki, uşaq muəssisələrində olan uşaqların sayı 2003-cü ildə 23,5 mindən 2007-ci ilin əvvəlinə 16,9 min nəfərədək azalmışdır. Həmin dövr ərzində korpə və uşaq evlərində olan uşaqların sayı 922-dən 790-a, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün internat məktəblərində uşaqların sayı 516-dan 450-ə, ümumi tipli internat məktəblərində isə 18,9 mindən 12,6 minədək azalmışdır. Eyni zamanda, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün xüsusi internat məktəblərində uşaqların sayı həmin dövr ərzində 2860-dan 2751-ə, əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar üçün internat məktəblərində isə 359-dan 300-dək azalmışdır.

Ölkədə vətəndaşların həyat fəaliyyətlərinin təmin edilməsində əmək haqqı sistemi, onun təyin olunması mexanizmi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əmək haqqının sosial-iqtisadi həyatda rolu insanların həyat səviyyəsinə bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərir. Əmək haqqının ən aşağı həddi MƏH istər işləyən, istərsə də işləməyən şəxslər üçün sosial norma olmaqla baza rolunda çıxış etməlidir. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində qeyd edilir ki, minimum əmək haqqı (MƏH) ixtisasız əməyə və xidmətə görə aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativdir və dövlətin müəyyən etdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az əmək haqqı verilməsi qadağan edilmişdir. Bir sözlə, MƏH minimal tələbatı Ödəməyə imkan verən sosial normanı özündə ehtiva etməlidir. BƏT-in Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilmiş 131 sayılı maddəsində “Minimum əmək haqqının səviyyəsini müəyyən edərkən nəzərdə tutulan milli təcrübəyə və şəraitə müvafiq olan və məqbul sayılan amillərə:

- a) Ölkədə əmək haqqının ümumi səviyyəsini, yaşayış dəyərini, sosial müavinətləri və başqa sosial qrupların müqayisəli həyat səviyyəsini nəzərə almaqla əməkçilərin və onların ailələrinin tələbatını;
- b) İqtisadi inkişafın tələbləri daxil edilməklə iqtisadi mülahizələr, məhsuldarlıq

səviyyəsinə məşğulluğun arzu olunan yüksək səviyyəyə çatdırılması və saxlanması daxil edilir»

Bu baxımdan vətəndaşların sosial müdafiəsinin təşkilində MƏH-in baza rolunda çıxış etməsi məqsədə müvafiqdir. MƏH-in, yoxsulluq həddinin, yaşayış minimumunun, ehtiyac meyarının son məqsədləri əhalinin minimal tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətlənsə də, hazırda respublikamızda onların dəyərləri arasında fərqlər mövcuddur.

Hazırda ölkəmizdə istər MƏH-in, istərsə də əmək haqqının öz funksiyalarını yerinə yetirmək gücündə olmaması son nəticədə Ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinə mənfi təsirini göstərməkdədir. Belə ki, əmək haqqı faktiki olaraq öz funksiyalarını (təkrar istehsal, stimullaşdırma, tənzimləmə və sosial) yerinə yetirə bilmir. Bundan başqa, respublikada mövcud MƏH minimal yaşayış səviyyəsinin təminatçısı deyil, yalnız texniki normativ rolunu oynayır. Minimum əmək haqqı və yaşayış minimumunun dəyəri arasında ciddi fərqlərin olması onun öz funksiyasını yerinə yetirə bilməməsini sübut edir. Məsələn, Avropada minimum əmək haqqı yaşayış minimumunu üstələmişdir. Fransada MƏH yaşayış minimumundan 58,2 %, Böyük Britaniyada 53,1% yüksək olmuşdur. Hollandiyada isə MƏH yaşayış minimumunu 2 dəfə üstələmişdir. 1938-ci ildə ABŞ-da qəbul edilmiş «Ədalətli əmək şəraiti haqqında» Qanunda minimum əmək haqqı tədricən orta aylıq əmək haqqının 50%-i həcmində müəyyən edilmişdir. Məlumat üçün bildirək ki, BƏT-in ölkələr üzrə tərtib etdiyi hesabat materiallarının təhlili göstərir ki, minimum əmək haqqı orta aylıq əmək haqqının 40-60%-nə bərabər olmuş və artım sürəti fizioloji yaşayış minimumunun artım sürətini üstələmişdir.

Avropa Sosial Xartiyası “Ədalətli əmək haqqı hüququ” maddəsinin birinci bəndində qeyd edilir ki, “hər bir işçi özünün və ailəsinin layiqli həyat səviyyəsində yaşamasını təmin edən əmək haqqı almaq hüququna malikdir”. Xartiyanın bu maddəsində minimum əmək haqqının tədricən yaşayış minimumuna yaxınlaşdırılması tövsiyə edilir. Məlumat üçün bildirək ki, minimal əmək haqqını isə Avropa Birliyində 9-10%-dən artıq işçilər almır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz əhalinin bilavasitə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsir göstərən Avropa Sosial Xartiyasının 31 maddəsindən 18-ni 2004-cü ilin yanvarında ratifikasiya etmişdir. Bu sənəd Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında əhalinin rifah halının artırılmasını nəzərdə tutan bir çox maddələri özündə təsbit etmişdir. Lakin ədalətli əmək haqqı hüququ; sosial təminat hüququ; sosial və tibbi yardım hüququ; sosial xidmət hüququ; ailənin sosial, hüquqi və iqtisadi müdafiəsi hüququ; sosial ostrakizm və yoxsulluqdan müdafiə hüququ; yaşamaq hüququ və s. maddələr ratifikasiya edilməmişdir. Fikrimizcə, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edən bu maddələrin ölkəmiz tərəfindən ratifikasiya olunması məqsədəmüvafiqdir.

Ölkədə əmək haqqı sistemində digər bir çatışmazlıq əməyin ödənilməsində istifadə olunan VTC-nin qeyri-mükəmməl olmasıdır. Belə ki, əməyin ödənilməsi üzrə ölkədə VTC-nin öz məzmununu dəyişərək vahidliyini itirməsi əhalinin həyat səviyyəsində ciddi fərqlər yaratmışdır. Nazirlər Kabinetinin 26 may 1996-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasında əməyin ödənilməsi haqqında” Qərarına əsasən VTC vahidliyini itirmiş, dərəcə əmsalları arasında nisbətlər pozulmuş, müxtəlif iş yerlərində eyni əmək funksiyasını yerinə yetirən eyni peşə sahiblərinin əmək haqqı arasında ayrı-seçkilik yaranmışdır. Dövlət Büdcəsindən maliyyələşdirilən təşkilatlarda fəaliyyət göstərən eyni qulluq mövqeyinə malik olan bu peşə sahiblərinin vəzifə maaşlarında nəzərdə tutulan fərqlər vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının pozulması deməkdir. Bu fərqlər Əmək Məcəlləsinin 158 sayılı maddəsinin 3-cü bəndində göstərilən «İşçinin əmək haqqının miqdarı onun əmək funksiyasının icrasının nəticələri, şəxsi işgüzarlıq və peşəkarlıq səviyyəsi ilə müəyyən edilir və hər hansı hədlə məhdudlaşdırıla bilməz» müddəası ilə təzad təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, YADİDP-də əmək haqqının ödənilməsinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində yalnız əmək bazanndakı tələb və təklifə görə müəyyən edilməsi fikri öz əksini tapmışdır. Lakin unutmamaq olmas ki, respublikada əmək bazan üçün xarakterik olan subyektlərin tam fəaliyyət göstərməməsi bu ideyanın

yenidən korrektə edilməsini tələb edir. Digər bir tərəfdən isə hökumətin dövrü surətdə ayrı-ayrı kateqoriyalardan olan məşğul əhalinin əmək haqlarını artırması bu tezisə həqiqətə uyğun olmamasını bir daha isbatlayır.

Əmək haqqı sistemində islahatların aparılması bazar münasibətləri şəraitində vacibdir. 24 noyabr 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə əmək haqqı və təqaüd sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq işlərin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, əmək haqqı sahəsində islahatlann üç istiqamət üzrə aparılması daha məqsədəuyğundur: birinci-əmək haqqının təkrar istehsal, stimullaşdırıcı, tənzimləyici funksiyaların bərpa olunması; ikincisi - büdcə təşkilatlarında işçilərin sayının tənzimlənməsi; üçüncüsü isə - yüksək ixtisaslı və məhsuldar işçilərin həvəsləndirilməsidir. Hesab edirik ki, hökumət beynəlxalq konvensiyalara uyğun olaraq minimum əmək haqqının ölkədəki yaşayış minimumunun dəyərində uyğunlaşdırılmalıdır. Nəticədə yoxsulluğun real səviyyəsini düzgün müəyyənləşdirmək olar ki, bu da qeyd olunan sahədə əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi imkanlarını artırar. Əks halda ölkədəki yoxsulluğun səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində ciddi problemlər meydana çıxır.

Ölkəmizin iqtisadi və sosial həyatında müşahidə olunan müsbət meyllərin, o cümlədən əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı" təsdiq olunmuşdur. Dövlət Proqramı özündə əsas 9 strateji məqsədi əks etdirir. Belə ki, makroiqtisadi sabitliyi saxlamaq və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin

davam etdirilməsi, təhsil və səhiyyə sahəsində xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi Dövlət Proqramının əsas strateji istiqamətlərindəndir. Bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2008-2015-ci illərdə ölkədə işsizlik səviyyəsinin 3-4 % həddində, yoxsulluğun səviyyəsinin isə 2 dəfə azaldılması nəzərdə tutulur.

2011-ci ildə əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, ölkədə davamlı iqtisadi artımın və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində Dövlət Proqramı çərçivəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu müddət ərzində ümumi daxili məhsulun həcmi 50,1 milyard manat olaraq 2010-cu illə müqayisədə 0,1 faiz artmışdır. Onun adambaşına düşən həcmi isə 5530,6 manat (7003,4 ABŞ dolları) təşkil etmişdir.

Ümumi daxili məhsulun 53,9 faizi sənaye sahələrində, 5,5 faizi kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatında, 8,3 faizi tikinti kompleksində, 7,7 faizi ticarət və pullu xidmət sahələrində, 4,9 faizi nəqliyyatda, 1,7 faizi rabitədə, 12,0 faizi digər xidmətlər və sosial sahələrdə yaradılmış, 6,0 faizi məhsula və idxala xalis vergilərin payına düşmüşdür.

Ümumi daxili məhsul istehsalı qeyri-neft sektorunda 9,4 faiz artmış, neft sektorunda isə 9,3 faiz azalmışdır.

Ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı nəticəsində 2011-ci ildə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlişi də davam etmişdir. Belə ki, 2011-ci ildə əhalinin gəlirləri 2010-cu illə müqayisədə 19,6 faiz artaraq 30,6 milyard manata çatmış və onun adambaşına həcmi 3383,8 manat təşkil edərək 2010-cu ilə nisbətən 18,1 faiz çox olmuşdur.

Eyni zamanda 2011-ci ildə əhalinin real gəlirləri 20,5 faiz artaraq 28,2 milyard manat olmuşdur. Əhalinin sərəncamında qalan gəlirlər adambaşına 3115,0 manat təşkil etmiş və 2010-cu ilə nisbətən 18,9 faiz artmışdır. Əhalinin pul gəlirləri inflyasiyanı üstələmişdir. Ölkə iqtisadiyyatında mizlə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 2011-ci ilin yanvar-noyabr aylarında 8,3 faiz artaraq 357 manata çatmışdır.

Yoxsulluğu yaradan əsas amillərdən birinin işsizlik olduğunu nəzərə alaraq, yoxsulluqla mübarizədə ölkədə əməkqabiliyyətli əhalinin məşğulluğunun təmin olunması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinə önəmli yer verilir. Belə ki, ölkənin əməkqabiliyyətli əhalisinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 may 2007-ci il tarixli 2167 nömrəli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər)" təsdiq edilmişdir. Proqram çərçivəsində əmək bazarının təkmilləşdirilməsi, onun institusional inkişafı, məşğulluq sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi tədbirləri həyata keçirilmişdir. Sözügedən Proqramın davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 noyabr 2011-ci il tarixli 1836 nömrəli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Proqram çərçivəsində əmək bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, işçi qüvvəsinə olan tələbatın stimullaşdırılması və insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının məşğulluğunun inkişafı, işaxtaran və işsiz şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Artıq Proqramda nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasına başlanılmışdır. Son illərdə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2011-ci ildə ölkədə işsizlik səviyyəsi 5,4 faizədək enmişdir.

Eyni zamanda 2009-cu ildən Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrasına başlanılmışdır. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2011-ci ildə ölkədə 73 mini daimi olmaqla 94 min yeni iş yeri açılmışdır.

"2008-2015"-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nda təhsil, səhiyyə, ətraf mühitin mühafizəsi və digər sahələrdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu icrası ölkədə yoxsulluğun

azaldılmasında mühüm rol oynayır.

Sözgedən Dövlət Proqramları çərçivəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə yoxsulluq səviyyəsi 2001-ci ildəki 49 faizdən 2011-ci ilin yekunlarına əsasən 7,6 faizə enmişdir.

Eyni zamanda əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, ölkədə davamlı iqtisadi artımın və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrasının davam etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 iyun 2011-ci il tarixli 1578 nömrəli Sərəncamı ilə "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illəri əhatə edən yeni Tədbirlər Planı təsdiq edilmiş və artıq icrasına başlanılmışdır.[23]

Ölkə vətəndaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi bundan sonra da davam etdiriləcəkdir.

3.3.Regionların inkişafında Azərbaycanda muasir sosial siyasətin əsas aspektləri

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk dövrlərində üzləşdiyi bir sıra ağır siyasi və sosial problemlər əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərin də kəskin şəkildə pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Belə bir şəraitdə məqsədyönlü sosial siyasətin hazırlanması və sosialyönlü bazar iqtisadiyyatının yaradılmasına üstünlük verilməsi ölkədə aparılan sosial-iqtisadi siyasətin aktual vəzifəsinə çevrilmişdir. Həmin dövrdə ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin, həmçinin iqtisadi islahatların əsas məqsədi mövcud imkanların obyektiv qiymətləndirilməsi əsasında ağır sosial sarsıntılara səbəb olan problemlərin aradan qaldırılmasını, o cümlədən inflyasiyanın alovlanmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur. ölkədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər qısa bir müddətdə öz

müsbət nəticəsini göstərdi. Artıq 1996-cı ildən etibarən ölkədə makroiqtisadi sabitlik bərqərar edilmiş və sonrakı illərdə dinamik inkişafa nail olunmuşdur.

Azərbaycanda bərqərar olmuş iqtisadi və siyasi sabitlik xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasına, özəl sektorun dinamik inkişafına və eləcə də ölkəmizin iqtisadi potensialının tam şəkildə hərəkətə gətirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Məhz, ölkədə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsində ÜDM-nin artım tempi ildən ilə artmaqdadır və bu isə onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi inkişafda keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Yeni mərhələdə sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin, o cümlədən iqtisadi islahatların əsas məqsədi ölkədə mövcud olan bütün resurslardan, həmçinin əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə, iqtisadi cəhətdən güclü və yüksək sosial standartlara malik cəmiyyətin qurulmasına nail olmaqdan ibarətdir.

Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, sosial yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi imkanları, xüsusilə də müasir dövrün tələblərinə cavab verən çevik və işlək mexanizmlərin yaradılmasını, məşğulluğun təmin olunmasını və əhalinin gəlirlərinin artırılmasını, cəmiyyətin bütün üzvləri üçün sosial sığortanın təmin edilməsini təmin edən tam ədalətli hüquqi, iqtisadi və sosial təminat sisteminin yaradılması imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. Məhz bu dövrdən başlayaraq əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və məşğulluğun artırılması üçün əlverişli şərait yaranmışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda əhalinin sayı sabit artımla davam etməkdədir. Bütün bunlar isə onu göstərir ki, gələcəkdə də ölkə əhalisinin artım dinamikasına uyğun olaraq, həm ayrı-ayrı sosial-demoqrafik qruplar və iqtisadi rayonlar, həm də bütövlükdə ölkə üzrə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi qarşısında duran ən aktual problemlərdən biri olacaqdır.

Ölkədə əhalinin işsizlik səviyyəsinin yüksək olması bu istiqamətdə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini labüd edir. Bu baxımdan, Azərbaycan hökuməti tərəfindən 2006-2015-ci illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının hazırlanması və qəbul edilməsi təqdirəlayiq hal kimi

qiymətləndirilir. Məşğulluq Strategiyasının əsas məqsədi ölkənin əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunu təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Sahibkarlığın, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlığın, əhalinin özünüməşğulluğun inkişafı üçün zəruri şərait yaratmaq;

- Məşğulluğun səmərəli inkişafını təmin edən investisiya fəallığını dəstəkləmək;

- İşaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsini gücləndirmək, qeyri-formal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirmək;

- Əmək bazarında tələb və təküf arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş institusional infrastrukturunu təkmilləşdirmək;

- Kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma şəbəkəsinin fəaliyyətini dinamik inkişaf etdirən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə həyata keçirilən məşğulluq strategiyası bir-birini tamamlayan iki mərhələni əhatə edəcəkdir. 2006-2010-cu illəri əhatə edən birinci mərhələdə əsas hədəf olaraq hazırda mövcud olan işsizliyin nəzərə çarpacaq dərəcədə azaldılması, işsizlərin, sosial cəhətdən həssas olan əhali təbəqələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, əmək bazarının təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş addımların atılması nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, əmək ehtiyatlarının keyfiyyətcə yaxşılaşmanı, onun rəqabət gücünün artırılması, iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması daim diqqət mərkəzində olacaqdır.

2011-2015-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələdə fəaliyyət istiqaməti, əsasən, işçi qüvvəsinə təlabatın stimullaşdırılmasını təmin edən, yüksək beynəlxalq standartlara uyğun işgüzarlıq muhitinin formalaşmasına, struktur islahatlarının dərinləşdirilməsinə, investisiya fəallığının daha da artırılmasına və insan kapitalının yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəldiləcəkdir.

Fikrimizcə, həyata keçirilən məşğulluq strategiyasında gənclərin məşğulluq probleminin həlli ilə bağlı məsələyə daha geniş yer verilməsi məqsədəuyğun olardı. Belə ki, dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən hazırda ölkə ərazisində 15-35 yaşda olan əhalinin sayı 3 milyondan çoxdur. Bu isə ümumi əhalinin 36,5%-ni, əmək qabiliyyətli yaşda olan əhalinin isə 56%-ni təşkil edir. Bütövlükdə ölkə əhalisinin 5,3 milyon nəfəri və ya 66,3% uşaq, yeniyetmə və gənclər təşkil edir. Bu baxımdan, gənc nəslin məşğulluq probleminə xüsusi diqqətin ayrılması əhəmiyyətli olardı. Nəzərə almaq lazımdır ki, qeyd etdiyimiz əhali qrupu ölkə əhalisinin 66,3%-ni təşkil edir və bu gənc nəsil ölkənin gələcəyidir. Bu isə o deməkdir ki, bu ölkənin sonrakı inkişafı onların fəaliyyətinin başlanğıc şəraitindən çox asılıdır. Gənclər ən aktiv əhali qrupu olduğu üçün onlar məşğulluq sferasında baş verən dəyişikliklərə daha tez reaksiya verir və iş yerinin, gələcək karyeranın seçimində çevik qərar qəbul edirlər. Gənclərin iş yerləri ilə təmin edilməsində və səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi üçün əmək bazarının öyrənilməsi ən zəruri məsələlərdəndir. Artıq inkar edilməyən faktdır ki, artıq ali sənəd haqqında diplom əldə edən, lakin öz potensialını əmək bazarında realizə edə bilməyən, təhsil aldığı ixtisas üzrə iş tapa bilməyən kifayət qədər insanlar mövcuddur.

Gənclərin məşğulluq probleminin həlli üçün təhsil müəssisələrinin məzunları ilə işə qəbul edən müəssisələr arasında, dövlət vasitəçi qismində çıxış edə bilər ki, bu da gənclərin məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsinə kömək etmiş olar. Fikrimizcə, belə bir vasitəçilik işə qəbul edən müəssisə və təşkilatlara kvotanın qoyulması və belə kvotalara əməl edən təşkilatlara vergi və ya digər güzəştlərin edilməsi ola bilər. Həmçinin dövlət gənclərin məşğulluq problemini səmərəli həll etmək üçün müvafiq məqsədli proqramlar işləyib hazırlama bu istiqamətdə gənclərin iş düzəlmə səviyyəsini yüksəltmək olar.

Əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi, hər bir vətəndaşa öz ailəsi üçün gəlir əldə etmə imkanının yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır ki, burada da əsas məqsəd ölkədə aktiv və ünvanlı məşğulluq tədbirləri həyata keçirməklə işsizliyin

və nəticə etibarını ilə yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınması yolu ilə cəmiyyətin sosial inkişafını təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Hesab edirik ki, özəl sektorun daha dinamik inkişafına şərait yaradılması, ölkəmizin iqtisadi potensialının tam hərəkətə etdirilməsi, xarici investisiyaların geniş miqyasda ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması nəticənin əldə edilməsinə imkan verə bilər.

Təbii haldır ki, muasir müəssisələrin yaradılması ilə yeni iş yerlərinin açılması ilə ölkədə bazarı itirilmiş məhsulları istehsal edən, fiziki və mənəvi cəhətdən muasir tələblərə cavab verməyən müəssisə və təşkilatlar rəqabətə davam gətirməyərək fəaliyyətlərini dayandırmalı olacaqlar. Bu isə işdən azad olunmalar nəticəsində yeni işsizlər ordusunun yaranmasına səbəb ola bilər. Bütün bunları dərk edərək, mövcud və eləcə də qarşıya çıxacaq problemlərin həll edilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilməlidir. Belə ki, özəlləşdirilməyə açıq elan edilmiş böyük müəssisələrdə investorlarla birgə əməkdaşlar üçün məşğulluq proqramı tərtib edilməli, ƏƏSMN-nin Məşğulluq İdarəsi işsiz vətəndaşların və qeyri-məşğul əhəlinin peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq və ixtisaslarının artırılmasını təşkil etməlidir. Eyni zamanda, burada əsas məqsəd işəgötürənlərin tələbatını və əmək bazarının təklifini nəzərə almaqla orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində rəqabət qabiliyyətli və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində bir sıra konkret tədbirlər həyata keçirilməkdən ibarət olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yaşlı əhəlinin yenidən hazırlanaraq aktiv əmək fəaliyyətinə cəlb olunması da aktual problem kimi qarşıya qoyulmalı və problemin həll olunması məqsədi ilə beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə xüsusi proqramların tərtib olunması əhəmiyyətlidir.

Məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən bütün tədbirlər işsizlik problemini tam həll etməsə də işsizlik səviyyəsinin bazar iqtisadiyyatının tələbləri səviyyəsində saxlanılmasına imkan yarada bilər. Bu isə öz növbəsində işsizlərin sosial təminatının lazımı səviyyədə təşkil edilməsi ilə nəticələnəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının tarazlı və davamlı inkişafına nail olmaq məqsədilə qəbul edilmiş və icrasına 2004-cü ildən başlanılmış “Azərbaycan

Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illər)” üzrə zəruri tədbirlər həyata keçirilmiş və aşağıdakı istiqamətdə ciddi müsbət nəticələr əldə olunmuşdur.

Ötən müddətdə Bakı ilə yanaşı, regionlarda da turizm komplekslərinin, otellərin, istirahət mərkəzlərinin istifadəyə verilməsi turizmin inkişafına, əhalinin istirahətinə geniş imkanlar yaratmışdır. Son 10 ildə 14-ü regionlarda olmaqla, 35 beş ulduzlu otel istifadəyə verilmiş və bu istiqamətdə işlər uğurla aparılır. Son illərdə inkişaf edən infrastruktur sahələrindən biri də nəqliyyat sektorudur ki, bu sahəyə davamlı və irihəcmli investisiyaların yönəldilməsi nəticəsində nəqliyyatın hərəkət heyətinin yeniləşməsi, körpülərin tikilməsi, yeni avtomobil yollarının çəkilişi, yenidən qurulması və s. işlər davam etdirilmiş strateji əhəmiyyətli layihələrin səmərəli fəaliyyəti sahənin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmiş, ümumilikdə bu sahədə 2,5 dəfə artıma nail olunmuşdur.[25]

Dünya ölkələri, xüsusilə Avropa İttifaqına üzv ölkələrlə birbaşa nəqliyyat əlaqələri genişlənmiş, Bakı-Tbilisi-Ceyhan(BTC) neft ixrac kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac kəməri dünyada enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına layiqli töhfələr vermişdir. Regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan TANAP və TAP layihələri, həmçinin “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında səmərəli olmaqla əhalinin sosial rifahının və ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının daha da yaxşılaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla yanaşı ölkənin tranzit potensialının reallaşdırılması istiqamətində tədbirlər, o cümlədən Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun, Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri üzrə maqistral yolların tikintisi layihələri uğurla davam etdirilmişdir.

Regional İnkişaf Dövlət Proqramlarının icrası çərçivəsində son 10 il ərzində 8,3 min kilometr respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları tikilmiş və ya təmir

olunmuş, regionlarda 307 yeni körpü və yol ötürücüsü tikilmiş və ya təmir edilmiş, Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Zaqatala, Qəbələ və Yevlax şəhərlərində hava limanları istifadəyə verilmişdir. Nəqliyyatın hərəkətinin tənzimlənməsi və idarə olunması məqsədilə Bakı şəhərində Nəqliyyatı İntelektual İdarəetmə Mərkəzi yaradılmışdır.

Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan informasiya və rabitə sahəsinin inkişafında 8,2 dəfə artıma nail olunmuşdur. Mövcud informasiya və rabitə sahələrinin intensiv və yüksək səviyyədə inkişafı, yeni xidmət növlərinin, o cümlədən mobil telefon rabitəsinin, internetin ölkəmizdə təşəkkül tapması və genişlənməsi ilə səciyyələnir. Son 10 ildə regionlarda 1400-dək ATS, 1000-ə yaxın poçt binası tikilmiş və ya əsalı təmir edilmişdir. Hər 100 ailəyə düşən telefon aparatlarının sayı 1,6 dəfə, mobil telefon abunəçilərinin sayı 9,6 dəfə artmış, hər 100 nəfərdən 70-i internet istifadəçisi olmuşdur. 2013-cü ildə ölkəmizdə “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları” ili elan edilmiş və fevral ayının 8-də telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılmışdır.

Ölkədə xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi və ekoturizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 2003-cü ildən başlayaraq Bakı və Abşeron yarımadasının palçıq vulkanlar qrupu, Eldar şamı, Korçay dövlət təbiət qoruqları, eləcə də Abşeron, Ağgöl, Göygöl, Şahdağ, Şirvan, Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur, Hirkan, Altiyağac və Samur-Yalama milli parkları yaradılmış, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 478 min hektardan 893 min hektaradək artırılmışdır. Bu dövrdə yaşıllıqların salınması sahəsində 20 milyon ağac və kol əkilmiş, əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün 222 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmışdır. Bakı şəhərinin Balaxanı qəsəbəsində təbii sərvətlərə və enerjiyə qənaət etməyə, ətraf mühitə mənfi təsirlərin azaldılmasına imkan verən bərk məişət tullantılarının çeşidlənməsi və yaradılması zavodları istifadəyə verilmişdir.

Dövlət Proqramları çərçivəsində regionlarda infrastrukturun bərpası və inkişafı, əhalinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su ilə təchizatı, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin tikintisi, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, bu sahəyə irihəcmli dövlət investisiyaları ayrılmışdır.

Əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatını təmin etmək istiqamətində son 10 ildə regionlarda ümumi gücü 2000 meqavatta yaxın 17 elektrik stansiyası tikilmiş, 10 min km-dən çox elektrik verilişi xəttləri və 1500-dən çox yarımstansiya tikilmiş və ya yenidən qurulmuş, təbii qazla təchizatın yaxşılaşdırılması sahəsində isə 40 min kilometrə qədər qaz xəttləri çəkilmiş və ya təmir edilmiş, yaşayış evlərinin qazlaşma səviyyəsi 34%-dən 83,4%-ə çatmışdır.

Son 10 ildə əhalinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün yeni su və kanalizasiya xəttləri çəkilmiş, yeni su anbarları istifadəyə verilmiş, əhəmiyyətli meliorasiya tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə regionlarda 3,4 min kilometrə qədər çox su, 1,2 min kilometrə qədər çox kanalizasiya xətti çəkilmiş, 9,6 su anbarı tikilmişdir.

Son 10 ildə bütün çadır düşərgələri ləğv olunmuş, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 77 müasir qəsəbə salınmış, 37 min ailə-166 min məcburi köçkün mənzillə təmin edilmişdir. Eyni zamanda əlil və şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi işləri davam etdirilmiş, 2788, o cümlədən regionlarda 2041 mənzilli yaşayış binaları və 450-dən çox fərdi ev tikilmişdir.

Sosial sahədə məşğulluq və həmçinin, sosial sahələrin inkişaf etdirilməsi, yaranmış mövcud problemlərin kompleks şəkildə həlli məqsədilə “2003-2005-ci illərdə Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət Proqramı” qəbul edilmiş və icra edilmişdir. Əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində əldə olunmuş nailiyyətləri davam etdirmək, yoxsulluq səviyyəsinin daha da azaldılmasını, habelə bununla bağlı BMT-nin qəbul etdiyi “Minilliyin İnkişaf Məqsədləri”ndən irəli gələn vəzifələrin ölkəmizin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə yeni “2008-2015-ci illərdə

Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu Proqramda 9 strateji məqsəd qoyulmuşdur ki, bu da əsasən makroiqtisadi sabitliyi saxlamaqla və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yoxsul əhalinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına nail olunması, səmərəli , sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə davam etdirilməsi, təhsil və səhiyyə sahəsində əsas xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onları əldə etmək üçün bərabər imkanların yaradılması, sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, kommunal xidmətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin davamlı idarə olunmasının təmin edilməsi, gender bərabərliyinin dəstəklənməsi, institusional islahatların davam etdirilməsi və dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsidir.[23]

Ölkə iqtisadiyyatının sosialyönümlülüyünün təmin edilməsində əsas istiqamətlərdən biri də əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq, ölkəmizdə həyata keçirilən tədbirlər sistemində ünvanlılıq prinsipinə, aztəminatlı ailələrin, ailə başçılarını itirənlərin, şəhid ailələrinin pensiya və müavinət təminatının yaxşılaşdırılmasına daha çox üstünlük verilir. Belə ki, pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi və fərdi uçot sistemində keçid məqsədilə pensiya sistemində islahatlar davam etdirilir. Fərdi uçot sistemində keçidlə əlaqədar ölkə Prezidenti tərəfindən xüsusi fərman imzalanmışdır. Burada əsas məqsəd hər bir şəxsin əmək haqqından ayrılan vəsaitlərin ayrıca hesabda toplanmasını təmin etməkdir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, sosial siyasətin ən mürəkkəb, lakin son dərəcə vacib istiqamətlərindən biri pensiyaçılara diqqətin artırılmasından ibarətdir.

Ölkədə artıq formalaşmış sosial təminat sisteminin səmərəliliyini artırmaq istiqamətində aparılan işlər sürətləndirilməlidir. Bu baxımdan, əhalinin sosial

müdafiəsini təkmilləşdirmək məqsədilə həssas qrupların ünvanlı sosial yardımla təmin olunması, əsas təhsil və səhiyyə xidmətləri ilə təminatın yaxşılaşdırılması, qaçqın və məcburi köçkünlərə yardım göstərilməsi üçün strateji məqsədlərin dəstəklənməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Azərbaycan Respublikasında pensiya və ünvanlı sosial yardım sahəsində, yəni sığorta olunanların fərdi uçotu və aztəminatlı təbəqənin ünvanlı sosial yardım alması üzrə aparılan islahatların dərinləşdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri olmalıdır. Fikrimizcə, bu istiqamətlərdə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsas götürülməklə, mərhələlər üzrə müvafiq tədbirlər həyata keçirmək olar.

Ölkədə davamlı sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətində atılan addımların mühüm tərkib hissələrindən biri də təhsil sahəsində aparılan islahatlardır. Araşdırma göstərir ki, əhalinin təhsili ilə yoxsulluq riski arasında sıx əlaqə mövcuddur. Yəni, təhsil səviyyəsi daha yüksək olduqda, ailənin yoxsullar kateqoriyasına aid edilməsi ehtimalı daha az olur. Ona görə də, keyfiyyətli təhsil almaq imkanının olması əhalinin həyat səviyyəsinə müsbət təsir edə biləcək bir amildir. Bu, qismən daha yaxşı təhsil alanıların əmək bazarında daha çox rəqabətə qabil olması ilə izah olunur. Qeyd olunanları nəzərə alaraq təhsil sahəsində islahatların keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu islahatlar nəticəsində insan inkişafının əsas göstəricilərindən olan əhalinin təhsil səviyyəsi yüksəlmiş, təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində, strukturunda və idarəetmə sistemində bir sıra əsaslı yeniliklər həyata keçirilməlidir.

Məhz bu baxımdan ölkədə, o cümlədən regionlarda son illər ərzində yeni tipli məktəb-litsey və gimnaziyalar, müxtəlif təmayüllü məktəb və siniflər açılmışdır. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Ümumtəhsil məktəblərinin maddi texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” 2003-2007-ci illəri əhatə edən məqsədli proqram təsdiq edilmişdir. Dünya Bankının layihəsi çərçivəsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla hazırda 20 nümunəvi ümumtəhsil məktəbində eksperiment aparılmaqdadır.

Ümumiyyətlə, təhsil sahəsində əsas göstəricilərin yaxşı olmasına baxmayaraq təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı bir sıra məsələlərin həll olunmamış qalması təhsil sistemində müəyyən problemlər yaradır. Təhsilin bütün səviyyələrində, xüsusilə ibtidai və orta təhsildə təlim-tərbiyənin, ümumtəhsil və orta texniki-peşə müəssisələrində maddi-texniki bazanın qənaətbəxş olmaması, dərsliklərin və tədris ləvazimatlarının çatışmazlığı, mövcud məktəb proqramlarının və tədris materiallarının müasir və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun gəlməməsi, təhsil və əmək bazarı arasında qeyri-mütənasib əlaqənin mövcudluğu göstərilən istiqamətlərdə işlərin gücləndirilməsini tələb edir.

Hökumət təhsil sektorunda 1999-cu ildə təsdiq olunmuş Təhsil sahəsində İslahat Proqramı, Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Onillik Təhsil islahatı Strategiyasının layihəsi (2003-2013) və Təhsil Sektoru üzrə Siyasətə dair Hökumətin Məktubu əsasında sektor islahatları keçirməyi öhdəsinə götürmüşdür. Hökumət bu uzunmüddətli islahatların həyata keçirilməsinə köməklik göstərilməsi üçün Dünya Bankına müraciət etmişdir. İslahat Proqramının əsas məqsədi sektor üzrə bir sıra mühüm məsələlərə diqqət yetirməkdir və bu zaman həmin məsələlərin bəziləri təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və bütövlükdə təhsil sektorunu yaranmaqda olan bazar iqtisadiyyatının və sosial şəraitin tələblərinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə əlavə analitik fəaliyyət vasitəsilə öz əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə sıralanmalıdır.

Yerinə yetirilməkdə olan layihənin məqsədləri ölkədə təhsil alan bütün şagirdlərin təlim nəticələrini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verə biləcək səviyyəyə çatdırmaq və həmçinin, orta təhsilin səmərəliliyini artırmaqdır. Şübhəsiz ki, layihə üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi daha geniş əhali təbəqəsinə keyfiyyətli təhsilə əlyətərliliyə imkan yarada bilər. Bununla yanaşı, qeyd edilən proqramın səmərəli icrası üçün onun monitorinq sisteminin yaradılması və zəruriyyət yaranacaq təqdirdə isə onun təkmilləşdirilməsi üzrə hər il müəyyən korrektələri edilməsi məqsədəuyğundur.

Qeyd olunanlarla əlaqədar yaxın illər ərzində təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə əsas diqqət məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, ölkənin regionlarında məktəblərin sayı, ştatı və kontingentinə yenidən baxılması, onun strukturunun yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, müasir tədris planlarının tətbiq edilməsi və müəllimlərin ixtisasartırma sisteminin və pedaqoji fəaliyyətin effektivliyinin artırılması, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yeni təhsil texnologiyaların tətbiq edilməsi, ölkə əhalisinin və əmək bazarının tələbatlarına uyğun olaraq peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin strukturunun və tipinin dəyişdirilməsinə və eləcə də ölkə vətəndaşlarının xaricdə təhsil almaq imkanlarının əldə edilməsinə yönəldilməlidir. Bununla yanaşı, pullu və pulsuz ali təhsil müəssisələrinin nisbətini optimallaşdırılması, aztəminatlı təbəqənin pulsuz ali təhsil almaq imkanlarının artırılması və s. bu kimi məsələlər də diqqət mərkəzində olmalıdır.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin başlıca mənbələrindən birini təşkil edən təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ölkədə bu sahənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, vətəndaşların xarici ölkələrin nüfuzlu müəssisələrində təhsil almasına zəruri şəraitin yaradılması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab H.Əliyev tərəfindən imzalanan “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya”nın təsdiq edilməsi barədə” fərmana əsasən, məhz, ölkədə və xaricdə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması və həmçinin, kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması məqsədi ilə Dövlət Neft Fondunun gəlirlərindən istifadə olunması nəzərdə tutulur.

Qeyd olunanlarla yanaşı, digər bir vacib məsələyə də diqqət artırılmalıdır. Belə ki, müşahidələrə əsasən əhalinin müəyyən bir hissəsi maliyyə çətinlikləri ucubatından özünümüalicəyə və müalicəsiz keçinməyə üstünlük verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə sosial problemlərin yaranmasının səbəblərindən biri də regionların qeyri-bərabər inkişafıdır. Bir sıra səbəblər, xüsusilə

infrastrukturun lazımı səviyyədə qurulmaması müəssisələrin fəaliyyətinin bərpa edilməsini, yeni iş yerlərinin açılmasını, yerli sahibkarlığın inkişaf yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına mane olur. Bu problemlərin həlli məqsədilə neft gəlirlərindən, investisiya-vergi siyasətindən geniş istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Eyni zamanda, ölkədə tibbi xidmətlərin istər keyfiyyətinin yüksəldilməsi, istərsə də əhatəliliyinin genişləndirilməsi baxımından icbari tibbi sığorta xidməti mexanizminin işlək vəziyyətə gətirilməsi də olduqca vacib məsələdir.

Hazırda öz xalqına yüksək rifah şəraiti yaratmış bir çox avropa dövləti sosial dövlət sistemə üstünlük verir və sosial siyasət mexanizmlərindən istifadə edərək cəmiyyətdə baş verə biləcək sosial-iqtisadi problemlərin qarşısını almağa çalışır.

Nəticə

Araşdırmalar göstərir ki, cəmiyyətin sosial inkişafı, uğurlu sosial siyasətin həyata keçirilməsi ölkənin iqtisadi imkanlarından birbaşa asılıdır. İqtisadi cəhətdən gücü olmayan dövlət əhalinin hərtərəfli sosial müdafiəsini təmin və təşkil edə bilməz. Ölkənin iqtisadi qüdrətinin artması əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. İqtisadiyyat sosial siyasətin qarşısına qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün bir vasitədir. Çünki iqtisadi inkişaf olmadan, yüksək iqtisadi göstəricilərə, nailiyyətlərə malik olmadan cəmiyyətin sosial siyasətini lazımi səviyyədə həyata keçirmək, bu sahədə istənilən nailiyyəti əldə etmək mümkün deyil. İqtisadiyyatın yüksək inkişafı sosial siyasət sahəsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağın əsasını təşkil edir. Beləliklə sosial siyasət iqtisadi artımı həm ləngidə, həm də stimullaşdırı bilər. Bundan əlavə əminliklə demək olar ki, sosial rifaha nail olmadan iqtisadi artıma nail olmaq mümkün deyil.

Sosial siyasət özünün məqsədyönlü məzmunu, tənzimlənən sosial münasibətlərin təşkili, dövlətin fəaliyyətinin funksional əhəmiyyəti, həyata keçirilmə mexanizmi, sosial strukturların balanslaşdırılması və möhkəmləndirilməsi və s. bu kimi funksiyaları həyata keçirir.

Bəşəriyyətin mütərəqqi inkişafı insanların sosial problemlərinin həllindən çox dərəcədə asılıdır. Belə ki, cəmiyyətin sosial durumu iqtisadi inkişafın nəticəsindən çox onun inkişafına təkan verən və ya ləngidən amilə çevrilmişdir. Bu bir daha göstərir ki, bu gün sosial problemlərin düzgün və səmərəli həll edilməsi aktual olmaqla yanaşı, həm də gələcək inkişaf üçün də əhəmiyyətlidir. Keçid iqtisadiyyatını nəzərə almaqla dövlətin sosial siyasətini müəyyənləşdirən amillər aşağıdakılardır;

- əhalinin həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və yüksəldilməsi;
- gəlirlərin əhalinin təminatında yaratdığı fərqlərin dərinləşməsinin qarşısının alınması;
- aztəminatlılıq və kasıblıqla mübarizə;
- inflyasiyanın məqbul səviyyəsinin saxlanılması;
- büdcə təminatı sosial sahələrin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- istehlak malları və xidmətlər sahəsində milli istehsalçıların qorunması və onlara dövlət köməyi;
- istehlak malları və xidmətlər istehsalına elmi-texniki dəstək və innovasiyanın təmin edilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ailə gəlirlərindən asılı olmayaraq cəmiyyət üzvlərinə bərabər imkanların yaradılması, pulsuz təhsil, səhiyyə xidmətindən istifadə olunması, vətəndaşların hüquqlarının qorunması, əmək bazarının tənzimlənməsi, məşğulluq və işsizlik probleminin həlli və nəhayət ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin həll edilməsi sosial yönümlü bazar iqtisadi sistemində sosial siyasətin əsasını təşkil edir.

Çevik sosial siyasətin həyata keçirilməsində ən mühüm addımlardan biri də sosial siyasətin prinsiplərinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi ola bilər. Bunlara ölkənin səhiyyə sisteminin möhkəmləndirilməsi; təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi; məşğulluğun təmin edilməsi və s. aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məşğulluq problemi ümumi məşğulluq siyasətinin tərkib hissəsidir və bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək sferasında yaranan disbalansların həlli ilə əlaqədar olaraq xüsusi məsələləri həll etməyə yönəldilmişdir. Onun əsas məqsədi işsizliyin sosial-iqtisadi xərclərinin minimuma endirilməsi və iş qüvvəsinin çevikliyinə və rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsidir.

Səhiyyə sahəsində dövlət siyasətinin başlıca məqsədi əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasından, orta ömür müddətinin uzadılmasından, əhalinin bütün təbəqələrinin keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin edilməsindən, dövlətin maliyyə

imkanları çərçivəsində pulsuz səhiyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi və onun keyfiyyətinin artırılması, ölkədə tibbi sığorta sisteminin yaradılmasından; əhalinin sosial cəhətdən ən aşağı təminatlı təbəqələrinə tibbi yardımın göstərilməsi ilə bağlı tədbirlər sisteminin hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarət olmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası(Əsas Qanun), Bakı-2009
- 2.Azərbaycan Respublikasında “Əhalinin Məşğulluğu haqqında”qanun, Bakı-2014
- 3.Azərbaycan Respublikası”Əmək Pensiyları haqqında”qanun.Bakı-2006
- 4.Azərbaycan Respublikası”Sosial müavinətlər haqqında”qanun,Bakı-2006
- 5.”Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”.2011-2015
- 6.Azərbaycan Respublikasında “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında”qanun, Bakı-1992, №305
- 7.Azərbaycan Respublikasında “Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında”qanun, Bakı-1992
- 8.Azərbaycan Respublikasında “Minimum istehlak büdcəsi haqqında”qanun, Bakı-1992
- 9.Azərbaycan Respublikasında”Yaşayış Minimumu haqqında”qanun,Bakı-2004
- 10.Azərbaycan Respublikasında “Yaşayış Minimumu haqqında”qanun, Bakı-2014
- 11.Azərbaycan Respublikasında “Vətəndaşların pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi haqqında”qanun,Bakı-1992
- 12.Azərbaycan Respublikasında”Məzuniyyətlər haqqında”qanun,Bakı,1994
- 13.Abbasov A.F.” Sosial bazar iqtisadiyyatı”.Bakı-1998
- 14.Dövlət Statistika Komitəsinin göstəriciləri.Bakı-2014
- 15.Əliyev A.Ə.,Qasımov N.Ə. Azərbaycanca əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri.Bakı-2000

- 16.Əşrəfova R.S."Əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasında sosial yardım sisteminin rolu" Himayədar jurnalı.Oktyabr 2005
- 17.Mehbalıyev S.S.,İskəndərov R.K."Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi", Bakı-2002
- 18.Nağıyev Ə.T.,Mütəllibova V.A,Sosial inkişafın iqtisadi parametrləri".Bakı,"Səda"-2003
- 19.Nağıyev Ə.T.,Mürşüdoğ R.İ.Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri,Bakı,"Səda"-2002
- 20.Nəsrullayev F.A. Məşğulluq və işsizlik."İqtisadi Nəzəriyyə"dərsliyi, Bakı-1999
- 21.Rəhmənov F.R. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində,Bakı,Gənclik-2002
- 22.Səfərov S. Siyasət strategiyası,konseptual əsaslar.Bakı,Azərnəşr-2000
- 23."Azərbaycan Respublikası Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı". 2008-2015.
- 24."Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı". 2004-2008.
- 25." Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"Bakı 2009-2013.
- 26.Əlirzayev Ə.Q. Yoxsulluq problemi və onun Azərbaycanda həlli yolları, "Azərbaycan" qəzeti,Bakı-2001
- 27.Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn 3 il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri.Bakı, Avqust-2013
- 28.Azərbaycan Respublikasının 2014-cü ilin dövlət və icmal büdcələrinin layihələrinin təqdimatı.Bakı-2013
- 29."2008-2015"-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.
- 30.Rəcəbli.H"Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi".Bakı-2012

31. Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən imzalanmış "Az təminatlı ailələrə verilən müavinətlərin artırılması haqqında" sərəncam, Bakı-1996
32. İqtisadi nəzəriyyə dərsləri, T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev, ümumi redaksiya ilə, Bakı-1999
33. Quliyev C.B. "Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında əhəlinin həyat səviyyəsinin dəyişməsi meylləri və ona təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi" İqtisadiyyat, Humanitar və ictimai elmlər seriyası, Xəbərlər 1-2004
34. Nağıyev Ə.T. "Sosial iqtisadi inkişafın metodoloji aspektləri. Bakı-2002
35. Nağıyev Ə.T., Mürşudov R.T. "Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri" Bakı-2002
36. Quliyev C.B. Gənclərin peşə və ixtisas yiyələnmək imkanlarının genişləndirilməsi əmək bazarının formalaşmasında və tənzimlənməsində əsas şərtidir/Azərbaycan gənclərinin mənəvi tərbiyyəsinin aktual problemləri mövzusunda elmi-praktiki konfransda məruzələrin tezisləri. Bakı-2003
37. Muradov A.N. Həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında təhsilin rolu//AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat). 2006, №1
38. Timo Piiraynen. Azərbaycanda sosial iş Hissə 1: Sosial işin əsasları. Bakı: Nurlan, 2007
39. Ünvanlı sosial yardım: Ədalətlik, bərabərlik və ünvanlılıq prinsipləri/İqtisadi tədqiqatlar mərkəzi. Bakı: CBS poluqraphic production, 2006
40. Доклад о мировом развитии 2000/2001 Наступление на бедность/Пер с англ.-М: Издательство «Весь мир»-2003
41. Экономика США. Учебник для вузов/Суняка-СПБ,: Питер, 2003
42. K. Holden, K. Matthews, J. Thompson, "The UK Economy Today", Manchester, Manchester University Press, 2004
43. N.G. Mankiw, "Principles of Macroeconomics", Boston, Harvard University Press, 2012.

44.P.A. Lewis, “Economics as Social Theory and The New Economic Sociology”,London, Routledge, 2004 45.R.Stryker, “The Future of Socio-economics and Society for Advancement of Socio-economics”, New-York, Hollingsworth press, 2002

İnternet resursları:

46.www.economy.gov.az

47.www.stat.gov.az

48.www.maliyye.gov.az

49.www.edu.gov.az

50.www.financialtimes.com

51.www.mlsp.gov.az

